

AFƏT SÜLEYMANOVA, TƏRANƏ BAĞIROVA,
İLHAMƏ MURADOVA

ƏDƏBİYYAT

*Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
«Ədəbiyyat» fənni üzrə*

MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
24.05.2016-cı il tarixli 354 №-li əmri ilə təsdiq edilmişdir.*

BAKİ–2016

Süleymanova A., Bağirova T., Muradova İ.

Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün «Ədəbiyyat» fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, «Təhsil», 2016, 208 səh.

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Müəllim üçün metodik vəsaitlə bağlı rəy, irad və təkliflərin tahsil_az@yahoo.com və derslik@edu.gov.az elektron ünvanlara göndərilməsi xahiş olunur. Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

GİRİŞ

Hörmətli müəllimlər! Milli təhsil sistemində gedən genişmiqyaslı islahatlar ədəbiyyat fənninin məqsəd və vəzifələrinə müasir yanaşmalar baxımından nəzər salmağı tələb edir. Fənnin təlim-tədrisinin bugünkü tələblər səviyyəsində təşkili mühüm vəzifə olaraq fənn müəllimlərinin qarşısına qoyulur. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənn kurikulumunda fənnin məqsəd və vəzifəsi aşağıda qeyd edildiyi kimi təqdim olunur:

«Qüdrətli tərbiyə vasitəsi olan bədii söz sənətimiz şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsini, xalqın ədəbi-mədəni irsini, tarixi keçmişini, mübarizəsini, adət-ənənələrini öyrənmək üçün mötəbər mənbə, etibarlı qaynaqdır. Müasir məktəbdə müstəqil düşünməyi, qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi bacaran, saf mənəviyyatlı, təşəbbüskar, yaradıcı, demokratik ruhlu, humanist gənclərin tərbiyə edilməsi sosial tələb kimi meydana çıxır.

Orta məktəbi bitirən hər bir gənc bədii ədəbiyyatı, digər mənbələri oxumağı, təhlil etməyi, qiymətləndirməyi, öz biliklərini müstəqil şəkildə artırmağı bacarmalı, fasiləsiz təhsilə hazır olmalıdır. Ədəbiyyat kursunda yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlərin öyrədilməsi əsasında şagirdlərdə müəllimlə formalaşır, onların ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafı təmin olunur».

Bu vəzifələrə nail olmaq üçün tərtib edilmiş «Ədəbiyyat» dərsləri ayrı-ayrı məlumatların öyrənilib yadda saxlanılmasına əsaslanmır. «Ədəbiyyat fənni proqramının (kurikulumunun)» tətbiq edilməsinə uğurlu şərait yaradan bu dərslər bədii mətnlərin düşünərək oxunuşu, dərk edilməsi, tətbiqi və dəyərləndirilməsi kimi praktik bacarıqların inkişafını təmin edir.

I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu

1.1. Ümumi təlim nəticələri

«Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)»nda ədəbiyyat fənni üzrə ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üçün aşağıdakı ümumi təlim nəticələri müəyyən edilmişdir:

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (5—9-cu siniflər) üzrə şagird:

— ədəbi-bədii nümunələri onların məzmunundan irəli gələn məna çalarlarına uyğun ifadəli oxuyur, mətni bədii-emosional cəhətdən qüvvətləndirən sözlərin mahiyyətini izah edir;

— yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə edir, ümumiləşdirmələr aparır;

— ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, yeri gəldikcə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;

— müxtəlif janrlarda yazılmış mətnlər üzərində sərbəst işləyir, onlarda ifadə olunmuş əsas ideyanı şərh edir, mətni məzmununa uyğun hissələrə ayırır və müvafiq plan tərtib edir;

— şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələrlə izah edir, öz fikirlərini müqayisələr aparmaqla əsaslandırır;

— ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, sənətkarlıq cəhətlərinə, obrazların səciyyəsinə görə təhlil edir, öz şəxsi münasibətini, mülahizələrini bildirir;

— ədəbi əsərlərin müzakirəsi zamanı tolerantlıq, obyektivlik, ədalətlik, əsaslandırma və ümumi rəyə gələ bilmək bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması

Ədəbiyyat fənninin məqsədinə və gözlənilən nəticələrə uyğun olaraq hər iki pillədə məzmun xətləri aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirilir:

— ədəbiyyat və həyat həqiqətləri;

— şifahi nitq;

— yazılı nitq.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti bədii ədəbiyyatda əksini tapan milli-bəşəri dəyərlərin, mənəvi-estetik problemlərin qavranılması, təhlili, onlara əsaslandırılmış münasibətin formalaşdırılması, mürəkkəb həyat hadisələrinin, ziddiyyətli situasiyaların dərk edilməsinə və qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır.

Bədii həqiqətlə həyat həqiqətlərinin müqayisəsi, əlaqələrin açıqlanması söz sənətinin mahiyyətinin başa düşülməsinə, eləcə də insan hə-

yatında, cəmiyyətdə müşahidə edilən mühüm hadisələrin dərk edilib dəyərləndirilməsinə səbəb olur.

Söz sənəti olmaqla ədəbiyyatın incəliklərinin, obrazların, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin mənimsənilməsi müxtəlif ədəbi növə və janrda olan əsərlərin mütaliəsinə maraq oyadır, mətnin ifadəli oxusu ilə bağlı bacarıqları inkişaf etdirir, şifahi və yazılı nitq üçün zəruri olan lüğət ehtiyatını zənginləşdirir.

2. Şifahi nitq məzmun xətti ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərin obrazlı sözlərdən, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə aydın, ardıcıl, məqsədyönlü və yığcam ifadə edilməsinə imkan yaradır.

3. Yazılı nitq məzmun xətti mövzu, problemlə bağlı müxtəlif mənbələrdən informasiyaların, fakt və dəlillərin seçilməsini, ümumiləşdirilməsini, fikrin aydın, dəqiq çatdırılmasında onlardan istifadə olunmasını təmin edir. Müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) yazılara dair bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır.

1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

- ədəbi-bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur;
- müxtəlif janrlarda yazılmış mətnləri uyğun hissələrə ayırır, müvafiq plan tərtib edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələr əsasında izah edir;
- ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, obrazların səciyyəsinə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

- nitqində düzgün tələffüz qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir;
- ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
- ədəbi əsərlərin kollektiv müzakirəsi zamanı fikirlərə tolerant, obyektiv və ədalətli münasibət bildirir, ümumi rəyə gəlməyi bacırır.

3. Yazılı nitq

Şagird:

— yazılı nitqində məzmununa uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya qaydalarına əməl edir;

— topladığı materialları ümumiləşdirir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə etməklə müxtəlif formalı (inşa, esse, hekayə) yazılar yazır.

5-ci SİNİF

5-ci sinfin sonunda şagird:

— bədii əsərləri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;

— bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir;

— şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini janrlarına görə fərqləndirir, bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir;

— bədii əsərlərin mövzusunu, ideyasını aydınlaşdırır, baş qəhrəmanları səciyyələndirir;

— öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı ifadələrdən istifadə etməklə bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini şərh edir, müzakirələrdə dinlədiklərinə münasibətini bildirir;

— müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii əsərlərdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii əsərləri hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.

1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı şifahi təqdimatlar edir, öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Bədii əsərlərin məzmununa (əhvalat və hadisələrə, sonluğa) fərqli münasibət bildirir.

3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir.

3.1.3. 0,5–1 səhifə həcmində inşa, esse yazır.

[illegible]

Standartlar Dersler	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
33.															
34.															
35.															
36.															
37.															
38.															
39.															
40.															
41.															
42.															
43.															
44.															
45.															
46.															
47.															
48.															
49.															
50.															
51.															
52.															
53.															
54.															
55.															
56.															
57.															
58.															
59.															
60.															
61.															
62.															
63.															
64.															

5-ci SİNİF ƏDƏBİYYAT DƏRSLİYİ ÜZRƏ İLLİK PLANLAŞMA

Mü- hüm tədris- lənir	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanlaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Oxu haqqında nə bilirik								
Oxunun təşkili yolları								
15 son- tyabr Bilik Günü	H.Ziya. «Birinci zəng» (Biz necə oxuyuruq)	1 saat			Yoxlama, fərdi iş	Derslik, test vərəqləri		Oxu testi
	Ə.Quluzadə «Alim və quldur» (Oxu prosesi: oxudan əvvəl)	1 saat	2.1.1.; 2.2.1.; 2.1.2.	H.b.: 1.2.1.; 3.2.2	Cütlərlə iş, yaxud qruplarla iş, beyin həmlə- si, problemin həlli, müzakirə	Derslik, iş vərəqləri		Derslik, iş vərəqləri
	Ə.Quluzadə. «Alim və quldur» (Oxu zamanı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.2.		Qrupla iş, NOYÇ – nəzər sal, oxu, yoxla, çalış, problemin həlli, müzakirə	Derslik, iş vərəqləri	Test tapşır- ğından göstəriciləri zəif olanlara xüsusi qayğı	Formativ qiymət- ləndirmə- nin holistik sxemi
	Ə.Quluzadə. «Alim və qul- dur» hekayəsi- nin məzmunu və təhlili üzrə iş (Oxudan sonra)	1 saat	1.1.3.; 1.1.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.	Tex.: 1.3.1. T.İ.-2.1.1.; 2.1.2. İnf. 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Derslik, keçən dersdə işlənən iş vərəqləri	İstedadlı şa- ğırdlara diq- qət, dərketmə qabiliyyəti fərqli olan uşaqlar	Derslik, iş vərəqləri

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi ya-naşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
I. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi								
1 oktyabr Beynəlxalq Ahıllar Günü	S.Rəhimov. «Usta-şagird» hekayəsi (Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 1.1.2	T.i.: 1.1.1.; 2.1.1.	Fərdlərle, qruplarla iş, işarələməklə oxu, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri		Oxu testi
5 oktyabr Müəllimlərin Günü	B.Vahabzadə. «Ağ saçlar» şeiri (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)	2 saat	1.1.1.; 2.1.1.; 1.1.2	H.b.: 3.2.2.	Kollektiv və qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri		Fərdi qiymətləndirmə, formativ-holistik sxem üzrə
	B.Vahabzadə. «Ağ saçlar» şeiri (Əsər üzərində iş)		1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Fərdlər, cütlər, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri, qiymətləndirmə sxemləri		Formativ-holistik sxem
	G.Hüseynov. «Müəllimin arzusu» hekayəsi (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	Riy.: 1.2.8.	Cütlərlə iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, hazırlanmış meyar cədvəli, lüğət		Formativ-holistik sxem

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
I. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi								
	N. Gəncəvi. «İsgəndərin taxta çıxması» (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4; 2.2.1.	Az. tar. 3.1.2.; 4.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, qruplarla iş, NOYÇ	Dərslər, iş verənlər, holistik qiymətləndirmə cədvəli		Fərdi qiymətləndirmə – müşahidə üsulu, formativ-holistik sxem
18 oktyabr Müstəqillik Günü	N. Gəncəvi. «İsgəndərin taxta çıxması» (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	Mus. 3.1.1.; 3.2.1. Təs.in. 2.1.1.; 2.1.2.	Kiçik qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, lüğət, alqəmlər, rəngli kəğzlar, plashinlər	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	Formativ-holistik sxem
	S. Rüstəmi. «Azərbaycana gəlsin» şeiri (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2. 1.1.2	Az. tar. 3.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, müstəqil iş	Dərslər	Tapsırıq verilərkən təlim nəticələri aşağı olan şagirdlər nəzərə alınır	Strategiyalı oxunun qiymətləndirmə qaydası
25-26 oktyabr Qurban bayramı	KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu	1 saat			Fərdi iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Səviyyələr nəzərə alınır	Fərdi qiymətləndirmə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrıl- mış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
I. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi								
	«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topası- mı?» (C.Cab- barlı) mövzu- sunda essenin yazılması (yazı- dan əvvəl)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlərle, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədə- biyyat dəftəri, bədii-publi- sistik mate- riallar, kom- pyuter, bayraq, danların şekilləri		
	«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topası?» mövzusunda essə (yazı zamanı)	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.		Qruplarla iş, problemin həlli, mü- zakirə	Dərslik, meyarlar cədvəli		
9 noyabr Bayraq Günü	«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topası- mı?» esse üzrə iş (yazıdan sonra)	1 saat	2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.		Qruplarla iş, problemin həlli, karusel, müzakirə			Qarşılıqlı qiymət- ləndirmə meyarlar üzrə
12 noyabr Konsti- tusiya Günü	KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı yazı	1 saat			Fərdlərle iş	Qiymətlən- dirmə vasitəsi	Səviyyə- lər nəzə- rə alınır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üslu və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
II. Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi								
17 noyabr Milli Düçəliş Günü	S.Vurğun. «Azərbaycan» şeiri (Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlərə və qruplara, kollektivlə iş, oxu strategiyası-ışarə etməklə iş, oxu beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, lüğət		Diagnostik qiymətləndirmə
	M.Prishvin «Tala» hekayəsi (Benzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Riy.: 3.2.1	Kollektivlə, fərdlərə iş, BIBÖ	Dərslik, BIBÖ cədvəli, təsviri vasitələr cədvəli		Özünüqiymətləndirmə üslu Holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə
	Ə.Kürçaylı. «Baku» şeiri (Hislərin təsviri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 1.2.2.	Cütlərə, fərdlərə, kollektivlə, qruplara iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşırıq üçün cədvəl, qiymətləndirmə cədvəli		Formativ-holistik sxem
	İbrətəməz hekayələr (Təsviri mətndə dəqiqləşdirici faktlar)	1 saat	1.1.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.; 4.1.1.	Qruplara iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ qiymətləndirmə-holistik sxem

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
II. Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi								
2 dekabr Ünvanlı dünya Əlillər Günü	«Möcüzə». «Allaha şükür edən şikəst» (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1	H. b.: 3.3.1.	Kollektivlə, qruplarla, cüt-lərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, tapşırıq cədvəli, lüğət, meyarlar cədvəli		Formativ-holistik sxem
	Z. Yaqub. «Qara xəbərin acısı» şeiri (Müstəqil iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.2.	Az. tar.: 4.1.1.	Fərdi iş, müstəqil iş	Dərslik, lüğət, kserosurəti çıxarılan cədvəllər		Fərdi qiymətləndirmə
12 dekabr Ünvanlı milli lider Heydər Əliyevin anım günü	Sinif rəhbəri «Sənətin oxu» (Əsərin ideyasının və təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.2.; 2.2.1.			Dərslik, məktəb kitabxanasından bədii ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter		
	KSQ. Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar. (oxu)	1 saat			Fərdi iş	Hazırlanmış tapşırıqlar	Səviyyə-lər nəzərə alınır	Fərdi qiymətləndirmə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
II. Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi								
	«Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» Essədə təsvir vasitələri	2 saat	1.1.5.; 1.2.4.; 2.1.2.; 3.1.2.	H. b. 1.1.1.; 1.2.1.	Fərdi iş	Dərslik, tapşırıq üçün cədvəl	Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərin yüksək nəticə göstərənlərlə cütlükdə fəaliyyəti	
	«Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» Essə üzərində iş		1.2.3.; 2.1.2.; 3.1.3.	H. b. 1.1.1.; 1.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri və ya iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ-holistik sxem
	KSQ – vəziyyət (Təsviri mətnin yaradılmasına dair)	1 saat			Fərdi iş	Qiymətləndirmə vasitələri	Qiymətləndirmə vasitələri səviyyələri gözlənilməklə hazırlanır	Fərdi qiymətləndirmə
Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü	Sınıfdən xaric oxu. (Əsərdə təsvir vasitələri)	1 saat	1.2.3.				Dərslik, məktəb kitabxanasından bədii ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter	

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulu və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
III. Bədii əsərin hissələri								
	E.Zeynalov. «Oğru» hekayəsi (Bədii mətnin hissələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	H.b.: 4.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, lüğət, iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ-holistik sxem
	S.Əhmədli. «Şəhidlər «Yıyabarı» hekayəsi (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	Az.tar.: 3.1.1.	Kollektiv iş, oxu üsulu	Dərslük, lüğət	Təlimdə çətinlikləri olan uşaqların cəlbə	Fərdi qiymətləndirmə üsulu holistik sxem üzrə
	S.Əhmədli. «İşığa söndürmə» hekayəsi (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 2.2.1.; 1.2.4.; 1.1.3.	Az.tar.: 3.1.1.	Fərdi, müstəqil iş	Dərslük, lüğət, tapşırıq üçün cədvəl		Formativ-holistik sxem
	Essenin hissələrinin yaradılması.	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2 Riy.: 5.1.1.	Cütlərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Bədii-publisistik nümunələr, kompyuter və internet saytlar	Həm hazırlıq səviyyəsi, həm sosial baxımdan cütlərin tərkibi seçilir	

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
1. Bədii əsərlərdə təsvir								
III. Bədii əsərin hissələri								
	Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması I Oxu	2 saat	1.1.3.; 3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.		Cütlərlə iş, müzakirə	Dərslər, iş vərəqləri	Şagirdlərin maraqlarına və ehtiyaclarına nəzərə alınır	Özünü qiymətləndirmə
	Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması II Oxu		3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.		Cütlərlə iş, müzakirə	Kompüter, PP təqdimat		Qarşılıqlı qiymətləndirmə
	Sinifdaxarı oxu, mətnin hissələri:-----	1 saat	1.1.2.; 2.2.1			Dərslər və kitabxanadan götürülmüş materiallar, internet materialları		
2 fevral Azərbaycan Gəncləri Günü	KSQ. Mətnin hissələri:-----	1 saat			Fərdlərlə iş	Qiymətləndirmə vasitələri	Səviyələr gözlənilməklə hazırlanır	Fərdi qiymətləndirmə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulları və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
I. Bədii əsərlərdə obrazlar								
	I. Sıxlı. «Sənə aslanım deyən» hekayəsi (Bədii əsərlərdə nəqlətmə)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 1.2.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə iş, beyin həmləsi, ucadan oxu, müzakirə	Dərslik, lüğət, qiymətləndirmə meyarı	Qiymətləndirmə fərdi yanaşma	Fərdi qiymətləndirmə
7 fevral Milli qəhrəman Mübariz İbrahimovun doğum günü	M. Cəməlli. «İgid Mübariz» (Mətinin oxusu: proqnozlaşdırma)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.2.	Fərdi iş, kollektivlə iş, beyin həmləsi	Dərslik, cib dəftəri, lüğət		Fərdi qiymətləndirmə
	M. Cəməlli. «İgid Mübariz» (Əsərdəki obrazın başlıca xüsusiyyətləri)	1 saat	1.1.5.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.		Cütlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqində çəkilmiş sxem		
	«Mərd və nəmərdin nağılı» (Əsərdəki obrazların xüsusiyyətlərinin müqayisəsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Cütlərlə, böyük qruplarla, kollektivlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, səhiyyə 89-dakı şəklın kserosurəti, meyar cədvəli		Formativ-holistik sxem

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulları və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
I. Bədii əsərlərdə obrazlar								
	T. Elçin. «Qarğanın məktəbi», Ə.Əhmədova. «Ana laylası» (Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.2.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Mus.: 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, iş lüğəti, iş vərəqləri, müqayisə cədvəlləri		
21 fevral Beynəlxalq Nəqliyyat Ana dili günü	Nəqliyyatın xarakterli əsərlərdə obrazın yaradılması	1 saat	1.2.2.; 3.1.3.		Qarşıq iş şəraitində (şəxslərin seçimi üzrə): fərdi, cütlər, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, iş vərəqləri, ədəbiyyat dəftəri	Dərslər, məqalələr, qabiliyyət baxımından fərdi yanaşma	Formativ-holistik sxem
26 fevral Xocalı soyqırımı	KSQ (Oxu) Cəfər İbrahimov. «Evin kişisi» (Əsərdə obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması)	1 saat			Fərdlərlə iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Vasitələrin hazırlanmasında səviyyələrin gözlənilməsi	Fərdi qiymətləndirmə
II. Nəqliyyatın xarakterli əsərinin quruluşu								
	Ə. Cəfərzadə. «İki ana» hekayəsi (Nəqliyyatın xarakterli hadisələr və onların ardıcılığı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.1	Fərdlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslər, cədvəllər, çəkilmiş vərəqlər, kserosürəti, meyarlar cədvəli		Formativ-holistik sxem üzrə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
II. Nəqlətmə xarakterli əsərin quruluşu								
	S.Şirazi. «Ana ürəyi» hekayəsi (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə, qruplarla iş, rollu oyunlar, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, meyar cədvəli	Çətinliyi olan uşaqlarla istedadlı uşaqların qruplaşması təmin olunur	Fərdi və ya qruplar üçün formativ-holistik sxem
8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günü	Nəqlətmə xarakterli əsərdə hadisələrin ardıcılığı	1 saat	1.1.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 3.1.3.		Qarışıq iş şəraiti (şagirdlərin seçimi üzrə): fərdi, cüt-lər, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəftəri, meyar cədvəli	Dərkətmə qabiliyyəti baxımından sərbəst iş forması seçimi verilir	Formativ-holistik sxem
10 mart Milli Teatr Günü	«Çillələr» əfsanəsi (Nəqlətmə xarakterli mənlərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələrə ayırma)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.1.	H.b.: 1.1.1.	Kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşırığın icrası üçün cədvəl, meyarlar cədvəli	Vəzifə bölgüsü baxımından qrupun tərkibinin müəyyən edilməsi	Özünüqiymətləndirmə formativ-holistik sxem üzrə
21 mart Novruz bayramı	«Qaranquş əfsanəsi» (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.1.; 2.1.2.; 3.1.1.	Mus.: 3.2.1 H.b. 1.2.1.	Fərdi iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqində çəkilmiş cədvəl	Fərdi yanaşma	Fərdi qiymətləndirmə holistik sxem üzrə

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulu və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
II. Nəqlətmə xarakterli əsərin quruluşu								
	Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqlətmə xarakterli esse (Essenin hissələri)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş forması, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyətini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ-holistik qiymətləndirmə
	«Şir və tülkü» nağılı (Nəqlətmə xarakterli mətnin elementləri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1. Aztar.: 3.1.1.	Kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, əlavə oxu: Xanımna Əlibəyli. Digər əlavə oxu, lüğət	Özünü qiymətləndirmə formativ-holistik sxem üzrə	
	R.Əfəndiyev. «Uşaq və qarışqa». «Ayı və qarışqa» nağılı (Nəqlətmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müqayisə edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1. 1.2.1. 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli	Formativ qiymətləndirmə-holistik sxem	
	«Uşaq və qarışqa» hekayəsi və «Ayı və qarışqa» nağılı (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.1.; 2.1.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1., 2.1.1. Aztar.: 1.3.1	Cütlər, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, ədəbiyyat dəftəri, iş vərəqləri, meyarlar cədvəli	Təlimdə çətinlikləri olan şagirdlər nəzərə alınır	Formativ qiymətləndirmə-holistik sxem

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
II. Nəqlətmə xarakterli əsərin quruluşu								
	Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri	1 saat	1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş forması, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyətini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ-holistik qiymətləndirmə
12 aprel Kosmonavtika günü	1. Tanrı. «Mən azərbaycanlıyam» hekayəsi (Əsərin nəql edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.2.	Riy.: 3.1.2. Az.tar.: 5.1.2.	Cütlərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, cədvəl, meyarlar cədvəli	Formativ-holistik sxem	Formativ-holistik qiymətləndirmə
	Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması	1 saat	1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.		Kollektivlə iş, suallar	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli	Fərdi stimullaşdırma yolu ilə, holistik sxem üzrə	Formativ-holistik qiymətləndirmə
	Nəqlətmə xarakterli essenin yazılması	1 saat	3.1.2.; 3.1.1.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1	Qarışıq iş forması, problemin həlli, müzakirə	Ədəbiyyat dəftərləri və ya iş vərəqləri	Dərketmə qabiliyyəti baxımından sərbəst iş formasının seçimi	Formativ-holistik sxem

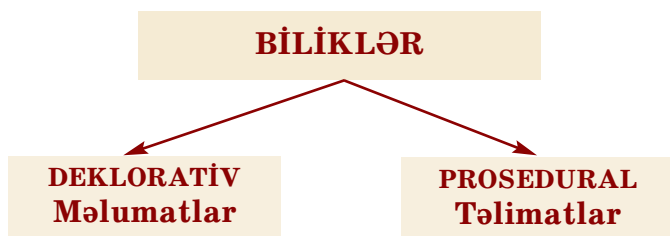
Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulu və vasitələri
2. Bədi əsərlərdə obrazlar								
II. Nəqlətmə xarakterli əsərin quruluşu								
22 aprel Beynəlxalq Yeddi küresəl günü	KSQ – yazı (Nəqli mətnlərdə obrazların, hadisələrin ardıcılığının, süjetin komponentlərinin, mətnin elementlərinin yaradılması)	1 saat						
	KSQ – öv (mətnə hadisələrin ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi, süjetin müəyyənləşdirilməsi, mətnin elementlərinin müəyyənləşdirilməsi)	1 saat						
	İnsan yazının təşkilatı (1. Milli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü fəaliyyət işi davamçıları olmaq istədim? 2. Şuşanın ünvanını öyrənmə, bu gününü unutmuram, səbəbi üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü qalib olmaq üçün nələri etdik? 4. «Bir körə yüksələn bayraq, bir daha enməz»).	1 saat	3.1.2; 3.1.3.	İnf.:3.3.2. Riy.:5.1.1. Az. tar.: 4.1.2; 3.1.1; 3.1.2; 2.1.2.	Kiçik qruplarla və ya cütələrlə iş, yaxud qarışıq iş forması, problemin həlli, müzakirə	Kompüter, kitabxanadan əldə edilmiş məlumat mənbələri, meyarlar cədvəli	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	Formativ-holistik sxem
	Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi	1 saat	1.1.3; 3.1.2.	İnf.:3.3.2. Riy.:1.1.1. Az. tar.: 4.1.2; 3.1.1; 3.1.2; 2.1.2.	Əvvəlki dərslərdəki forma saxlanılır, problemin həlli	Dərslik, iş vərəqləri	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	

Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmiş vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
2. Bədii əsərlərdə obrazlar								
II. Nəqlətmə xarakterli əsərin quruluşu								
9 May Şuşanın işğal Günü	İlkin nümunənin hazırlanması	1 saat	1.1.3.; 3.1.2.	İnf.3.3.2. Riy.5.1.1. Az.tar.4.1.2.; 3.1.1.;3.1.2.; 2.1.2.	Əvvəlki dərsdəki forma saxlanılır, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, iş vərəqləri	Şagirdlərin məraqları nəzərə alınır	
9 May Qələbə Günü 10 May Ümummilli lider Heydər Əliyevin doğum günü	Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması	1 saat	2.1.2.; 3.1.2.; 3.1.3.		Əvvəlki dərsdəki forma saxlanılır, müzakirə	Hazırlanmış plan, iş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Özünü qiymətləndirmə, formativ-holistik sxem
	Z.Yaqub. «Bir dəhi doğulub gəldi dünyaya» şeiri (Ünvanitəşdirici dərs)	1 saat	1.1.1.; 1.2.2.; 1.2.3.; 1.2.4.	Az. tar.: 4.1.1.	Cütlərlə və yaxud kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, ədəbiyyat dəftəri və ya iş vərəqləri		Özünü qiymətləndirmə, meyarlar üzrə
22 May Ümumdünya Bioloji Muxtəliflik Günü	Sinifdənkəncə oxu. (Əsərin nəql edilməsi)	1 saat	1.1.3.			Dərslik, məktəb kitabxanasından bədii ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter		
	BSQ	2 saat						

* Qalan 2 dərs ərzində dərs ili boyunca tədris edilmiş bilik və bacarıqların tətbiqinə şərait yaradın.

DƏRSLİYƏ DAXİL EDİLMİŞ MƏTNLƏRƏ DAİR BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Müxtəlif xarakterli mətnlərin səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmaqla oxunun təşkili bacarıqları oxuculuq mədəniyyətinin formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Qeyd edilən məsələlərin dərslərdə ciddi elmi-praktik sistemi qurulmuşdur. Təqdim edilən dərslər vasitəsi ilə siz tədrisi nəzərdə tutulan məsələlərin tətbiq yolu ilə öyrənilməsinə təmin edəcəksiniz. Bunun üçün də dərslərdə həm deklorativ (məlumat), həm də prosedural (təlimat) biliklərə geniş yer verilmişdir ki, bu da kontekstual biliklərin (yeni məlumatların) şagirdlər tərəfindən yadradılmasına zəmin yaratmışdır.

Məlumatlanmaq üçün oxu

- Nəzəri materiallar, lüğətlər, ensiklopediyalar və oxusu məqsədə uyğun hesab edilən digər yazılar belə oxu üçün nəzərdə tutulub.
- Bu oxunun əsas məqsədi seçilmiş məsələ ilə bağlı konkret biliklər almaqdır.
- Tədqiqatlar zamanı şagirdlərin internet səhifələrdə qarşılaşa biləcəyi xəritələr, qrafiklər, diaqramlar, cədvəllər və s. məlumatlandırma məqsədi daşıyan materialların tərkib hissəsidir.
- Məlumatlandırıcı mətnin əsas ideyasının dərk edilməsi üçün oxudan əvvəl hazırlıq işlərinin aparılması zəruridir.

Təlimatlanma üçün oxu

- Oxunun və yazının təşkili, müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi, metod və üsulların həyata keçirilməsi, oyunların aparılması, layihələrin həyata keçirilməsinin təşkili qaydaları və yolları belə oxu materiallarına aiddir.
- Oxunun əsas məqsədi verilmiş ardıcılıqda əldə edilmiş biliklərin tətbiqinin həyata keçirilməsidir.
- Oxunmuş təlimatlar tətbiq tələb edir.

Ədəbiyyat dərslərində həm şagirdlərin məlumatlanması, həm də təlimatlanması üçün oxu materialları ilə qarşılaşa bilərsiniz.

Məlumatlanmaq üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

*Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər.*

Təlimatlanma üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

1. Təqdim edilən mətnlə tanış olmazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.

- *Fikrini bir yerə cəmləşdir.*
- *Mətnin başlığını oxu.*
- *Fikirləş: «Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm. Yəni «Mən bu barədə nə bilirəm?»*
- *«Bu mətni nə üçün oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?» — deyər oxu məqsədini müəyyən et.*
- *Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara ötəri nəzər sal.*
- *Əldə etdiyin bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətndə nədən bəhs olunduğu barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.*

Şagirdlərin mətnlərin oxusuna cəlb edilən zaman dərslikdəki materialın məlumatlanma, yaxud təlimatlanma üçün olduğunu bilməsi onun oxu məqsədinin müəyyənlişməsinə şərait yaradır. Beləliklə, şagird məlumatlanmaq, ya tətbiq etmək üçün oxuduğunu biləndən sonra qarşıda duran vəzifələrini də müəyyənləşdirir. Bu da oxunun keyfiyyətinin yüksəlməsinə kömək edir.

Oxunun təşkili, mətnlərin növlərinə dair dünyanın aparıcı universitetlərinin alimlərinin elmi yazıları araşdırılmış, onların əsasında sizin üçün tövsiyələr hazırlanmış və «Müəllim üçün vəsait»ə daxil edilmişdir.

BİZ OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Uşaqlarımızın ecazkar kitab dünyasına cəlb edilməsi mühüm məsələdir. Lakin onların oxuya olan maraq və məhəbbəti ilə, təəssüf ki, təhsil işçiləri olaraq bu gün qürur duya bilmərik. Şagirdlərlə aparılan müsahibələr zamanı: «Nəyə görə kitab oxuyursunuz?» sualına onların böyük əksəriyyəti: «Oxuyuram, ona görə ki, qiymət alım», – cavabını vermişlər.

Şagirdlərimizin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, buna nail olmağın yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid etmək deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq olar. Müəllimlərimiz bir məsələni qəbul etməlidirlər ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək, yalnız Ana dili müəllimlərinin vəzifəsi deyil. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara öyrətməlidir və uşaqları inandırmalıdır ki, strategiya ilə oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu sadə olmayan həyatda uğura nail olmalarını təmin edəcək. ABŞ-da «Riyaziyyat» dərslisinin müəllifi yazır: «*Riyaziyyat kitabının oxucuları riyazi problemləri oxuyub müxtəlif cür izahını verməyə qadir olmalı, onları təhlil, tətbiq etmənin müvafiq strategiyalarını bilməlidirlər. Yalnız bundan sonra həmin problemin, yəni məsələnin həlli ilə bacarıqlarını nümayiş etdirməlidirlər*».

Oxumağı öyrənmiş hər kəsin oxunun təlimi haqqında müəyyən təsəvvürü və xatirələri var. Hərflərdən hecalar, hecalardan sözlər tərtib edərək oxuduğu birhecalı, ikihecalı ilk sözləri çoxları xatırlayır: tut, Tutu, at, baba... Düzgün, sürətli, ifadəli və şüurlu oxumaq oxu qarşısında duran əsas tələb olsa da, görək, onların praktik olaraq tətbiqinə nail olmaqda şagirdlərimizi lazımi qədər dəstəkləyə bilirikmi? Oxunun tədrisi haqqında daha nə kimi çətinliklərlə üzləşirik?

Doğrudan da, oxudan kənarda təlimi təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki, müvafiq strategiyalar, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılması və oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu, düşü-

nərək oxudur. Bəziləri isə onu daha məharətlə düşünməyi öyrədən oxu hesab edir. Üçüncülər isə oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxunu təhsilin məqsədi kimi dəyərləndirir, onu təlimə, tətbiqə və təhlilə aparan əsas yol hesab edir. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, nəticədə fikri dəqiqləşdirmək və onlardan həyati problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər:

- Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Bu zaman şagirdlər oxunan mətnin mənasını dərk etməyi qarşıda duran problem kimi dəyərləndirirlər. Həmin problemi həll etmək üçün fəaliyyətini düşünülmüş şəkildə təşkil edir, yəni strategiyasını qurur. Oxu strategiyalarından istifadə ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür edir. O, dəqiq bilir:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilir?
- Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?

- Oxu strategiyaları şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər. Bu zaman onların mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirilir: əsas məsələnin aşkar edilməsi, onların mövcud ilkin biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə edilməsi, xəyalında canlandırması. Bu tefəkkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq təxəyyülə doğru atılan ilk addımlar kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız məndəki mənanı dərk etmir, həm də həmin mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu təşkil edir.

- Oxu strategiyaları oxunun təşkili, idarə etməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələləri ilə yekunlaşmır. Məzmun əldə edilən qənaətlərin müxtəlif həyat problemlərinin həllində istifadəsi bu prosesin davamı olub, şagirdin dünyagörüşünün genişlənməsinə və oxunun əhəmiyyətinin dərk edilməsinə xidmət edir.

Deməli, oxu strategiyalarından istifadə «oxu qaydaları»nın tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük prinsipi oxu strategiyalarından istifadəni zəruri edir. Oxu strategiyalarından istifadə o deməkdir ki, şagirdlər zəhinlərində ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənir və tətbiq edirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğundan şagirdlərə əvvəlcə fənlər üzrə mətnləri oxumağın yolları öyrədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara sadəcə: «Kitablarınızı açın və mətni oxuyun!» deməməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidirlər.

Təlimin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mətnlə, digər şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyət böyük əhəmiyyət daşıyır. Mütəxəssislər oxu zamanı strategiyalardan istifadənin səkkiz prinsipini şagirdyönlülük baxımından yüksək dəyərləndirirlər. Bununla şagirdlərə şərait yaradılır ki, öyrənmək üçün əsas məsuliyyəti öz üzərlərinə götürsünlər. Buna nail olmaq üçün müəllim şagirdləri mühüm vəsaitlərlə təmin etməlidir. Bu baxımdan dərsin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni müstəvidə təqdim edilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tədqiqatçılar oxu strategiyalarından istifadənin səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər:

1. İdraki bacarıqları əlaqələndirir;
2. Məqsədləri müəyyənləşdirir;
3. Yeni məlumatları mövcud biliklərilə əlaqələndirir;
4. Mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;
5. Təşkilati işarələrdən istifadə edir;
6. Fərdi oxu üsullarından istifadə edir;
7. Təlim zamanı özlələri ilə əməkdaşlıq edir;
8. Düşünmənin üç mərhələsinə cəlb edilir.

1. Oxu zamanı strategiyalardan istifadə idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metokoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Yüksək idraki bacarıqlara malik öyrənən özünün idraki bacarıqlarını nəzarətdə saxlayır. Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagirdlər avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən prosesləri əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövzu haqqında mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Əldə etdiyi nəticələrdəki mövcud boşluqları görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Oxu strategiyalarından istifadə edənlər oxu zamanı davamlı olaraq düşünmə zərurəti qarşısında olurlar. Mətnin hər hansı hissəsini dərk etməyən şagird, bildiyi oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin dərk edilməsinə nail olur. Məsələn, «Ucadan düşünmək» strategiyası müəkkəb mətnlərin məzmununun dərk edilməsində şagirdlərə çox faydalıdır. Şagirdlər oxudan əvvəl mülahizələr yürüdür, oxu za-

manı özünə suallar verir, mətnin hissələri arasında əlaqə yaradır. Bu onların yüksək idraki bacarıqlarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumiləşdirmək, sual vermək, mətndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar yüksək idraki bacarıqlardır ki, şagirdlər belə fəaliyyətlərə nə qədər çox cəlb edilərsə, o qədər tez təlim materiallarının mənimsənilməsi təmin edilir.

2. Oxu strategiyalarından istifadə məqsədləri müəyyənləşdirməkdə və inkişaf etməkdə kömək edir.

Oxu strategiyalarından istifadə edənlər oxu məqsədlərini müəyyən etməyi bacarırlar. Bununla onlar özləri öyrənmə prosesini idarə edirlər. Oxu məqsədini müəyyənləşdirmək əhəmiyyətli həyatı bacarıqdır. Məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirən insan həmin məqsədə çatmaq üçün fəaliyyətini də dəqiq müəyyənləşdirir. Yəni məqsədlər nə qədər dəqiq müəyyənləşsə, qarşıda duran vəzifələrin də icra keyfiyyəti bir o qədər yüksək olar.

Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək, müəyyən etmək bacarıqları böyük rol oynayır. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, diqqəti nəyə yönəltməlidirlər, onlar daha maraqla və daha ruh yüksəkliyi ilə tapşırıqları yerinə yetirirlər. Məqsədlər şagirdlərin ehtiyac və maraqlarına uyğun olan zaman şagirdlər onların reallaşması üçün daha gərgin çalışırlar. Beləliklə də, zəhmətlə nəticə arasında əlaqəni görürlər.

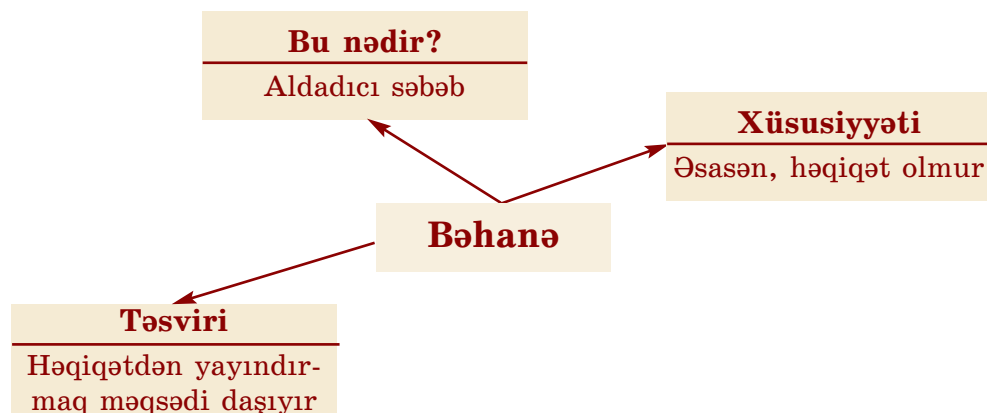
Oxu məqsədini müəyyənləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyəti başlayır. Oxu strategiyalarından istifadə etməklə şagird oxu materialının məqsədindən asılı olaraq, nəyi və necə oxunmasının səmərəli olduğunu müəyyən edir. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir. Kollektiv sinif məqsədləri əməkdaşlıq şəraitində oxuya ehtiyac yaradır. Şagirdlər qrup formasında çalışdıqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

3. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənmənin mövzu baxımından biliyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərdir.

Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagird mövcud biliklərini oxu materialı ilə əlaqələndirir. Onlar bilirlər ki, hansı ilkin təcrübə oxunun əsasını təşkil edə bilər. Məsələ ilə bağlı indiyə qədər əldə etdiyi ilkin biliklər oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan şagirdlərin müvafiq bi-

lik və bacarıqlara yiyələnməsi təmin olunmalıdır. Bunun üçün bir çox strategiyalar var. Bunlardan «Anlayış xəritəsi» strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır. Məsələn:

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyayı düzgün seçib tətbiq edirsə, deməli, o, oxu strategiyalarından düzgün istifadə edən oxucudur.

4. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin mənasının dərk edilməsi üçün fəal düşünür.

Oxu — mətnin vasitəsilə düşünmək deməkdir. Oxucu mətnlə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində mənanı dərk edir. Bu, əlbəttə ki, yazılmış hərflərin üzərinə göz gəzdirmək deyil. Mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər cəlb edilir və müvafiq strategiyalar istifadə edilir. Mətni oxumazdan əvvəl bütün ilkin biliklər səfərbər edilir. Oxu zamanı qarşıya çıxan məlumatlar başqaları ilə müzakirə edilir. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd edilən kiçik vərəqlərdə qeydlər aparılır.

Mənanı dərk etmək üçün aşağıda qeyd edilən fəaliyyətlərin oxucu tərəfindən yerinə yetirilməsi vacibdir:

- Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olmalı və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duymalıdır.
- Məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalıdır.
- Məzmunla bağlı şərhlər verməlidir.
- Suallar tərtib etməli, məsələ ilə bağlı digərləri ilə söhbət etməli, müzakirələr aparmalıdır.
- Düşündürücü yazılar yazmalıdır.

5. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin quruluşunu müəyyənləşdirir.

Oxu zamanı mətnin quruluşunun müəyyən edilməsi onun dərk edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu verilmiş mətnin dərk edilməsində onun quruluşu, məlumatların təşkili sistemi ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirməlidir. Oxucu mətnin quruluşundan istifadə edərək fikirlərini planlı şəkildə formalaşdırır.

Təlim zamanı mətnin strukturundan düzgün istifadənin yolları öyrədilən zaman məlumatların dərk edilməsinin keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim ardıcıl olaraq müxtəlif mətnlərin oxusunun *təşkili qaydalarından* düzgün istifadə etməyin yollarını nümunələr əsasında göstərir. Şagirdlər düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq üçün onlardan məqsədyönlü istifadə edir.

Təsviri, nəqli, mühakimə, tədqiqat xarakterli mətnlərin quruluşları fərqli olduğu kimi, oxu zamanı fərqli düşünmə tərzı də tələb edir. Hekayə janrına aid mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin giriş, əsas və nəticəsi kimi hissələrini müəyyən edir. Mətnlərin quruluşunu və bununla da mahiyyətini dərk etməkdə *oxunun təşkili formaları* çox yararlıdır:

- Səbəb-nəticə
- Müqayisə etmək
- Anlamaq
- Məqsəd
- Problem
- Sübut etmək
- Ardıcılıq

Oxunun təşkili formalarının unikal xüsusiyyəti var. Bunların köməyi ilə mətn üzrə düşünmə fərqli yollarla təşkil edilir və təlimin keyfiyyətini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Şagirdlər oxunun təşkili formalarından istifadə etməklə məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Bu strategiyalardan istifadə etməklə oxucular, hətta ən zəif təşkil edilmiş mətnin strukturunu müəyyənləşdirə bilirlər.

6. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu fərdi oxu üslubunu fərdi hesab edir.

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insana aid bir xüsusiyyətdir. Lakin insanların öyrənmə üslubları fərqlidir.

Hovard Qardner (1982) dərkətmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyətləri aşkar edərək təli-

mi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatların nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmaq, mahnı qoşmaq və ya film çəkməyi xoşlayırlar. Təlim zamanı dərkətmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərzləri, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayiş etdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu haqda düşünə bilər: «Mən necə oxucuyam?», «Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?», «Mənim adətim nədir?».

Şagirdləriniz sakit oxuyaraq söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyurlar, ya oxuduqlarını bir film kimi təsəvvür edirlər? Bəlkə, onlar sürətlə oxuyurlar, fikirləri çəvik müəyyənləşdirərək irəliləyirlər.

Fərz edək ki, bu mətnin oxusunu təşkil edərkən fərdi, yaxud cütlərdə oxu üsulundan istifadə etmək qərarına gəlmisiniz. O zaman ayrı-ayrı şagirdlərin Hovard Qardnerin «Müxtəlif üsullarla dərkətmə» nəzəriyyəsi baxımından fərdi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün öyrənənlərin dərkətmə üsullarını müəyyən etmək zərurəti yaranır. Qardnerin müəyyən etdiyi səkkiz üslub aşağıdakılardır:

	Linqvistik/söz – oxumaqla, xatırlamaqla, söz oyunları vasitəsilə (krossvord, tapmaca), avazla danışmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Musiqi/səs – audiodazıları dinləməklə, öz-özünə danışmaqla, sözləri musiqi ilə oxumaqla, sözləri fikrində təkrarlamaqla, ucadan oxumaqla, oxu tempini dəyişməklə
	Məntiqi/riyazi – məlumatları sistemli şəkildə qeyd etməklə, eksperimentlər aparmaqla, strategiya tələb edən oyunlar oynamaqla (şahmat, dama), məlumatları təhlil etməklə, məntiqi suallar verməklə, İnternetdən istifadə etməklə		Fərdlərarası – qruplarda öyrənməklə, məlumatları başqalarının məlumatları ilə müqayisə etməklə, müəhibə almaqla, öz təcrübəsilə əlaqələndirməklə, komanda oyunlarında iştirak etməklə, birgə layihələr hazırlamaqla
	Vizual/görmə – şəkilləri araşdırmaqla, videoyazılara baxmaqla, vizual əyani vəsaitlərdən istifadə etməklə, tapmaca və labirintləri yerinə yetirməklə, proqnozlaşdırmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Fərd daxili – hər kəsin mane olmasına yol verməməklə, məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirməklə, fərqli oyunlar oynamaqla, öz oxu, yazı, düşünmə tempini tənzimləməklə, təkliflə işləməklə, məlumatları öz təcrübəsi ilə əlaqələndirməklə
	Bədən/kinetik – rollu oyunlarda iştirak etməklə, fiziki hərəkətlər nümayiş etdirməklə, müşahidə etdiyi hərəkətləri imitə etməklə, muzeylərə, parklara və s. getməklə, məntiqi suallar verməklə, İnternetdən istifadə etməklə		Naturalistik – açıq məkanda öyrənməklə, canlı bitki və heyvanların yanında öyrənməklə, mövzunu təlim mühiti ilə əlaqələndirməklə, iyləməklə, baxmaqla, dadmaqla, toxunmaqla, təbiətdə əşyaları müşahidə etməklə

Şagirdin bu üslublardan hansına aid olduğunu müəyyən etmək üçün tərtib edilmiş testlərdən istifadə edilə bilər:

Müxtəlif üsullarla dərkətmə üzrə test

Bu yoxlama sualları sizin ən effektiv öyrətmə üslubunuzu müəyyən etməyə kömək edəcək. Əgər o sizin bəzi xüsusiyyətlərinizi əks etdirirsə və əsasən, həqiqətə uyğundursa, qısaca «D» (Düzgün) yazın. Əgər həqiqətə uyğun deyilsə, o zaman «S» (Səhv), əgər fikir həqiqətə bəzən uyğundur, bəzən də yox, o zaman onu sadəcə boş buraxın.

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
1.	Mən kimisə sözlə istiqamətləndirməkdənsə, xəritə çəkməyə üstünlük verərdim.	
2.	Mən hirsli də, sevincli də olanda, adətən, bunun səbəbini bilirəm.	
3.	Mən musiqili instrumentdə çalıram (və ya çalardım).	
4.	Mən musiqini əhvali-ruhiyyəmlə əlaqələndirə bilirəm.	
5.	Mən ağımda cəld vurma hesablaması apara bilirəm.	
6.	Mən dostuma çətin hisləri aradan qaldırmağa kömək edə bilirəm, çünki mən özüm də həmin hislərlə müvəffəqiyyətlə mübarizə apara bilirəm.	
7.	Mən kalkulyator və kompüterlə işləməyi xoşlayıram.	
8.	Mən yeni rəqsi tez öyrənirəm.	
9.	Mənə mübahisədə və ya debatda nə düşündüyümü demək asandır.	
10.	Mən yaxşı leksiyanı, nitqi və ya nəsihəti xoşlayıram.	
11.	Mən harada olmağımdan asılı olmayaraq, həmişə şimalın və cənubun harada olduğunu bilirəm.	
12.	Mən insanları yığıncaqlara və ya xüsusi tədbirlərə yığmağı xoşlayıram.	
13.	Həyat musiqisiz boş görünür.	
14.	Dibçək gülləri bəsləməyi sevirəm.	
15.	Mən tapmacaları həll etməyi və oyunları oynamağı xoşlayıram.	
16.	Velosiped sürməyi öyrənmək asan idi.	
17.	Mən məntiqsiz səslənən mülahizə və ya fikirləri eşidəndə hirsələnirəm.	

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
18.	Mən digər insanları mənim planlarımı həyata keçirməyə inandıra bilərəm.	
19.	Mənim balans hissiyyatım və istiqamətləndirməyim yaxşıdır.	
20.	Mən, adətən, digərlərinə nisbətən rəqəmlər arasındakı əlaqəni daha tez və asan görürəm.	
21.	Mən modellər (heykəllər) düzəltməyi xoşlayıram.	
22.	Dərslərimi bağçada, yaxud parkda daha yaxşı öyrənirəm.	
23.	Mən obyektə bir dəfə baxmaqla onu yandan və ya arxadan asanlıqla görə bilərəm.	
24.	Mən tez-tez musiqi parçalarını həyatımın bəzi hadisələri ilə əlaqələndirirəm.	
25.	Mən rəqəm və fiqurlarla işləməyi xoşlayıram.	
26.	Mən sakit oturub daxili hisslərimə qapanmağı xoşlayıram.	
27.	Sadəcə, binaların xarici görünüşünə və strukturuna baxmaq mənə xoş gəlir.	
28.	Mən çiməndə və ya tək olanda mızıldanmağı, fit çalmağı və ya oxumağı xoşlayıram.	
29.	Mən atletikada bacarıqlıyam.	
30.	Mən dostlarıma təfəssilatlı məktublar yazmağı xoşlayıram.	
31.	Adətən, mənim üzümdeki ifadəmdən xəbərim olur.	
32.	Mən digər insanların üzündəki ifadəyə qarşı hissiyyatlıyam.	
33.	Mən əhvali-ruhiyyəmi nəzərə alıram. Mənim onları müəyyən etməkdə çətinliyim olmur.	
34.	Yolu yaxşı yadımda saxlamağı bacarıram.	
35.	İnsanların mənim haqqımda nə düşündüklərini yaxşı hiss edirəm.	
36.	Mən təbiətdə gəzməyi çox sevirəm.	
37.	Mən sözün mənasının dəqiq birləşməsini tapmaqda bacarıqlıyam.	
38.	Heyvanları sevirəm, onlar haqqında oxumağı xoşlayıram.	
39.	Mən həmişə yeni qurğular və cihazlarla gələn təsvirləri anlayıram.	
40.	Mən digərlərinin əhvali-ruhiyyəsinə qarşı hissiyyatlıyam.	

Qiymətləndirmə cədvəli

«D» kimi qeyd etdiyiniz sualı dairəyə alın və aşağıdakı siyahıya görə hesablayın. Cəmi toplayın. Hər kateqoriyada dördünün cəmi güclü bacarığı göstərir.

A Linq-vistik/söz	B Məntiqi/riyazi	C Vizual/görmə	D Bədən/kinetik	E Musiqi/səs	F Fərd-lərarası	G Fərd-daxili	E Natu-ralistik
9	5	1	8	3	2	12	38
10	7	11	16	4	6	18	14
17	15	39	19	13	26	32	22
37	20	23	21	24	31	40	34
30	25	27	29	28	33	35	36

Şagirdlərdən kimin nəyi xoşladığını, hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirdiyini və hansı şəraitdə daha yaxşı öyrəndiyini nəzərə almaqla fərdi (diferensial) təlimin aparıcı nəzəriyyələrindən olan Qardner nəzəriyyəsi fərdi yanaşmanın təmin olunmasında bilik və bacarıqlarınızı artıracaqdır.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Musiqi/səs	<i>mahnı oxumağı, zümzümə etməyi, musiqini dinləməyi, instrumentdə ifa etməyi, musiqiyə reaksiya verməyi</i>	<i>müxtəlif səsləri təqlid etmədə, musiqini yadda saxlamaqda, ritmləri tutmaqda</i>	<i>ritmlər tutmaqla, melodiya və musiqi vasitəsilə</i>
Bədən/kinetik	<i>hərəkətdə olmağı, haqqında danışılan əşyalara toxunmağı, jest və mimikalardan geniş istifadə etməyi</i>	<i>fiziki fəaliyyətdə (idman, rəqs, hərəkət) və emal işlərində</i>	<i>toxunaraq, hərəkət edərək, ətrafdakılar və əxz edilən biliklərlə sensor üzləri vasitəsilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaqla</i>
Naturalist/təbiət	<i>müxtəlif coğrafi və hava şəraitlərində açıq məkanda olmağı, digər canlıların (heyvanların, bitkilərin) yanında olmağı</i>	<i>kateqoriyalasdırmaqda, ətrafında təbiət şəraiti (bitkilər, heyvanlar, quşlar, balıqlar) yaratmaqda, səyahətlər, ekskursiyalar təşkil etməkdə, əşyaları yığmaq və qoruyub saxlamaqda</i>	<i>təbiət hadisələrini öyrənərkən, təbiət qoynunda olarkən, hadisələrin başvermə prosesini öyrənərkən</i>

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması üçün deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsinə yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modelləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etmək şəraitinin yaradılması strategiyalardan istifadə edən oxucuların formalaşması istiqamətində görülən mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarının ucadan oxunmasının şagirdlərə öyrədilməsi onların oxu bacarıqlarını yüksəldir. Mürəkkəb mətnləri dərk etmək üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlərin oxu bacarıqları daha da təkmilləşir.

7. Oxu strategiyalarından istifadə edənlər öyrənmək üçün başqaları ilə əməkdaşlıq edirlər.

Olubmu ki, hər hansı məsələni kiməsə öyrədən zaman həmin problemi daha dərinəndən dərk etdiyinizi aşkar edəsiniz?

Təlim ictimai baxımdan interaktiv bir fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər birgə fəaliyyətdən necə faydalanırlar:

- Mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- Mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək edirlər;
- Başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənirlər və həmin fikirlərdən yararlanırlar;
- Qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- Məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə etməyi, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimi şagirdləri öyrənən icmaların üzvünə çevirir. Bir yerdə işləyərkən şagirdlər bir-birinin istedadına hörmətlə yanaşmağa və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyə alışırırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər mətnin məna və məzmununu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin ismarıclarını anlamaq və ya dünya-görüşlərinin formalaşmasına nail olmaq məqsədi daşıyırlar.

Şagirdlərin qruplarda öyrətməsi çox əhəmiyyətlidir. Şagirdlər digərlərinə kömək edərkən öz təhsilləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çox zaman hər hansı məsələni kiməsə öyrəndəndən sonra məsələ özünü də daha yaxşı aydın olmur. Buna aşağıdakı üsullarla nail olmaq olar:

Cütlərlə oxu — şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri diqqətlə dinləyir və oxunan materialı ümumiləşdirir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Fərdlər-arası	<i>çoxlu dostu olmağı, insanlarla söhbət etməyi və qruplarda fəaliyyət göstərməyi</i>	<i>insanları anlamaqda, başqalarını öyrənməkdə, təşkilatçılıqda, ünsiyyət yaratmaqda, konfliktlərin məharətli həllində və vasitəçilikdə</i>	<i>mübadilə edərkən, müqayisə edərkən, əlaqələndirərkən, birgə fəaliyyət göstərəkən və müsahibə alarkən</i>
Fərddaxili	<i>təkliddə işləmək və öz maraqlarını gözləmək</i>	<i>özünü dərk etmək, öz arzuları və duyğuları üzərində düşünmək, qərarlar qəbul edərkən hisslərindən çıxış etmək, öz maraq və məqsədlərini gözləmək, təkrarsız olmaq</i>	<i>təkliddə işləmək, fərdi layihələr işləmək, özünü təlimatlandırmaq və öz spesifik mühiti olmaq</i>
Linqvistik/söz	<i>Oxumağı, yazmağı, hekayə danışmağı, əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamaqda, danışarkən, dinləyərkən və sözləri görərkən</i>	<i>əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamaqda</i>	<i>danışarkən, dinləyərkən və sözləri görərkən</i>
Məntiqi/riyazi	<i>təcrübə aparmağı, rəqəmlərlə işləməyi, sual verməyi, əşyalar və onlar arasında olan münasibətləri araşdırmağı</i>	<i>riyaziyyatda, hadisələrin səbəblərinin müəyyən edilməsində, məntiqdə və problem həllində</i>	<i>kateqoriyalara ayırarkən, təsnif edərkən, abstrakt anlayış və münasibətlər üzrə işləyərkən</i>
Vizual/görmə	<i>şəkil çəkməyi, konstruksiya etməyi, əşyaları hazırlamağı, xəyallara dalmağı, şəkillərə/ slaydlara baxmağı, filmlərə baxmağı, maşınlarla işləməyi və ya oynamağı</i>	<i>əşya və hadisələrin təsvir etməkdə, dəyişiklikləri hiss etməkdə, labirint və tapmacaları tapmaqda, xəritələri oxumaqda</i>	<i>vizuallaşdırmaqla, xəyalında canlandırmaqla, rənglər və şəkillərlə işləməklə</i>

Mövzu üzrə söhbət — birlikdə oxunmuş material üzrə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edən zaman başqa fikirləri öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir və bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edirlər.

Cütlərlə oxu

1. Oxudan əvvəl — şagirdlərin hər ikisi mövzu üzrə oxudan əvvəl fəaliyyəti yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünür;

- mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq, məndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyur.

- mətni oxuyarkən cavab tapmaq istədiyi sualları tərtib edir.

2. Yoldaşı oxuyan zaman «oxu zamanı fəaliyyəti»ni yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl hazırladığı suallara oxu zamanı cavab tapır;

- qarşılaşdığı yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün qeyd edir;

- oxu fəaliyyəti yoldaşı tərəfindən təkrarlanan zaman ikinci tərəfdə «oxu zamanı fəaliyyəti»ni yerinə yetirir.

Mövzu üzrə söhbət

- Oxudan əvvəl yoldaşının hazırladığı sualları öz hazırladığı suallarla müqayisə edir.

- Oxu zamanı tapdığı cavabları öz cavabları ilə müqayisə edir və yoldaşı ilə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edir.

- İkinci tərəfin fikirlərini öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir.

- Tərəflərdən hansının cavablarının daha keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayır.

- Məndəki yeni qarşılaşdığı, yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərə aydınlıq gətirir və onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünür.

- Bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edir.

8. Oxu strategiyalarından istifadə şagirdi üç mərhələdə düşünməyə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi və təlimdən sonra.

- **I mərhələ.** Təlimdən əvvəl — «Planlaşdırma mərhələsi» beyni təlimə hazırlayır.

- **II mərhələ.** Təlim prosesində — «Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi» təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.

- **III mərhələ.** Təlimdən sonra — «Düşünmə mərhələsi» təlimdən sonra inteqrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

«*Planlaşdırma mərhələsi*» təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələsidir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib, təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşma aparır. İlkin hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək olar.

«*Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi*» şagirdlərin düşünməsinə və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsini təmin edən yüksək idraki strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı öz düşünməsinə təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Təlim zamanı müəllim nümayiş etdirdiyi filmi, apardığı təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara cəlb edir. Tədqiqatçı Corc Miller göstərir ki, insanın yaddaşı 7 ± 2 informasiyanı eyni zamanda mühafizə edir. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, onları yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

«*Düşünmə mərhələsi*» tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisə edilməsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq etməlidirlər. Onlar bilməlidirlər ki, oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsən, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər bilirlər ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanılması və nizamlanması deməkdir. Bu, dərk etmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı parça anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin parçanı yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarı (kitabın əlavə etdiyi kiçik bir başı yapışqanlı vərəqlərdə) sadə qələmlə qeydlər edirlər. Oxuyacaqları materiallarla bağlı şagirdlərin suallar tərtib etməsi təlim prosesinin nizamlanmasında şagirdlərə kömək edir. Oxu zamanı şagirdlərin indicə öyrəndikləri məsələləri artıq bildikləri və ya proqnozlaşdırdıqları məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Oxu strategiyalarından istifadə edən şagird təlim prosesini əngəlləyən məqamları hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Con Dyui demişdir: «Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik». Oxu strategiyalarından istifadə edən şagirdlər oxuduqları materialları üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkiz prinsipinin düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsindən şagirdlər əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilərlər.

*Stanford Universitetinin professoru
Robert Sternberq və Harvard Universitetinin
professoru Hovard Qardnerin
elmi məqalələri əsasında hazırlanmışdır*

Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər

Şübhəsiz ki, bütün başqa fənn müəllimlərindən daha çox Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri şagirdlərin məharətli oxucu olmasına səy göstərirlər. Müəllimin bütün fəaliyyəti ona yönəldilməlidir ki, şagird oxunun onun həyatındakı əhəmiyyətini dərk etsin. Dərk etsin ki, oxunan səhifələr vasitəsilə dünyanı dərk edə bilər. Gözəl bir hekayədən zövq almaqla bərabər həyat dərsi ala bilər.

Elə şagirdlər də var ki, bu məsələlərdə ciddi problemlərlə üzləşir. Həmin şagirdləri oxuya cəlb etmək və gələcəkdə «ömür boyu öyrənənlər» olmasını təmin etmək üçün onlara maraqlı kitablar təqdim etmək lazım gəlir. Elə kitablar ki, heç zaman oxudan xoşlanmayan insanı da ecazkar və qüdrətli söz dünyasından zövq almağa yönəltsin.

Şagirdlər sinifdən-sinfə keçdikcə onlara təqdim edilən mətnlər diqqətlə təhlil edilib, seçilməlidir. Bu zaman şagirdlərin idrak səviyyəsi, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əgər oxu üçün seçilən mətn çox asan olarsa, o, oxu strategiyalarından istifadəyə heç bir ehtiyac yaratmaz. Oxu materialı çox mürəkkəb olarsa, şagirdi oxudan uzaqlaşdırar və oxuya olan marağını azaldar. Məzmunun səviyyəsi məsələsində elə seçim edilməlidir ki, şagird mətnin mənasını dərk etmək üçün ardıcıl və mütəşəkkil fəaliyyətdə olmaq ehtiyacı duysun. Sinifdə təhsil alan şagirdlərin idraki səviyyələri, oxu bacarıqlarının fərqli olduğu nəzərə alınaraq onlara təqdim olunan oxu materiallarının da bir neçə səviyyədə olmasını təmin etmək lazımdır. Mətnlər mürəkkəblik baxımından müxtəlif səviyyələrdə olsalar da, semantik baxımdan əlaqəli olmalıdır ki, mövzular bir-birini tamamlasın, bir dərstdə müxtəlif problemlər ətrafında müzakirələr açılsın. Oxu strategiyasının tətbiqinin ilkin mərhələsində müəllim kiçik mətnlər üzrə şagird fəaliyyətini təşkil etməlidir. Qısa mətnlər üzrə gözlənilən nəticələr əldə ediləndən sonra artıq geniş mətnlər üzrə strategiyalı oxu fəaliyyətini təşkil etmək olar.

Şagird mövqeyindən problemə nəzər salmaq. Ümumiyyətlə, oxuya belə bir münasibət formalaşmışdır. Əgər şagird sözləri ucadan və düzgün oxuyursa, deməli, o oxuyur. Səlis və ifadəli oxuya bilməyən uşaqlar isə pis oxucular hesab edilirlər. Bu yanaşmada bir həqiqət olsa da, eti-

raf etmək lazımdır ki, biz çox hallarda ucadan və yaxşı oxuyan uşağın oxuduğunun mənasını dərk etmədiyinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, əksinə, mətni çətinliklə oxuyan şagirdlərin əsas fikri dərk etdiyini və təhlillər apardığını müşahidə edirik. Bütün bu kimi hallar deməyə əsas verir ki, savadlı olmaq hələ sıra ilə əvvəl sözləri düzgün yazmaq, onları düzgün oxumaq və sonra mənasını izah etmək kimi deyil, qarşılıqlı əlaqəli məsələlər kimi dəyərləndirilməlidir. Bu, qəbul edilmiş həqiqətdir ki, yaxşı oxucu məndəki çətin sözlərin mənasını tapır, janrını müəyyənləşdirir, simvolları («*»; «+»; «!»; «?») istifadə edir. Amma bu da yaxşı oxucu olmağın bütün şərtləri deyil. Bunun üçün əslində, daha geniş aspektdə fəaliyyət göstərmək lazımdır. Oxudan əvvəl, oxu zamanı, oxudan sonra anlamı idarə etmək, suallar vermək, nəticələr çıxarmaq, əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, integrasiya etmək və dərk etməklə fəal düşüncələrə çevrilirlər.

Buna necə nail olmalı? Müəllim bu barədə şagirdləri ilə söhbət aparır. «Oxu nədir?», «Yaxşı oxucu nə etməlidir?» Təlim zamanı şagirdlərə mətn, əsər, kitab haqqında danışmaq əvəzinə, oxu strategiyasını necə istifadə etdiyini nümayiş etdirmək lazımdır.

Bu zaman müəllimin vəzifələri və fəaliyyəti köklü şəkildə dəyişir. Müəllim mətnin oxusunu tapşırıb, sonra da onun necə oxunduğunu qiymətləndirən bir ekspert vəzifəsindən oxu prosesini təşkil edən, modelləşdirən bir köməkçiye, məsləhətçiye, yolgöstərənə çevrilir. Eləcə də qiymətləndirmə zamanı mətnin əsas ideyasının aşkar edilməsi deyil, həmin ideyanın necə və hansı yollarla aşkar edildiyi qiymətləndirilir. Buna nail olmaq üçün müəllim «ucadan düşünməyi» bacarmalıdır. Bu zaman sanki müəllim şagirdləri qarşısında «öz beyninə bir pəncərə açır» və onları həmin «pəncərəyə baxmağa» dəvət edir. Uşaqlar müəllimin əsas fikri müəyyənləşdirmək üçün düşünmə ardıcılığını, baş verən prosesləri izləyirlər. Uşaqlardan «Məndən nə başa düşdünüz?» sualı əvəzinə, «Nəyə görə belə qərara gəldiniz ki, mətn bu mənanı verir?» sualını soruşmaq lazımdır. Bir nümunəyə nəzər salaq.

I Strategiya. Mətni işarələmək. Bu strategiyadan həm məlumatlandırıcı, həm də təsviri mətnin tədrisi zamanı istifadə edilə bilər. Bu üsul, əsasən, aşağı siniflərdə tətbiq edilir. Lakin əgər müəllim aşkar etsə ki, sinifdə hələ də bu üsulun tətbiqinə ehtiyac var, ondan istifadə edə bilər. Bu üsul şagirdin düşünərək oxusunun təşkili istiqamətində atılmış ilk uğurlu addım hesab edilir. Hər hansı bir mətni oxuyan zaman müəllim uşaqlara tapşırıb ki, o, mətni oxuduqca aşağıdakı işarələrin mətn üzrə düzülməsini müşahidə etsin. (Bununla müəllim praktik olaraq strategiyalı oxu nümunəsini şagirdlərə nümayiş etdirir.)

«*» Mən artıq bunu bilirəm.

«!» Nə gözəl yenilik!

«+» Bu mənim üçün yeni məlumatdır.

«?» Mən bunu başa düşmürəm.

Müəllim mətni oxuduqca hər abzasdan sonra dayanır, ucadan oxunmuş hissə haqqında danışır. Abzasın yanına yapışdırılmış qeyd vərəqinə işarələri yazır. O, abzasın yanında qeydlər etməklə verdiyi qərarın səbəbini izah edir. Bu cür işarələrin yapışdırılması işi müstəqil oxu zamanı hər bir şagird tərəfindən yerinə yetirilir. Növbəti dərs işarələrlə bağlı məsələlər şagirdlərin oxusu zamanı müzakirə edilir. İşarələrin yapışdırılması strategiyası şagirdləri oxuya daha da cəlb edir. Onu hər cümlə üzərində düşünməyə təhrik edir, bununla da mətnin dərk edilməsini yüksəldir.

II strategiya. Mətnlərin müqayisəsi. Mövzu təqdim edilir. Şagirdlərə həmin mövzuda kiçik mətn yazmaq tapşırılır. Sonra şagirdin yaratdığı və dərslikdə təqdim edilən mətnlərin hər ikisinin müqayisəli oxusuna yönəldən tapşırıq verilir: Mətnləri oxuyun, hər iki mətnə oxşar və fərqli cəhətləri seçin. Seçimi aşağıdakı məsələlərə əsasən aparın:

- sizin tərtib etdiyiniz mətnə olan məsələlər;
- dərslikdə təqdim edilən mətnə olan məsələlər;
- hər iki mətnə təqdim edilən məsələlər;
- fikirlərinizi ifadə etmək üçün Venn* diaqramı tərtib edin;
- öyrəndiklərinizdən nə kimi qənaətə gəldiniz?
- bir də bu mövzuda mətn yaratsaydınız, oraya daha nələri əlavə edərdiniz?

Venn diaqramı

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. **Rachel Billmeyer.** Müxtəlif fənlər üzrə mətnlərin strategiya ilə oxusu; *Düşünmə mühiti yaratmaq üçün praktik tapşırıqlar. I cild, Dayspring Printing, ABŞ, 2004.*

2. Kitabdan məqalələr:

- **Robert Sternberq.** Biz strategiya ilə oxu haqqında nə bilirik?
- **Şeril Beker Dobertin.** Ana dili — Dil mədəniyyəti dərslərində strategiya ilə oxu.

• Ana dili dərslərində strategiya ilə bağlı bəzi məsələlər mətnindən istifadə etməklə dərslik müəllifi tərəfindən hazırlanmış tövsiyə;

3. **Howard Gardner.** Müxtəlif üsullarla dərkətmə nəzəriyyəsi və təhsil (Multiple intelligences and education (İngilis dilində))

<http://www.infed.org/thinkers/gardner.htm>

MƏTN NƏZƏRİYYƏSİ

Mətnin səciyyəvi əlamətlərini onun sintaktik quruluşu deyil, funksiyası və mənası yaradır. Buna görə də mətndə materialın ifadə olunması üsullarına, həm də mətn informasiyasının xarakterinə diqqət yetirmək vacibdir. Nitqin funksional məna tipi ötürülən informasiyanın xarakteri ilə təyin edilir. Bu mənada mətnlər təsbitləyici (yaxud təsviredici) tipli və əsaslandırıcı tipli olur. Təsbitləyici tip mətnlər təsviretmə, nəqletmə – təsviretmə, məlumatlandırma – nəqletmə, əsaslandırıcı tip mətnlər isə mühakimə, müəyyənləşdirmə – izahat, nəticəyə gəlmə – mühakimə xüsusiyyətinə malikdir.

Təsviredici mətnlər

Təsviredici tip mətnlər obyektlərin əlamətlərini, xassələrini, keyfiyyətlərini, eksperimentin gedişini əks (təsvir) etdirir, hadisələrin, proseslərin dinamikasını (nəqletmə) nəql edir.

Əsaslandırıcı tip mətnlər informasiyanı təyinetmə və ya izahat, sübut, mühakimənin özü və nəticəyə gəlmə şəklində təqdim edir.

Beləliklə, mətn müəyyən kommunikasiya vasitəsi daşıyır:

- 1) məlumat vermək, təsbitləmək (təsviretmə);
- 2) danışmaq, təsəvvür etmək (nəqletmə);
- 3) müqayisə etmək, xülasəsini vermək, ümumiləşdirmək (anlayış, izahat);
- 4) əsaslandırmaq, sübut etmək, inkar etmək, ifşa etmək (əsaslandırma, mühakimə)

- 5) həvəs oyatmaq, xahiş etmək-istəmək, əmr etmək (təlimatlandırma).

Beləliklə, nitqin funksional-məna tipləri mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqələninir. Bu mənada E. Verlixin sistemi maraqlıdır.

Bu sistem bir qədər qısaldılmış halda belədir:

Cədvəl 1

Təfəkkür formaları	Mətn formasının tipi	Danışanın (yazanın) mövqeyi
məkanda qavrama	təsviretmə	kommunikasiya mövzusunun məkanda yerinə görə yönəlmə
zamana görə qavrama	nəqletmə	kommunikasiya mövzusunun zamanda yerinə görə yönəlmə
başla düşmə	izahat	təsəvvürlərin yaranmasına görə yönəlmə
müləhizə	əsaslandırma, mühakimə	anlayışlar və təsəvvürlər arasında münasibətlərə görə yönəlmə
planlaşdırma	təlimatlandırma	hərəkətlərin həyata keçirilməsinə görə yönəlmə

**Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində
düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları
ilə əlaqəsi
(E.Verlixə görə)**

Beləliklə, təsviretmə — əşyanın xassələrinin, əlamətlərinin sadalanmasıdır; nəqletmə — hadisələr barədə zaman ardıcılığında hekayədir; mühakimə — əşya və ya təzahürün tədqiqi, onların daxili əlamətlərinin açılması, müəyyən müddəaların sübutudur; təlimatlandırma — fəaliyyətə aid tövsiyələrdir.

Nəqletmə hərəkətlə, təsviretmə əşya ilə, mühakimə əşya və hərəkətlərin münasibəti ilə bağlıdır.

Nitqin funksional məna tiplərinin quruluşunu səciyyələndirməzdən əvvəl diqqəti o fakta yönəltmək istərdik ki, bu tipləri fərqləndirməyə kömək edən əsas əlamətlərdən biri də fikrin çatdırılması yollarıdır.

Məhz çatdırılması nəzərdə tutulan məlumatda ən mühüm məqam mətnin tipini yaradır, formalaşdırır, onun formasını müəyyən edir, ayrıca götürülmüş cümlə-deyim tipi meydana gətirir. Eyni quruluşlu iki fikri götürək:

«Qatar gedir» və «Yağış yağır». Birinci halda subyekt insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq özü fəal təsir göstərir, ikinci halda bizim qarşımızda təbii substansiya durur (subyekt təbiətdə baş verən hadisə), gedir və ya yağır feili hərəkətin müxtəlif növlərini bildirir. İkinci halda mənaya zərər vermədən yağış sözünü götürmək olar (məs. yağış yağır — yağır). Belə çevrilmələri «Qatar gedir»də etmək olmur (qatar insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq istənilən vaxt dayandırılı da bilər; amma yağış istənilən vaxt dayandırılı bilməz). Qatar sürətlə, vavaş, dayanmaqla gedir (fəal hərəkəti səciyyələndirən şərait komponentləri); Yağışın hərəkəti isə başqa cür səciyyələndirilə bilər: Yağış tək-tük atır, güclüdür, narındır, intensivdir — vedrədən tökülən kimidir və s.

Söz düzümü də nitq tipini müəyyənləşdirən amil kimi çıxış edir. Məsələn: «Qatar stansiyada dayandı» və «Stansiyada qatar dayandı» cümlələri müxtəlif kontekstləri göstərir: birinci halda hərəkət fəaldır (gedirdi, gedirdi və dayandı), ikinci halda — fakt kənardan müşahidə olunan mənzərənin bir hissəsi kimi verilir. Belə yerdəyişmə nəticəsində cümlə-deyim 1-ci halda nəqli, 2-ci halda təsviredici kontekstlər kəsb edir.

Təsviretmənin strukturu (quruluşu)

Təsviretmə obyektin keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Bunlar təbiət təzahürlərinin, əşyaların, şəxslərin, ətraf aləmin, eksperimentlərin, maşın hissələrinin və s. keyfiyyətləri ola bilər.

Keyfiyyətin təsviri

«Külək yoxdur, hava istidir, yanıq iyi gəlir. Yağışdan şirinləşmiş dəniz tutqun zeytun rəngindədir».

Burada keyfiyyət, əlamət bildiren sözlər məntiqi olaraq ayrılır — istidir, tutqun, zeytun rəngindədir.

Yaxud:

«Qırmızıbaş göbələk yayın ortalarından sentyabrın axırına qədər ağcaqovaqların altında yetişir. Onun papağı lətlidir, əvvəlcə kürəşəkilli, sonra balıncvari olur. Papağı sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızıdır. Papağının altı əvvəlcə ağımtıl olub, sonradan bozarır. Ağ rəngli, ayaqcıq düz, hündür və qalındır, əsasında qalınlaşmışdır, üzərində qara və ya qəhvəyi pulcuqları var. Ləti bərk, ağdır, qıranda əvvəlcə göyərir, sonra tünd-bənövşəyi rəng alır». (*Tibbi ensiklopediya*)

Bu mətn bütünlükdə təsviretmə tipində qurulmuşdur: lətli, kürəşəkilli, balıncvari, sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızı, əvvəlcə ağımtıl, düz, hündür əsasında qalınlaşmış, qara və ya qəhvəyi pulcuqlarla örtülmüş, ağ rəngli, bərk, ağ, tünd-bənövşəyi sözləri əşyanı xarakterizə edən keyfiyyət adlarıdır. Burada hətta feillər də xüsusi keyfiyyətdə istifadə olunur: «Yetişir», «bozarır», «göyərir» kimi feillər əlamət mənasında işlədilir.

Keyfiyyətin təsvirini digər üsullarla da vermək olar. Təyinlərdən istifadə etməklə keyfiyyət mənasının adi üsulla verilməsi ilə yanaşı, feil formalarından da xüsusi olaraq istifadə edilən təsviretməyə bir misal göstərək (bu, heyvan növünün elmi tipik təsvir edilməsidir):

«Bütün müasir və nəslə kəsilmiş pişikkinlərin başı kiçik, gövdəsi yaraşıqlı və əzələli, ayaqları gödək, lakin güclüdür. Caynaqları tamamilə, yaxud qismən içəri çəkilibilir. Əksəriyyətinin quyruğu uzundur. Bir qismi balaca, digəri iridir. Tikiqləri qısadır; şimali və yüksək dağlarda yaşayan növlərin tükü tropik qurşaqlarda yaşayanlara nisbətən daha xovludur. Tropik meşə növlərinin rəngi çox vaxt əlvan (boz, narıncı, yaxud bozumtul fonda qara ləkələr, yaxud zolaqlar) olur. Şimal çöl və səhra növləri sarı, yaxud qum rənglidir; qarnı ağdır. Vəhşi pişik-kimilər bütün materiklərdə və iri adalarda (Yeni Qvineya, Madaqas-

kardan başqa) yayılmışdır. Tropiklərdə daha çoxdur. Axşam və gecə həyatı keçirirlər. Məməliləri, quşları, sürünənləri, balıqları, bəzən də cücüləri yeyir. Xırda növlər hər il, iri növlər isə 2–3 ildən bir çoxalır; yalnız ev pişiyi tez-tez balalayır. Xırda növləri 5–6, iri növlər 2–4 bala doğur». (az.wikipedia.org/wiki/Pişikkimilər)

Burada feillər heyvanın təsvir olunan növünə məxsus keyfiyyətləri göstərir. İndiki zamanın belə formaları zamanxarici mənə daşıyır.

Predmetin təsviri

«Sarı avtobusun içərisində kimsə yox idi, qapıları bağlıydı. Avtobusun gövdəsi, böyürləri, yuxarı-aşağısı dəlmə-deşik, atəş-atəş üstdən döşənmişdi; yüzlərlə bakılını, minlərlə insanı küçədən küçəyə, dayanacaqdan dayanacağa, şəhərin bir başından o biri başına çatdıran xəzəl rəngli «İkarus» həlak olanların məzarına baş çəkməyə gəlmiş əhalinin, qonaqların gözü önündə saxlanmışdı.

Bu maşının sürücüsü sağ qala bilməzdi. Qarşından, üz-üzə sancılmış iki güllənin biri sürücünün əyləşdiyi sahəni, düz onun başının görünüyü parçanı, o biri isə bir az aşağı, ürək səmti dəlib keçmişdi...

...Kişi göz-göz açılmış qabaq şüşəyə bir də baxdı. Sağ yana bircə güllə dəymişdi; başlıcası sol – sürücünün əyləşdiyi yer idi». (**Sabir Əhmədli. «Şəhidlər xiyabanı»**)

Bu hissədə əşyanın adları əsasdır, məhz bunlar təsvir olunan mənzərənin fonunu təşkil edir (əşya—sözün geniş mənasında): *avtobus, əhali, şüşə* kimi ad bildirən sözlərlə yanaşı, burada feildən düzəlmiş əlamət bildirən — *bağlı, döşənmiş, çatdıran, sancılmış, göz-göz açılmış* kimi sözlər də vardır, yəni bütün feillər fəal hərəkəti ifadə etmir, onlar əşyanın qavranması üçün məlumatı ötürən feillərdir.

Eyni ilə aşağıdakı mətndə də bunu müşahidə edirik.

«Tozağacı özünün son qızılı yarpaqlarını yuxulu çarışqaların yuvalarına, küknarların başına səpələyirdi. Meşə cıqırı ilə gedirdim, payız meşəsi gözlərimə dəniz kimi, tala isə bu dənizdə bir ada kimi görünürdü». (**Mixail Prişvin. «Tala»**)

Burada tozağacı, qızılı yarpaqlar, payız meşəsi məlumatda çatdırılması nəzərdə tutulan ən mühüm fikirdir. Həm də «əşya» «keyfiyyət»lə sıx əlaqəlidir: *səpələyirdi, görünürdü* feilləri yenə də görüntüdən yaranmış təəssüratı vermək məqsədi daşıyır.

Hal və vəziyyətin təsviri

Vəziyyətdəki dəyişikliklər, burada hansısa subyektin və ya obyektin hərəkətinin fəal təzahürü ilə bağlı deyildir; bu kənardan müşahidə olunanın bir haldan digər hala keçməsidir.

«Qışın amansız hədəsinə tab gətirən, aramsız olaraq yaşıl qalıb, ömrü boyu yaz təranəsi oxuyan ardıclar, tinglər... hövl etmiş, yaqut gözlərini açıb, gəlib-keçən yas əhlinə məlulcasına baxırdı. Xiyabanın bir yanı, qəbirlərin baş səmti hörgü idi. Bakının karxana daşlarının bitişində, künclərində gözcüklər var idi. Yaz girəli qaranquşlar, bülbüllər kənddən, çöllərdən köçüb gəlib, şəhərin dağ yamacında yurd tapmışdı. Qış girəli daş yuvalar sovulmuşdu». (**Sabir Əhmədli. «Şəhidlər xiyabanı»**)

Belə təsvir vəziyyətin dəyişməsinə, keyfiyyətin dərəcəsini göstərən feillərlə ifadə edilir. Belə təsvirlərdə tez-tez müqayisəli dərəcə formalarından istifadə olunur.

Hal və vəziyyətin təsviri fəal hərəkət feillərindən istifadə edilməsinə də əsaslanı bilər, amma bu hərəkət, yenə də kənardan müşahidə olunan predmeti xarakterizə edən hərəkətdir:

«Qapı açıldı, iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında, ortaboylu, qarabuğdayı bir adam içəri girdi. Bir göz qırpımında hamı ayağa durdu. Müəllimin tanışı, mehriban səsi ətrafa yayıldı:

– Salam, uşaqlar!

Sınıf, yüksək dağın zirvəsindən gurultuyla tökülən şalalə kimi səsləndi:

– Salam!!!

– Əyləşin, əyləşin.

Uşaqlar əyləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraqlı baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri qonur gözləri ilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı». (**Gülhüseyn Hüseynoğlu. «Müəllimin arzusu»**)

İmpressiv təsviretmə hal kateqoriyalı sözlər, hiss, hal-vəziyyəti bildirən yayındırıcı isimlər, keyfiyyət-qiyətləndirici sifətlər və zərflər vasitəsilə aparılır. Bu, xarici və daxili aləmin subyektin emosional təəssüratı vasitəsi ilə təsvir olunmasıdır:

«Həyat-baca qan ağlıyır. Allahın ağır getməsin deyib, ana nımçədə səməni əkməmişdi. Yaz soragı yamyaşıl buğda təpəsi ana-bacının göz yaşları ilə suvarılmışdı». (**Sabir Əhmədli. «İşıq söndürmə»**)

Nəqlətmənin quruluşu

Nəqlətmə hadisələrin inkişafı, onların ardıcılığı barədə təsəvvür yaradır. Mətnin bu növü diqqəti fəal hərəkətlərə, proseslərə, hərəkətlərin ardıcılığına yönəldir. Buradakı feillər təsviretmədəki feillərdən fərqli olaraq həmişə fəaldır. Nəqlətmə müxtəlif formada ola bilər, lakin bu formalar təsviretmədə olduğu qədər çox deyildir. Nəqlətmənin əsas əlaməti — feil formasının dinamikliyi, fəallığıdır, onun tam mənalılığı və tutarlılığıdır. Buna görə də belə hissələrdə ani hərəkəti bildirən bitmiş növdə olan feillərə tez-tez rast gəlinir:

«Başa düşdü ki, düşmən səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı. Səs olmasın deyə silahı işə salmadı. İlk qarşısına çıxan düşmənin beşini məhv edib, üçünü isə ağır yaraladı. Daha tərəddüdə yer yox idi. Lənət şeytana deyib, geriye də qayıda bilərdi. Yox, geriye yol yoxdu, ancaq irəli. Əlinə keçən silahları da götürüb səngərdən çıxdı. Azərbaycan bayrağını torpağa sancdı: «Can Vətən!» — deyib qalxdı. ...Nəhayət, düşmənin kəzarması görsəndi. Yenə yerə uzanıb ətrafı dinşədi». (*Mustafa Cəmənli. «İgid Mübariz»*)

Gördüyümüz kimi, bu hissədə fəal feillər hərəkətin mərhələlərini verir. Feillər hadisələrin növbələşməsini təsbit edərək mətni öz üzərlərində «saxlayır».

Daha bir misal:

«Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərdildi. Göyərdilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yədi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavasının başına dolana-dolana səs-səsə verib nəğmə oxudular». (*«Çillələr» əfsanəsi*)

Yaxud:

«Göyərçinlər sözlərini deyib qanad-qanada verib uçub getdilər. Mərd baxıb gördü ki, dizinin üstə bir şey düşdü. Əlin yerə sürtüb qanadı tapdı. Sağ gözün sağ cibindən, sol gözün sol cibindən çıxardıb, qoydu yerinə. Qanadı çəkdi gözlərinə, gözləri oldu anadangəlmə. Durub birbaşa yol elədi gəlməyə, ta o vaxta qədər gəlib çıxdı bir dağın təpəsinə». (*«Mərd və Namərdin nəğməsi»*)

Hərəkətin dinamikliyi feil formaları ilə deyil, nominativ formalarla verilən mətnlər nəqlətmənin xüsusi bir növünü təşkil edir. Belə nəqlətmələr dinamiki və ekspressivdir:

«Artıq yer-yurd al-yaşıla bürünmüşdü. Üç qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklil bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...»
(«Çillələr» əfsanəsi)

Nəqlətmə kontekstində nitq komponentləri istənilən qədər genişlənə bilər.

Mühakimə mətnlərinin quruluşu

Təsviredici, nəqli tip mətnlərlə yanaşı, mühakimə tipli mətnlər də var. İfadənin belə üsulu sübut, izahat, təyinetmə, nəticə xarakterli məlumatın ötürülməsini gerçəkləşdirir.

Mühakimə tipli mətnlərdə tez-tez modal sözlərdən, güzəşt və səbəb-nəticə əlaqəsindən, qarşılaşdırma və müqayisəetmədən istifadə olunur. Məsələn:

«...türkün ta qədim dövrlərdən bəri hər şeyi olub. Gözü-könlü tox yaşıyıb. Erməni kimi heç nəyin həsrətini çəkməyib. Bəlkə, elə buna görə çox zaman sahib olduğunun qədir-qiyətini qədərincə bilməyib...» **(Eyvaz Zeynalov. «Oğru»)**

İfadə etmək üsullarının və mətn tiplərinin araşdırılması elə nəticəyə gətirir ki, belə tiplər öz nitq təşkilinə görə fərqlənirlər. Lakin müxtəlif mətnlərin təhlili belə həddən ziyadə ayırmanın düzgün olmaması barədə qənaətə gəlməyə imkan verir. Xüsusilə bədii mətnlərdə ümumiləşmiş planda nitqin üstün tipləri üzə çıxarılanda müəyyən xəta ilə təsdiq etmək olar ki, bədii mətn üçün predmetin, portretin, peyzajın, ətraf aləmin xarakterizə olunması zamanı təsviretmə səciyyəvidir; nəqlətmə — fəal hərəkətlərin sadalanması, onların vaxta görə növbələnməsi zamanı; mühakimə — müəllifin personajların davranışını izah edən kənar qeydləri zamanı, əxlaqi-mənəvi, psixoloji sıradan mövqeyin ifadə olunması zamanı və i.ə. səciyyəvi olur. Əlbəttə ki, bütün bu hallarda söhbət ifadənin üstün tipindən gedir. Real mətnlərdə məsələ daha mürəkkəbdir və eyni zamanda daha az əvvəlcədən fikir demək olmur.

Nitq tipləri, ümumiyyətlə, «təmiz» halda çox nadir olur və belə mətn hissələrinin həcmi əvvəlcədən demək olmur: bu, ifadəarası, yaxud bir abzasda qurulmuş deyiliş ola bilər; mətnin bəzi hissəciyi ola bilər, yəni tiplərin sərhədləri mətn vahidlərinin sərhədləri ilə şərtləndirilməyə bilər. Bu bir daha onu sübut edir ki, nitqin funksional mənə tipləri mətnin parçası, onun təşkil etdiyi bir vahid deyildir, bu, məlumatın təşkil üsulu, ifadə üsuludur.

Mətnin nitq təşkilinin təhlili onu sübut edir ki, real olaraq nitqin müxtəlif tipləri bir qədər mürəkkəb qarışıq tipləri əmələ gətirərək bir-birini əvəz edirlər ki, burada təsviretmə də, nəqletmə də və mühakimə də kontekstual olaraq birləşirlər. İfadənin müxtəlif tipləri müxtəlif cür kombinə oluna, mətnin müxtəlif yerində birindən digərinə keçə bilər.

Növbəti hissəni götürək:

«Məktəb üzrə keçirilən idman yarışlarında ayağımı bərk zədələmişdim. Qapanıb qalmışdım evdə. Yamanca darıxırdım. Baş qatan bir məşğuliyyət vardısı, o da televizora baxmaqdı.

Kanallardan biri ermənilərin pis, murdar xasiyyətləri haqqında verilmiş hazırlamışdı. Studiyadakılar növbə ilə onların əcaib-qərib yaltaqlığından, ikiüzlülüyündən, yalançılığından, satqınlığından danışır, ögürü olduqlarını isə daha artıq qabardırdılar. Oğurluq az, ya çox bütün xalqlara xas olan qeyri-insani, həm də başucalığı gətirməyən bir xüsusiyyətdi. Lakin ermənilərin oğurluğu adi yox, tayı-bərabəri olmayan, bənzərsiz oğurluqdu. Camaat pul, mal-qara, at, ev əşyaları, bahalı maşın, hətta təyyarə, gəmi və s. oğurlayanda ermənilər tamam başqa şeylər oğurlayırlar. Ən böyük oğurluqları da türklərdən elədikləridi. Onları bir verilişdə saymaqla qurtarmazdı. Ermənilər insan adlarımızı, musiqimizi, musiqi alətlərimizi, xalçalarımızı, abidələrimizi, yeməklərimizi, ən başlıcası, torpaqlarımızı oğurlamışdılar. Birdən yox, tədricən, tarix boyu, nəzərə çarpmadan, həm də qeyri-adi ustalıqla. Sonra da hamısını utanmaz-utanmaz, vicdansızcasına öz adlarına çıxmış, bizi danmışdılar...» (Eyvaz Zeynalov. «Oğru»)

Mətnin bu fraqmentində nəqletmə və mühakimə bir-birinə qarışmışdır, bunu deyilişlərin müxtəlif struktur cizgiləri — nəqletmə kontekstində fəal hərəkətin feilləri və mühakimə kontekstində keyfiyyətin təsviri sübut edir; bütün bunlar bir fraqment çərçivəsində eyni zamanda çıxış edir: birinci abzasda nəqli, sonrakı abzasda isə mühakimə tipli mətn gəlir.

Başqa bir misal:

«O, şəhərin kənarındakı qədim qəbiristanlığın girəcəyində ayaq saxladı. Xəfif külək yovşan qoxulu havanı onun üzünə çırpdı. Qəbiristanlıq böyük idi. Üstü naxışlı uca, iri başdaşları qibləyə üz tutaraq qatarlaşmışdı. Daşların üstünə qəbirdə yatanların sənətini bildirən şəkillər çəkilmişdi.

Pəhləvan asta və ləngərli addımlarla lal sükuta qərq olmuş qəbirlərin arası ilə ortadakı təpəyə doğru addımladı. Otlar saralmışdı. Çökmüş qəbirlərin ətrafında böcəklər dolaşırdı. O, qurumuş otların, yov-

şanların arası ilə addımladıqca çayirtkələr ətrafa sıçraşırdı. Pəhləvan bəzən büdrəyib çuxura düşür, ayağının altında sümüklər ovxalanırdı.

Diziaynalı dikdirdə dayanıb nəfəsini dərdi. Nizami qoşun kimi sıralanmış başdaşlarına baxıb, əmr verir təkəki saymazıyana qışqırırdı:

– Ay Rüstəm!

Qəbir daşları tərpəndi. Müxtəlif tərəflərdən, yerin altından çıxanlar asta-asta ona yaxınlaşdılar. Pəhləvanın qarşısında dayanıb intizarla gözlədilər. Diziaynalı onları təkəbbürlə süzüb gülümsündü». (**İsmayıl Şıxlı. «Sənə aslanım deyən»**)

Göründüyü kimi, bu parçada nəqli və təsviri mətn tipləri qarışmışdır. Birinci abzas bütünlüklə nəqli, ikinci abzas qarışıq («Pəhləvan asta və ləngərli addımlarla lal sükuta qərq olmuş qəbirlərin arası ilə ortadakı təpəyə doğru addımladı. Otlar saralmışdı. Çökmüş qəbirlərin ətrafında böcəklər dolaşırdı. O, qurumuş otların, yovşanların arası ilə addımladıqca çayirtkələr ətrafa sıçraşırdı. Pəhləvan bəzən büdrəyib çuxura düşür, ayağının altında sümüklər ovxalanırdı»), sonrakı hissələr isə nəqli mətn tipindədir.

Çap üçün deyil

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İKT-dən İSTİFADƏ

Şagird nailiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə təlim prosesində İKT-dən istifadə yeni təlim fəaliyyəti növlərinə və yeni dərs modellərinə ehtiyac yaradır. Bu da ədəbiyyat tədrisinin bütövlükdə müasir yanaşmalara əsaslanmasına imkan verir.

Ədəbiyyatın tədrisində İKT-nin multimedia imkanlarının aşağıda göstərilən nümunələrindən məqsədəuyğun istifadə etmək üçün geniş şərait yaranır:

Lazer disklər CD və DVD-lərə köçürülmüş video, audio və video-audio materiallar tərcümeyi-hal materiallarının, bədii əsərlərin, nəzəri materialların öyrədilməsində əhəmiyyətli hesab edilə bilər:

- hər hansı yazıçı, şair, tarixi şəxsiyyət və ya hadisə haqqında bədii və sənədli filmlər;
- opera və tamaşalar;
- şairlərin yubiley gecələri, lirik axşamlar;
- şeir, muğam məclisləri;
- yazıçı və şairlərin ev muzeylərinin eksponatlarına aid materiallar;
- bədii söz ustalarının ifasında mətnlər;
- şeirlərin muğam, təsnif, nəğmə və estrada musiqisi əsasında sənəçilər tərəfindən ifası;
- müəllifin öz şeirlərini ifadəli oxuması;
- şagirdin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirən və qiymətləndirmə imkanı verən test proqramları;
- proqramçılar tərəfindən tərtib edilmiş proqramların təlimata əsasən tətbiqi;
- şagirdlərin öyrəndikləri mövzular üzrə Paint proqramında çəkdikləri rəsmlərin ən uğurlularından təşkil edilmiş və CD-də yerləşdirilmiş şəkil qalereyası;
- rəqəmsal kameralar vasitəsi ilə çəkilmiş, kompüterin müvafiq proqramında emal edilmiş, sonra CD-yə köçürülmüş, resurs kimi istifadə edilə bilən müəlm tədbirlər;
- CD-lərdə yerləşdirilmiş film-inşalardan ibarət resurs bazası.

Ümumiyyətlə, Makromedia Flaş diskinə kompüterdə olan həm kiçikhəcmli, həm də genişhəcmli fayllar köçürülə bilər:

- mövzunun tədrisindən əvvəl, öyrədilməsi prosesində və tədrisindən sonra yoxlamalar məqsədi ilə tərtib edilmiş testlər;
- tədqiqat mövzusu ilə əlaqəli, əyləndirici-öyrədici, inkişafetdirici kriptogramlar, krossvordlar, labirentlər;
- dərs prosesində kompüterdə işlənən materiallar;
- mövzu ilə əlaqədar internet səhifələrindən tapılmış materiallar;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış müəllimin müəhazirələri;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış şagird müzakirələri və fikir mübadilələri;
- mövcud proqramın verdiyi imkanlardan məharətli istifadə.

Bu baxımdan İKT-nin təlim prosesində istifadəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- əyani vəsaitlərin müəllifi olmaq – (Microsoft Word, Power Point, Picture Manager, Movie Maker, Publisher) təlim materiallarının hazırlanmasında iştirak etmək;
- mətn yaratma və nəşirlik imkanları verən proqramlardan istifadə edərək (Power Point, Clip Organizer) səsləri mətn materialları və şəkillərlə birləşdirərək multimedia layihələrində ənənəvi inşa və ya esselərin yazılması;
- şəkil, video və səslərin tərtibinə imkan yaradan proqramlardan istifadə etmək;
- video və audio materialların əldə edilməsi və tərtibi;
- rəqəmsal fotoqrafçılıq (Adobe Photoshop, Kodak Photo-CD);
- fotoşəkillər üzrə iş (Picture Manager, Adobe Photoshop);
- video əldə etmək və video tərtib etmək (iMovie, Movie Maker);
- səs əldə etmək və səs tərtib etmək (Winamp, Windows Media).

Təlimdə intellektual imkanlar baxımından fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə şagirdlərin müxtəlif qavrama imkanları bütün dövrlərdə diqqət mərkəzində olmuşdur. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, fərqli (lingvistik, vizual, səs, musiqi və s.) qavrama imkanlarına malik olan şagirdlər İKT-nin multimedia imkanlarından istifadə prosesində təlim materiallarını daha asan mənimsəyir, onlara yaradıcı yanaşır və münasibət bildirməkdə çətinlik çəkmirlər. Bu məsələlərlə bağlı H.Qardner də özünün «İntellekt nəzəriyyəsi»ndə (86) geniş açıqlama vermişdir. Bu kimi tədqiqatlarda insanın dərk etməsinin müxtəlif istiqamətli olduğu göstərilmiş və təlimin təşkilində bunun nəzərə alınması əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Tədqiqatçılar göstərir-

lەر ki, bir insan eşitdiyi mətni yaxşı anlayır, digəri mənzərə şəklində təqdim edilən informasiyaları daha yaxşı dərk edir, üçüncü isə riyazi problemləri daha tez başa düşür və ya məntiqi məsələləri tez əxz edir. Fərqli dərkətmə baxımından İKT-nin multimedia imkanlarının nəzərə alınması təlimin keyfiyyətini yüksəldən mühüm amillərdəndir.

Təlim prosesində İKT-nin multimedia imkanlarından ya müəllim, ya da şagird fəal istifadə edə bilər. Dərsin məqsəd, forma və üsulundan asılı olaraq texniki vasitələrin fəal istifadəçisi əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan İKT-nin multimedia imkanları hər iki istiqamətdə araşdırılmış, əldə edilən nəticələr təhlil edilmişdir.

İKT-nin multimedia imkanlarından müəllimin istifadə etməsi ilə aparılan dərs aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- müəllim dərsin gedişinin mərkəzindədir, yəni təlim müəllim-yönümlüdür;
- müəllim texniki təchizatlardan fəal istifadə edir;
- istifadə edilən proqram təminatı: Power Point;
- təqdimatların hazırlanması üçün çox vaxt sərf edilir;
- OP (proyektor) sisteminə və ya geniş monitora ehtiyac duyulur.

Təcrübə göstərir ki, yeni təlim texnologiyası ənənəvi təlim şəraitinə tətbiq edilməklə dərsi yeni çalarda, yeni keyfiyyətdə təqdim edir. Müəllimin şagirdlərə çatdırdığı məlumatlar onlara düşünmək, təhlillər aparmaq və digər idraki fəaliyyətlərdə olmaq imkanı verir. Tərtib edilib təqdimatda yerləşdirilmiş sual və tapşırıqlar şagirdləri müzakirələrə qoşularaq dinlədikləri fikirləri təhlil edib mühakimələr yürütməyə, məsələ ilə bağlı münasibət bildirməyə sövq edir ki, bu da onların nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, həm də fəal dinləyicilərə çevrilməsinə şərait yaradır.

OXU ÜSULLARI

Ədəbi nümunələrin oxusunun təşkili zamanı aşağıda təqdim edilən üsullardan istifadə yararlıdır:

1. Ucadan düşün;
2. Sual vermək;
3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış, (NOYÇ);
4. Hissetmə;
5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim (BİBÖ);
6. Anlayışın çıxarılması.

1. Ucadan düşün üsulu

Müəllim «Ucadan düşün» üsulundan istifadə edərkən öz «beyninin pəncərəsi»ni şagirdlər üçün açır və onlara oxu zamanı necə düşünməyin yollarını açıq nümayiş etdirir. Şagirddə yaxşı oxucu üçün mühüm bacarıqlar müəllim tərəfindən əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, dərk edib-etmədiyini yoxlamaq kimi fəaliyyətlərin yardımı ilə modelləşdirilir. «Ucadan düşün» strategiyasından istifadə edilən dərs iki hissəyə ayrılır:

I hissə — mətnin məzmunu üzərində düşünərək oxunun təşkili;

II hissə — mətn üzrə düşünərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi.

Hər «Ucadan düşün» strategiyası ilə həyata keçirilən oxudan sonra aparılan bu cür «necə oxudun ki, başa düşdün?» fəaliyyəti oxu strategiyalarının şagirdlər tərəfindən nümunələr üzərində mənimsənilməsinə və müstəqil, düşünən oxucunun formalaşmasına gətirib çıxarır.

«Ucadan düşün» strategiyası aşağıdakı fəaliyyətlərdən ibarətdir:

- ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək;
- əlaqələndirmək;
- sual vermək;
- məqsədi müəyyənləşdirmək;
- dərk etməni yoxlamaq;
- təsəvvür etmək;
- uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək.

Nümunə:

Xocalı faciəsi

Yurdumuzun ən səfalı yerində Xocalı adında şəhər var idi. Erməni çəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər. Fevralın 26-da tarixin yad-

daşına «Xocalı faciəsi» yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq!

Xocalı faciəsi

I hissə — mətnin məzmununun şagirdlər tərəfindən dərk edilməsi üçün oxunun təşkili

- *Yurdumuzun ən səfali yerində Xocalı adında şəhər var idi.* (M: — Uşaqlar Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır? — ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək)
- *Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.* (M: — Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın — əlaqələndirmə)
- *Fevralın 26-da tarixin yaddaşına «Xocalı faciəsi» yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.* (M: — Evləri nə üçün yandırırdılar? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırırdılar? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışıdırırdı? — sualvermə)
- *Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.* (M: — İndicə televizorda gördüklərimiz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqlarımızla uyğunlaşdıraraq — məqsədi müəyyənləşdirməyə istiqamətləndirmə)
- *Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.* (M: — Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir? — dərk edilmənin yoxlanılması. Gəlin oxuduqlarımızla televizorda gördüklərimizi birlikdə bir daha gözümüzün qarşısına gətirək — təsəvvür etmək. Siz bu haqda nə düşünürsünüz? — uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək)

Xocalı faciəsi

II hissə — mətni dərk edərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi

Oxudan sonra müəllim şagirdlərə müraciət edir: — *Mən artıq oxunu bitirdim. Əvvəlcə deyin görüm sizə aydın olmayan bir məsələ qaldı? Hamınız başa düşdünüz? Gəlin birlikdə düşünək. Bəs biz necə oxuduq ki, başa düşdük?*

Oxu strategiyası təliminin ilk mərhələsində müəllim mətni hissə-hissə oxuyur. Həmin hissəyə aid verdiyi sualı təkrar oxuyaraq onu

verməkdə nə məqsəd daşdığını soruşur. Aldığı cavabları öz məqsədinə istiqamətləndirərək «Ucadan düşün» strategiyasının mərhələlərini və onların məqsədlərini bir daha vurğulayır.

Nümunə: *Yadınızdadırmı, sizə belə bir sual verildi: «Uşaqlar bu ad sizə tanış gəlirmi?»* Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: «Biz bu haqda nə bilirik?» *Sonra oxuduq: «Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər». «Televizorda bu haqda nə isə görmüsünüz?»* oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik? Necə olub ki, biz onları bilmişik?

O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başı-açıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə gül-lələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Mətni oxumağa davam edərkən «Televizorda bu haqda hansı kadrları gördüm?» — sualını özümüizə verdik və ona cavab axtardıq. Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxmağa başladı. Bu zaman «*Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?*» — sualı ilə mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladıq və oxuduqlarımızı gözümüzün önünə gətirdik. Bununla da oxuduğumuz mətni dərk etdik.

Oxunun təşkili

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
İlkin biliklərini müəyyən-ləşdirmək;	<i>Yurdumuzun ən səfah yerində Xocalı adında şəhər var idi.</i>	<i>Uşaqlar, Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır?</i>	<i>Bu sual yadınızdadırmı? Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: «Biz bu haqda nə bilirik?»</i>
Əlaqələndirmək	<i>Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.</i>	<i>Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın.</i>	<i>Oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik. Necə olub ki, biz onları bilmişik?</i>

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
Sual vermək	<i>Fevralın 26-da tarixin yaddaşına «Xocalı faciəsi» yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.</i>	<i>Evləri nə üçün yandırıldılar? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırıldılar? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışıdırırdı?</i>	<i>Mətni oxumaqda davam edərəkən «televizorda bu haqda hansı kadrları gördüm?» – sualını özümüzə verdik və ona cavab axtardıq.</i>
Məqsədi müəyyən-ləşdirmək	<i>Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlə-rimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.</i>	<i>İndicə televizorda gördüklərimiz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqla-rımızla uyğunlaşdırıraq.</i>	<i>Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxma-ğa başladı.</i>
Dərk-etməni yoxlamaq	<i>Ermənilərin törət-dikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.</i>	<i>Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?</i>	<i>Bu zaman mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladığ və oxuduqlarımızı gözüümüzün önünə gətirdik.</i>
Təsəvvür etmək		<i>Gəlin oxuduqlarımızla, televizorda gördüklə-rimizi birlikdə bir daha gözüümüzün qarşısına gətirək.</i>	
Uşaqların münasibə-tini öyrən-mək və dəstək-ləyici fikirlər əlavə etmək		<i>Siz bu haqda nə düşünürsünüz?</i>	

2. Sual vermək üsulu

Şagirdlərə oxuduğu mətn üzrə sual tərtib etmək və onları səthidən dərinə doğru düzmək tapşırılır. Sualların xüsusiyyətləri şagirdin oxuduğu mətni nə qədər dərin dərk etdiyini müəyyən etməyə imkan verir.

Sual tərtib etməyin üç mərhələsi mövcuddur:

- I. Sualların növlərini müəyyən etmək;
- II. Sualları təsnif etmək;
- III. Sualları yaratmaq.

I. Sualların aşağıdakı növləri var:

Savad səviyyəsini yoxlayan suallar: Kim?, Nə?, Hara?, Nə zaman? — sual əvəzlilikləri vasitəsilə tərtib edilir.

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar: Nə nəticəyə gəldiniz?, Hansı əlaqələri müəyyən etdiniz?, Əvvəlcədən necə olacağını təxmin edə bilərsinizmi?

Dəyərləndirməyə istiqamətləndirən suallar: Nə düşünürsünüz?, Nə kimi fərziyyələr irəli sürə bilərsiniz? Müəllifə hansı sualı verərdiniz?

Mətnlə bağlı suallar tərtib edilərkən suallar «səthi»dən «dərin»ə doğru ardıcılıqla düzülür. Nəticələrinizi təqdim edərkən fikirlərinizi əsaslandırın. Sualların səviyyələri aşağıdakı göstəricilərinə görə təsnif edilir:

- Mətndə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada yatan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan oxucu mühakiməsindən irəli gələn

II. Suallar aşağıdakı şəkildə təsnif edilir

Ən yüksək

Ən aşağı

Dəyərlənməyə istiqamətləndirən suallar:
münasibət bildirən

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar:
məlumatların tətbiqinə şərait yaradan

Savad səviyyəsini yoxlayan
suallar: yaddası yoxlayan

III. Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır:

- Əvvəlcə suallar tərtib edilir;
- Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə düzülür.

3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış (NOYÇ) üsulu (Lerynger, 1981)

Bu strategiya həm müəllim tərəfindən tədris məqsədlərində, həm də şagird tərəfindən təlim məqsədlərində istifadə edilə bilər. O, oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra fəaliyyətləri əhatə edir. Beləliklə, strategiya dörd fəaliyyətin vəhdətindən ibarətdir:

- **Nəzərdən keçir;**
- **Oxu;**
- **Yoxla;**
- **Çalış.**

I. NƏZƏRDƏN KEÇİR

- Mətni şagirdlərə təqdim edin;
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünməyi xahiş edin;
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq mətndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxumağı xahiş edin;
- Cavab tapmaq istədikləri sualları tərtib etməyi xahiş edin;
- Özünüz (müəllim) əvvəlcədən nümunəvi suallar tərtib edin ki, lazım gəldikdə şagirdlərə istiqamət verəsiniz və ya onların nəticələrini doğru dəyərləndirə biləsiniz.

II. OXU

- Şagirdlər qarşılaşdıqları yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadəyə istiqamətləndirilməlidir;
- Şagirdlər inanmalıdır ki, mətnin mənasını dərk etmək üçün hər sözün mənasını aydınlaşdırmaq lazımdır;
- Mətni oxuyarkən özlərinin əvvəlcədən hazırladıqları suallara cavab verirlər;
- Oxu zamanı yeni yaranmış sualları da cavablandırmağa istiqamətləndirilirlər.

III. YOXLA

- Bu mərhələdə şagirdlər öz cavablarının nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayırlar;
- Şagirdlər mətndən qeydlər götürdüyü zaman müəllimin onlarla qarşılıqlı fəaliyyəti çox vacibdir;
- Müəllim şagirdlərin nə yazdıqlarını, cavabları haradan və necə əldə etdiklərini müəyyənləşdirmək üçün onlarla əks-əlaqə yaratmalıdır.

IV. ÇALIŞ

«Çalış» son mərhələ olub, şagirdlərə öyrənməyi başqa müstəvidə təqdim edir.

Bu elə bir mərhələdir ki, burada sözlərin iki və daha artıq mənə daşması və bunun da mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri müzakirə edilə bilər:

- Hazırlanmış cavabların qruplarda müzakirəsinin təşkili məzmunun şagirdlər tərəfindən daha dərinləndirilməsinə şərait yaradar.

Bundan əlavə:

- Müəllim mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri olan bir və ya bir neçə çoxmənalı və ya omonim söz yazıb bunun şərh edilməsini uşaqlardan xahiş edə bilər;
- Bütün sinfə bir sual verib, onun cavabının hazırlanıb təqdim edilməsini xahiş edə bilər.

Şagird üçün təlimat

Nəzərdən keçirin

- Qruplara bölünün.
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün.
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq məndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyun.
- Mətni oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

Oxuyun

- Mətni oxuyun və hazırladığınız suallara cavab verin.
- Qarşılaşdığınız yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadə edin.

Yoxlayın

- Cavablarınızın nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayın.
- Məndəki yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərin olub-olmamasını müəyyənəldirən, onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünün.

Çalışın

- Müzakirə edin, fikirlərinizi təqdim edin.

4. Hissetmə üsulu

Bu strategiya mətnin məzmununun dərk edilməsində baş vermiş yanlışlığı müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətli vasitədir. Müəllim mətndəki əsas məsələni müəyyənləşdirir, şagirdlərin yanlış dərk etdiyi həmin məsələdən başlayaraq həqiqətin üzə çıxarılmasını təşkil edir. Oxudan əvvəl yürütdükləri mülahizələrin, oxudan sonra düzgün və ya yanlış olduğunu aydınlaşdırırlar. «Təsviri mətn nədir?» mövzusu tədris edilən zaman bu təqdim edilən tapşırıq vasitəsilə bu üsuldən istifadənin bir nümunəsi təqdim edilir:

Bu cür tapşırıqlar fərdi təlim, qrup fəaliyyəti, summativ qiymətləndirmə vasitəsi kimi istifadə edilə bilər.

«Təsviri mətn nədir?» bəhsini oxumazdan əvvəl aşağıda təqdim edilən tapşırığı oxu, verilən müddəaların doğru və ya səhv olduğunu göstər. Bəhsi oxuyandan sonra həmin müddəaları təkrar oxu və yeni biliklərinədən çıxış edərək onların doğru və ya səhv olduğunu bir daha göstər.

Əziz uşaqlar, bu dərslər ərzində siz təsviri mətnlərin ideyası, mətnlərdə təsvir vasitələri və onların quruluşunu müəyyən etməyin yollarını öyrənəcəksiniz. Siz, həmçinin təsviri mətnlər yazmaqla bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunuzu nümayiş etdirəcəksiniz. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

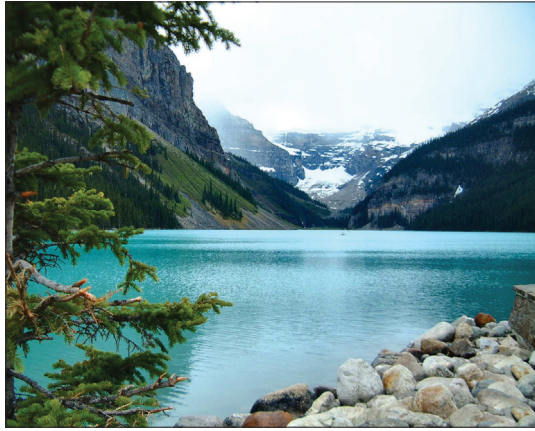
Mətnə doğru cavab verilən səhifə və abzası qeyd et, cavabını əsaslandır. Düşün və fəaliyyətinin sonunda öyrəndiklərin haqqında yaz:

Oxudan əvvəl			Oxudan əvvəl
D	S		D
_____	_____	1. Düşünürəm ki, təsviri mətn yalnız insanın müşahidələrinə əsaslanan yazı növüdür.	_____
		Səh. _____ Mətnə deyilir _____	
		2. Məncə, təsviri mətn həm də insanın xəyalında canlandığı əşya və hadisələrin sözlə ifadəsidir.	
_____	_____	Səh. _____ Mətnə deyilir _____	_____
		3. Təsviri mətnlərdə yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır.	
_____	_____	Səh. _____ Mətnə deyilir _____	_____

Öyrəndim ki,

Təsviri yazı nədir?

Fərz edək ki, arxeoloq qazıntılar zamanı bir şəhər aşkar edib. O, bir zaman həmin şəhərdə yaşayan insanlar, onların məşğuliyyəti, həyat tərzı haqqında tam təsəvvür yaranan mətn yazmalıdır. O, şəhərin qalıqlarını elə təsvir etməlidir ki, oxucu həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırma bilsin.

Radionun idman şərhçisi hündürlüyə tullanan idmançının rekordu yeniləməsini təsvir edir. Mövcud vəziyyəti sözlə elə ifadə etməlidir ki, bütün dinləyicilər həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırma bilsinlər.

Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Siz aşağı siniflərdə belə mətnlər həm oxumuş, həm də özünüz yaratmışsınız. Xatırlayırsınızmı, müəllim sizə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Siz də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdiniz. Sizcə, o zaman necə mətnlər yaradırdınız? Əlbəttə ki, o zaman siz ilk təsviri mətnlərinizi yazırdınız. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksiniz. Siz həm də biləcəksiniz ki, təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırıdığını, doğrudan da, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırma bilər. Beləliklə, təsvir həm müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanma bilər. Ən mühümü isə odur ki, **əşya, hadisə, yaxud mənzərənin təsviri** həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun.

Bütün yazılarda təsviri mətnlərə yer vermək olar.

5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu

Bu üsul haqqında çox eşitmisiniz, dərslərinizdə də istifadə etmisiniz. Oxu materiallarının dərk edilməsində şagirdləri məqsədli oxucuya çevirmək üçün çox yararlı üsuldur.

Nümunə:

TAPŞIRIQ

Mətni oxumazdan əvvəl I və II sütunları yerinə yetirin

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. BİLMƏK İSTƏYİRƏM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	

ALİM VƏ QULDUR (İxtisarla)

Çox-çox qərinələr bundan qabaq bir alim vardı. Onu öz ölkəsində də, qonşu məmləkətlərdə də hamı yaxşı tanıyırdı. O, dağların altından lağım atdırıb yol düzəltdirir, ulduzlara baxmaqla ilin necə keçəcəyini söyləyirdi. Yanına dərqli gələn dərmansız qayıtmırdı. Ona «alim aləmdir» deyirdilər.

Bir gün alim özünə bab olan elm adamlarından bir neçəsini götürüb səhralara yollandı. Dedi ki, cəmaət sudan çox korluq çəkir, gərək səhraları da gülüstana çevirək. Dəvə karvanı qumlu çöllərdə bir gün, bir gecə yol getdi. Qu deyində qulaq tutulan səhrada səhər tezdən bir təpənin yanında dayandılar.

Alim dedi:

— Buralarda su olmalıdır. Ulduzlar bu yeri nişan verir.

Qan-tərən içində olan yoldaşları bir-birlərinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkdiilər.

Biri dedi:

— Ey böyük alim, yerin altında suyun olduğu məlumdur. Biz neçə arşın dərinliyə getməliyik ki, suya çatmaq?

Alim uzaqlardakı başıqarlı dağları göstərdi:

— O dağların suyu bu səhranın altındadır. Yerin altı ilə çay axır. Çay gedib deryaya tökülür. Su burda çox üzdədir. Yeddi arşın qazsaq, çay səhranın üstünə çıxar.

Alim baxdı ki, yoldaşlarında o kəramət yoxdur ki, bu istidə səhranın yeddi arşınlığına ensinlər.

— Kaş sizin kimi alimlərin əvəzinə beş-üç qolugüclü cavan gətirəydim, — dedi.

Söz alimin ağzından çıxar-çıxmaz bir də gördülər ki, başıqarlı dağlar tərəfdən bir dəstə atlı onlara tərəf çapır. Toz dumana qarışıb. Atlılar onların yanına çatan kimi qırmanclarını oynatmağa, kəməndlərini işə salmağa başladılar. Qorxudan alimlərin rəngi saralmışdı.

Çəpgöz quldurbaşı əmr elədi:

— Nəyiniz varsa, hamısını verin bura!

Alim gülümsədi.

— Kimsiniz, nəçisiniz?

Quldurbaşı qəzəbləndi:

— Görmürsən kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

— Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərپənmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dəvələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

— Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dəvənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xosunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dəvənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dəvələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab-dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

— Qızıllar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı.

— İndi qızılların da yerini deyərəm. Hamısı bu kitabda yazılıb.

Alim gördü ki, quldurlardan birinin əli çənəsində qalıb, o birinin rəngi getdikcə qaralır. Kitabı oxumağa başladı:

— Qumlu səhradan baxanda qarlı dağlar günbatan tərəfdə görünür. Yayda günəş qurub edəndə şəfəqləri səhradakı təpənin üstünə düşür. Həmin təpənin yeddi addımlığında yerə yeddi daş basdırılıb. Daşların altında yeddi küp qızıl var.

Alim gəlib həmin yerdə dayandı.

— Bu daşları ancaq yeddi igid çıxara bilər. Gərək onlardan dişi, başı ağrıyan olmaya.

Alim dişinin ağrısından ikiqat olan qulduru yüklərin yanına gətirdi. Əyri bir dəmir çıxarıb quldurun çənəsini araladı. Ağrıyan dişini dartıb quldurun ovcuna qoydu. Başının ağrısından rəngi kömürə dönmən quldura bir cövhər içirtti. Kitabı oxumaqda davam etdi:

— Üzündə köç itinin cırmaq yerləri olan quldurbaşı axsayırsa, gözələri çaşdırsa, qolunun biri əyridirsə, ona alim dava-dərman etməlidir.

Quldurbaşı cıncırını çıxara bilmirdi. Alim quldurbaşının qarşısında dayandı:

— Sənin kəm-kəsirini müalicə etmək çox vaxt aparacaq.

Quldurbaşının qəzəbindən, vahiməli baxışlarından, ötkəm səsinəndən əsər-əlamət qalmamışdı:

— Ey böyük alim, biz indən belə quldur deyilik, quluq. Alimin qarşısında, elmin yolunda qul kimi işləməyə hazırıq.

— Onda külünləri, belləri götürün, — alim dedi.

Yeddi quldur qollarını çırmayıb alimin tapşırıqlarını, göstərişlərini yerinə yetirməyə başladı. Təpənin yanında dərin bir xəndək qazdılar. Üst-üstə qalanmış yeddi sal daşı çapıb çıxartdılar. Birdən göz yaşı kimi su qaynamağa başladı.

— Dediym qızıl budur, — alim üzünü quldurlara tutdu.

Quldurlar da, alimlər də susdular. Yeddi yerdən qaynayan sərin suyun yanında süfrə açdılar.

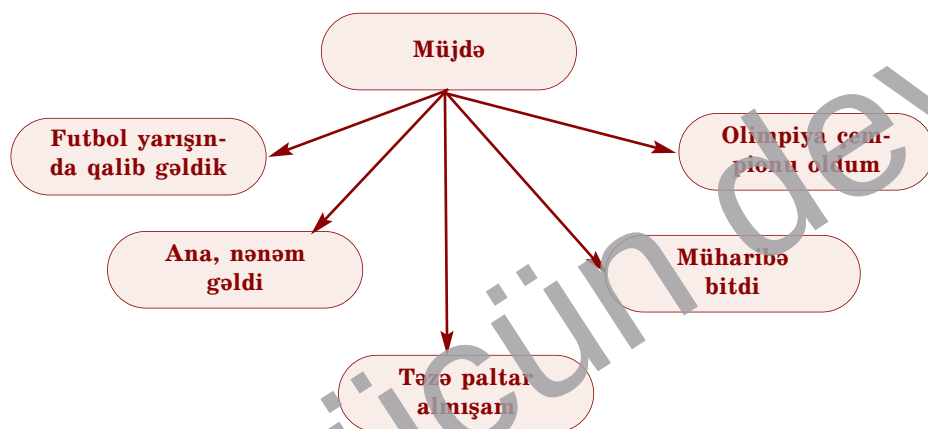
Hamı alimin elminə həsəd apardı. Deyə-gülə yeyib-içməyə başladılar. Quldurlar o gündən yol kəsməyi, karvan soymağı, qarət etməyi tərgitdilər.

Ələmdar Quluzadə

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. BİLMƏK İSTƏYİRƏM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	Onlar təsadüfən qarşılaşmışdılar. Əvvəlcə quldurlar alimləri qarət etmək istəyirdilər. Yəni dost deyildilər. Sonra alim öz elmi ilə quldurlara qalib gəldi. Alimin elmindən faydalanan quldurlar onun elminin özlərindən güclü olduğunu başa düşdülər. Sonda bir daha quldurluq etməyəcəklərinə and içib dostla çevrildilər.

6. Anlayışın çıxarılması üsulu

Anlayışın mənasının görüntülü şəkildə təqdim edilməsidir. Bu strategiya sözlərin mənasının şagirdlər tərəfindən əzbərlənməsinə deyil, onun mənasının dərk edilməsinə yardım edir.

Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi qaydası

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni təbiiq edən oxucu	Mətnə fərqədi yavaşan oxucu
Oxuduq əvvəl • Oxu məqsədini müəyyən edir; • Mətnlə bağlı fərzəyələri irəli sürür; • Mövzu, mətnin janrı haqqında, bildikləri haqqında düşünür; • İstiqamətləndirən suallar tərtib edir.	Zəif Siz oxudan əvvəl heyata keçirilməli fəaliyyətə çox az vaxt sərf etmişiniz.	Orta Siz oxudan əvvəl fəaliyyəti heyata keçirmisiniz, lakin növbəti mərhələ üçün planlaşmanı zəif aparmısınız.	Yaxşı Düşünürəm ki, oxudan əvvəl fəaliyyətinizi çox uğurla heyata keçirmisiniz, oxuyacağınız material haqqında kifayət qədər məlumatlanmışınız.	Yüksək Siz oxudan əvvəl fəaliyyətinizi məharətlə və təfərrüatı ilə heyata keçirmisiniz. Həmin material haqqında məlumatlanan zaman özünüzməxsus tərzdə işlər apardığınız aşkar edildi.
Oxu zamanı • Mətni digər mətnlərlə, öz təcrübəsi ilə, heyata əlaqələndirir; • Fikirlərə münasibətini bildirir; • Hekayəni yaranan zaman müəllifin istifadə etdiyi vasitələri müəyyən edir; • Suallar verir; • Mətnin dərk edilməsini yoxlayır və ehtiyac duyulduqda strategiyalardan istifadə edir.	• Məsələni anladığınızı nümayiş etdirmək üçün çox az iş aparırsınız. • Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün münasibət tapmaq üçün az iş aparırsınız.	• Məsələlərə münasibət sütununda apardığınız iş təsir ki, siz mətnə səthi münasibət göstərmisiniz. • Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri lakin çaşqınlığa düşməmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat verməmişiniz. • Siz bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən etsəniz də, onların əhəmiyyəti haqqında şərh verməmişiniz.	• Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün əhəmiyyətli parçalar seçmişiniz. • Məsələlərə münasibət sütununda iş apararkən mətnə münasibətinizi məharətlə nümayiş etdirmisiniz. • Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmişiniz və çaşqınlığa düşməmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat vermisiniz. • Bədii təsvir və ifadə vasitələrini dəqiq müəyyən etmiş və onların əhəmiyyəti haqqında izahatlar vermisiniz.	

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	Zəif	Orta	Yaxşı	Yüksək
<i>Oxudan sonra</i> • Dərk etdiyini aydınlaşdırır; • Oxuduğu materialı ümumiləşdirir və nəticə çıxarır; • Oxuduğundan qənaətlərə gəlir.	Sizin oxudan sonra fəaliyyətiniz çox kiçik olduğundan anladığınızı nümayiş etdirmir.	Sizin oxudan sonra işiniz yerinə yetirilib, lakin bu materialdan nə öyrəndiyiniz haqqında çox az təsvir yaranır.	Sizin oxudan sonra işiniz uğurla yerinə yetirilib. Məncə, siz oxuduğunuz mətni və onun əhəmiyyətini kifayət qədər mənimsəmişsiniz.	Sizi oxudan sonra işinizi məharətlə və təfərrüatı ilə yerinə yetirmisiniz. Oxuduğunuz materialla özünüzməxsus tərzdə yanaşmanızı göstərən.

Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	I Səviyyə	II Səviyyə	III Səviyyə	IV Səviyyə
Məzmunla bağlı meyarlar	Qrupun bəzi üzvləri: - Fəaliyyət göstərir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətdən nümunələr gətirir.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - İşi görərəkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətdən nümunələr gətirir; - Mətni dərk etdiyini nümayiş etdirir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - İşi görərəkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin şərhinə əsaslanır və mövzudan kənara çıxmır; - Mətdən nümunələr və dəlillər gətirməklə fikirlərini əsaslandırır; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - İşi görərəkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin fikirlərini mətdən nümunələr və dəlillər gətirməklə dəstəkləyir; - Birinin verdiyi şərhə digəri mövzudan kənara çıxmıdan daha da genişləndirir; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.
Fəaliyyətlə bağlı meyarlar	- Qrup üzvləri bir-birini dinləmir və ya uyğun olmayan fikirlər söyləyir; - Həç kim danışmayıb, hamı ağzına su alınıb kimi əyləşib.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.

Oxunun təşkili üçün İŞ VƏRƏQİ

Şagirdin adı _____

Oxunmuş mətn _____

Alim və quldur		
<i>Oxudan əvvəl:</i> - Mətnə nəyi aşkar etmək istədiyini yaz; - Bu haqda nə bildiyin barədə düşün; - Nədən bəhs ediləcəyi barədə fərziyyələr yürüt; - Özünə suallar ver.		
	Mətnədən parçalar	Məsələlərə münasibət
<i>Oxu zamanı:</i> - Mətnə diqqətini çəkən məsələləri işarələrlə qeyd et (bu səni təəccübləndirdi, sən bunu bilirsen, bu sənə aydın deyil); - Cəlbedici məsələlərlə bağlı qeydlər et (həmin məsələyə münasibətini yadda saxlamaq üçün); - Əhəmiyyətli hesab etdiyin cümləni və ya parçanı köçür (sonra onlara istinad etmək üçün); - Münasibətlərini, fikirlərini, suallarını növbəti sütunlarda qeyd et: <i>Bu mənə xatırladır...</i> <i>Mən düşünürdüm ki...</i> <i>İndi bildim ki...</i> <i>Bu əsas verir deməyə ki...</i>		
<i>Oxudan sonra:</i> - Oxudan əvvəl özünə verdiyin suala cavab ver; - Oxuduğun mətnə baş vermiş hadisələri və ya mühüm məqamları ümumiləşdir; - Oxuduğun mətnin və ya mətnə baş vermiş hadisənin əhəmiyyətini şərh et.		

Mən necə oxucuyam

T E S T

Oxuyun. Sizə aid olan xüsusiyyətləri dairəyə alın. Sonda dairəyə aldığınızın sayını müəyyənləşdirin və sağ tərəfdə qeyd edin.

I grup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözləri avtomatik oxuyur;
- Tanıdığı sözlər vasitəsilə mətnin mənasını dərk edir;
- Mənanı simvollarla ifadə edir;
- Məzmunu çıxış edərək sözlərin mənasını müəyyənləşdirir;
- Mətnin janrını tanıyır;
- Təşkil baxımından mətn nümunələrini fərqləndirir;
- Hekayənin elementlərini fərqləndirir;
- Mətni nəzərdən keçirir, onun forma və xüsusiyyətlərindən (xəritə, qrafik, illüstrasiya, şəkil) məzmunu əxz etmək məqsədilə istifadə edir.

II grup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözlərin yeni mənasını öyrənir;
- Oxu məqsədini müəyyən edir;
- İlk bilikləri ilə əlaqələndirir;
- Oxudan əvvəl, oxu müddətində və oxudan sonra suallar verir;
- Oxudan əvvəl irəli sürdüyü fərziyyələri oxu müddətində yoxlayır;
- Oxuduqlarını müxtəlif formalarda vizuallaşdırır;
- Mətdən nəticələr çıxarır;
- Öz oxu prosesi üzərində düşünür.

III grup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanış və yeni anlayışları ifadə edən yeni sözləri öyrənir;
- Müəllifin üslubu barədə məlumata malikdir;
- Müxtəlif yazı üslubları haqqında bilgiləri var;
- Mövzu ilə bağlı şərhləri əsas ideya ilə əlaqələndirir;
- Nəticələr çıxarır və dəstəkləyici məlumatlarla onları əsaslandırır;
- Oxunmuş məlumatları ümumiləşdirir;
- Mətni real həyat problemləri ilə əlaqələndirir;
- Yeni ideyaları daha geniş müstəvidə əlaqələndirir.

- Sözlərdən istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı fikirlər yürüdür;
- Fikirlərini əsaslandırmaqla mətnə münasibət bildirir;
- Müxtəlif mənbələrdəki məlumatlardan istifadə edərək yeni ideyalar irəli sürür;
- Mətdən əldə etdiyi nəticələri digər şəraitlərdə istifadə edir;
- Mətni və müəllifi suallar qarşısında qoyur;
- Məsələ ilə bağlı müxtəlif mövqeləri yoxlamaq üçün öz mövqeyini dəyişir, problemə həmin mövqelər baxımından yanaşır;
- Müxtəlif mədəniyyətlərdə üstünlük verilən məsələləri və maraqları tanıyır.
- Mətni öz təcrübəsi, başqa mətnlər və real həyatla əlaqələndirir.

Necə oxucu olduğunuz barədə məlumat alın

Əgər sizdə I qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətnlə tanış olmaq üçün oxuyursunuz. **Azdanışan, sakit oxucu** hesab edirsiniz. Oxu zamanı düşünməyin yolları haqqında məlumatınız çox azdır.

Əgər sizdə II qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətni dərk etmək üçün oxuyursunuz. **Məlumatlı oxucu** hesab edirsiniz. Aydın olmayan məsələləri görə bilərsiniz, lakin problemi həll etmək üçün lazım olan strategiyaları seçməkdə çətinlik çəkirsiniz.

Əgər sizdə III qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz oxuduğunuz mətdən istifadə edən oxucusunuz. **Strategiya ilə oxuyan oxucu** hesab edirsiniz. Oxuduğunuzu anlamaq və onu dərk etmək üçün strategiyalardan istifadə etməyi bacarırsınız.

Əgər sizdə IV qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, sizi təbrik edirik. Siz oxuduğunuz mətnə tənqidi yanaşan oxucusunuz. **Düşünən oxucu** hesab edirsiniz. Oxu strategiyalarından çevik istifadə edirsiniz. Oxu materialını və öz imkanlarınızı dəyərləndirərək düzgün strategiyalar seçməyi bacarırsınız.

Oxu testləri üzrə işin təşkili

I. Özünü tənqidlə. Testə öləri nəzər sal. Yoxlama üçün neçə test verildiyini müəyyən et. Hər bir suala neçə dəqiqə ayıra biləcəyiniz üzərində düşün. Hər beş-on dəqiqədən bir vaxta nəzarət et. Ehtiyac yarandığı halda işin sürətini daha da artır.

II. Diqqətlə oxu. Verilən təlimatları və ya hər hansı giriş sözü diqqətlə oxu. Sonra bütün diqqətini testlə əlaqəli mətn üzərində cəmlə. Testdəki əsas söz və ya ifadələri başa düşdüyünə əmin ol. Test kitabçasında həmin əsas kəlmə və ifadələri digər vərəqdə qeyd et.

III. Düşün və təxminlər et. «Deyil» və «başqa» kəlmələrinə diqqət yetir. Tapşırığın şərtində belə sözlərin olması səhv olan və ya qalatlardan fərqli olan variantın seçilməsinə işarədir. Yayındıran, çaşdıran cavablarla xüsusilə ehtiyatlı olun. Belə cavablar elmi baxımdan doğru olsalar da, soruşulan sualın cavabı olmurlar. Bütün cavabları diqqətlə oxumayınca heç vaxt seçim etmə.

IV. Düşün və təxminlər et. Doğru olmadığına əmin olduğun cavabları kənarlaşdır. Sonra yerdə qalan cavablar üzərində düşünərək doğru cavabı müəyyən et. Heç vaxt təsadüfi cavablar seçmə. Onu da unutma ki, sənin cavabların testlə əlaqəli mətnə təqdim edilən məlumatlarla bağlı olmalıdır. Cavabları mətndən çıxış edərək deyil, öz ilkin biliklərinə əsasən müəyyən etsən, yanlış variant seçmiş olarsan.

V. Davamlı irəlilə. Çətin hesab etdiyiniz suallar üzərində düşünməyə çox vaxt sərf etməyin. Yerinə yetirə biləcəyin tapşırıqlara doğru irəlilə. Sonda vaxtın qalarsa, ötürüb-keçdiyin tapşırıqlara yenidən dönərsən.

VI. Boşluqlara nəzər sal. Yerinə yetirdiyin tapşırıqlarda doğru variantlar seçdiyinə əmin olmaq üçün onlara bir daha nəzər sal. Yerinə yetirmədiyən tapşırıqlar qalıbsa, yerini tərk etmə.

VII. Nəticəni yoxla. İşini yekunlaşdırdıqdan sonra hər bir cavabı diqqətlə yoxla. Səhv cavabları sil (karandaşla işləmisənsə). Ötürüb-keçdiyin suallar üzərində bir daha düşün. Əgər qiymətləndirmənin şərtlərinə görə səhv cavab doğru cavabı silmirsə, o zaman ilkin təxminlərinlə onları da yerinə yetir.

TEST

1. Əsərin əsas ideyası budur:
A. Məktəb xoş xatirələrdir.
B. Məktəb insan həyatında bütün uğur və nailiyyətlərin başlanğıcıdır.
C. İlk zəng səsi qəlblərdə inam yaradır.
D. Məktəb elmə çağırır.
2. Qəhrəmanın hissləri ilə bağlı hansı fikir doğrudur?
A. Məktəb zəngi xoş arzulara, istəklərə çağırışdır.
B. Məktəb zəngini unutmaq olmur.
C. Ürəyi sevindirir.
D. Məktəb zəngini eşidəndə insan kədərlənir.
3. «Ulduzlar» göndərənlər
Ayın, Günün yanına — misralarında «ulduzlar» sözü hansı mənada işlənmişdir?
A. Lampa
B. Təyyarə
C. İnsan
D. Süni peyk
4. «Qara qızıl» sözünün mənası nədir?
A. Daş kömür
B. Qara rəngli qızıl
C. Dəmir filizi
D. Neft
5. Müəllif həvəslənirdi, ona görə ki...
A. Məktəbə gedəcəkdi.
B. Qulağına zəng səsi gəlmişdi.
C. Sentyabrın 1-i gəlmişdi.
D. Dostlarını görmüşdü.
6. İlk zəngin yenə də səslənməsini istəyirdi, ona görə ki...
A. Dərs başlansın.
B. İnsanları sinfə çağırınsın.
C. Hələ heç bir yerdə, heç bir zaman belə şirin, belə gözəl səs eşitməmişdi.
D. İlk dərs günü başlansın.
7. Məktəb zənginin səsi nəyə bənzədilirdi?
A. Sabaha çağırışa
B. Daşan çayın səsinə
C. Quşların nəğməsinə
D. Şirin mahnıya
8. Aşağıda verilən hansı hadisə bu əsərdə baş vermir?
A. Uşaqlar müəllimlərinə çiçək bağışlayır.
B. Şagirdlər məktəbə yollanır.
C. İlk zəng hamının xoşuna gəlir.
D. İlk zəngə kosmonavtlar da qulaq asmışlar.

**H.Ziya. «Birinci zəng»
(Biz necə oxuyuruq)**

Test yoxlamaları iki yolla aparıla bilər:

- I.** Nəticələrin müəllim tərəfindən yoxlanılması
- II.** Nəticələrin şagirdlərin özü tərəfindən yoxlanılması

Yoxlamaya başlamazdan əvvəl şagirdlər «Oxu testləri üzrə işin təşkili» başlıqlı təlimatın oxusuna cəlb olunurlar. Bunun üçün şagirdə 10 dəqiqə vaxt verilə bilər.

I variant. Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Hikmət Ziyanın «Birinci zəng» şeiri üzrə diaqnostik qiymətləndirmə təşkil edilir. Vaxt bitəndən sonra qara qələmlər yığılır. Qırmızı qələmlər verilir. Testin doğru cavabları açılır. Uşaqlar öz cavablarını yoxlayırlar. Təqdim edilən normativlərə əsasən özünüqiymətləndirmə aparılır.

II variant.

Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Artıq təlimatlandırılmış şagirdlərə ehtiyac duyulduğu halda qaydalar bir daha xatırladılır. İcra vaxtı müəyyən edilir. Vaxt bitəndən sonra vərəqlər müəllim tərəfindən yoxlanmaq üçün yığılır. Növbəti dərisdə toplanmış bal və onun əsaslandırılması göstərilməklə şagirdlərə qaytarılır. Uşaqlar yol verdikləri səhvlərlə tanış olurlar.

Testin nəticələri aşağıda təqdim edilən göstəricilərə əsasən qiymətləndirilir.

Hər nümunədən

81% – 100% – 5

51% – 80% – 4

21% – 50% – 3

0% – 20% – 2

qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Şagirdlərin topladığı bala əsasən tərtib edilmiş reyting cədvəli şagirdlərə oxunur və sinif guşəsindən asılır. Ayrı-ayrı şagirdlərin test vərəqləri onların portfoliolarına qoyulur. Bu vərəqlər növbəti mərhələdə şagirdin inkişaf dinamikasını yoxlamaq baxımından əhəmiyyətlidir.

OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK

BİZ NECƏ OXUYURUQ?

Məktəbli dost! Əvvəlki illər test yoxlamalarında tez-tez iştirak etməklə, yaqın, müəyyən təcrübə toplamısan. Həmin yoxlamaların bir çoxunda müəllimlərin sənə oxu və yazı bacarıqlarına hansı səviyyədə yiyələndiyini müəyyən etmişlər. Bu şeiri də diqqətlə oxu, sonra verilən testi yerinə yetir, necə oxucu olduğunu müəyyənləşdir.

BİRİNCİ ZƏNG

Nə mehriban səs gəlir!
Bu səs mənə tanışdır.
Onu şirin mahnitək,
Qəlbim unutmamışdır.

O nə bahar çağında
Daşan çayın səsidir;
Nə budaq-budaq gözən
Quşların nəğməsidir.

Boy atdıqca bilərəm,
Nə mənə var bu səsə.
Min xoş arzu, xoş istək
Tutmuş qərar bu səsə.

Yerin dərin qatından
«Qara qızıl» alanlar,
Xəzərin qucağında
Bu gün şəhər salanlar.

«Ulduzlar» göndərənlər
Aydın, Günün yanına
Bir zaman mənim kimi
Qulaq asmışlar ona.

... Sentyabr səhəri!
Məktəbə yollanıram.
Bir işıqlı binanın
Yanında dolanıram.

Yenə qulaqlarıma
O mehriban səs gəlir.
Gözlərimə gur işıq
Qəlbimə həvəs gəlir.

Odur, doğma məktəbin
İlk zəngidir dil açan!
Odur, hər xoş nəğmədən
Daha əziz, mehriban.

İlk zəng!.. Yenə də səslən
Ürəkləri oxşa sən.
Sinfə çağır sən bizi,
Gəliрсən çox xoşa sən.

Bir an unutmaz səni,
Qələm tutan, söz yazan.
Sən elmin yollarında
Yorulmaz nəğməkarsan!

Hikmət Ziya

8

Şeirdə 134 söz var.

Test tapşırığını yerinə yetirən və vərəqi təhvil verən şagird əsərin müəllifi ilə tanışlığa cəlb edilir.

Oxunun təşkili yolları

Ə.Quluzadə. «Alim və quldur»

Bu mövzunun tədrisi üçün 3 saat nəzərdə tutulub:

- I. Oxudan əvvəl
- II. Oxu zamanı
- III. Oxudan sonra

Aparılan test yoxlamalarında şagirdlərin fərqli nəticələri vurğulanaraq bunun səbəbi üzərində düşünməyə yönəldilir. Fikirlər dinlənilir. Müəllim bildirir ki, üç dərs ərzində onlar oxunun təşkil edilməsi qaydalarını tətbiq etməklə öyrənəcək və bu suala verilən cavablardan hansının doğru olduğunu özləri müəyyən edə bilərlər. Oxu materialı ilə bağlı şagirdlərə məlumat verilir ki, bu günlərdə bütün ölkəmiz Bilik gününü qeyd edir. Oxuyacağımız «Alim və quldur» əsərində elmin güdrəti və insan həyatında əhəmiyyəti vurğulanır. Bu mətni oxumaqla oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra nə etmək lazım olduğunu öyrənəcəyik.

Şagirdlər cütlərə, yaxud qruplara bölünür. Bütün qruplar eyni tapşırığın icrasına cəlb edirlər. Aşağıdakı məsələlər baxımından qrupların işinə nəzarət edilir:

1. Hər bir qrup üzvü fəal olsun; 2. Qrupda vəzifə bölgüsü aparılsın; 3. Bütün fikirlərə hörmətlə yanaşılsın.

Qrup fəaliyyəti bitəndən sonra məlumat mübadiləsi edilir. Şagirdlər tapşırığın maddələri üzrə hazırladıqları fərziyyələri təqdim edirlər.

Dərsin məqsədi

1. İlk bilik və bacarıqlara əsaslanaraq Ə.Quluzadənin «Alim və quldur» hekayəsi ilə bağlı fərziyyələri irəli sürür. (2.1.2) 2. Əsərlə bağlı irəli sürdüyü fərziyyələri şifahi şəkildə təqdim edir. (2.1.1.) 3. Digər qrupların təqdimatları ilə bağlı fikirlərini bildirir. (2.2.1.)

OXUNUN TƏŞKİLİ YOLLARI

Həç olubmu ki, müəyyən mətni bir neçə dəfə oxuyasan, amma mənasını, hansı məqsədi daşdığını başa düşməyəsən? Yaxud hər hansı bir mövzuda inşa yazmaq üçün nə qədər düşünsən də, lazım olan fikirləri tapa bilməyəsən? Belə çətinliklərlə qarşılaşmamaq üçün oxu və yazının təşkili yolları öyrənilməli, oxunan və ya yazılması nəzərdə tutulan mətnin xüsusiyyətlərinə fikir verilməlidir. Mətn var ki, orada hər hansı hadisə nəql edilir, mətn var ki, orada əşya və ya hadisə təsvir edilir. Elə mətnlər də var ki, orada aparılan araşdırmaların nəticələri əks etdirilir. Oxucu mətnin xüsusiyyətini müəyyən edəndən sonra oxuya və ya yazıya başlamalıdır. Yalnız bu halda o, diqqətini mühüm məsələlərə yönəldə bilər.

Oxunması nəzərdə tutulan bütün mətnləri düşünərək oxumaq lazımdır. Fikirləşirsən ki, bunu necə etmək olar? Çox asan. Mətni yaxşı başa düşmək üçün oxuya hazırlaşmısan. Elə üsullardan istifadə etməlisən ki, oxuduğunu başa düşə bilsən. Oxuyandan sonra isə aldığın məlumatın üzərində işləməlisən. Gələn bütün bunları necə etməyin yolları ilə daha yaxından tanış olaq:

Tapşırıq 1. Ələmdar Quluzadənin «Alim və quldur» hekayəsini oxumazdan əvvəl aşağıda göstərilən ardıcılıqla oxuya hazırlıq işi apar. «Oxu zamanı» başlıqlı təlimatla da tanış olandan sonra mətnin oxusuna başla. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

Oxudan əvvəl

1. Fikrini cəmləşdir.
2. Mətnin başlığını oxu.
3. Fikirləş: «Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı tamaşaya baxmışam? Yəni «Mən bu barədə nə bilirəm?»

9

Qeyd: Hər qrupa yaxınlaşaraq, onların müzakirələrini müşahidə etsəniz, kimin fəal, kimin qeyri-fəal olduğunu, hansı şagirdin daha iti məntiqə malik olduğunu müəyyən edərsiniz. Həç vaxt doğrudur, yanlışdır deyərək müzakirələrə müdaxilə etməyin. Şagirdlərin köməyə ehtiyacı olduğunu hiss etsəniz, onları istiqamətləndirərək suallar və ya replikalar verə bilərsiniz. Şagirdlərin irəli sürdükləri fərziyyələri əks etdirən təqdimatları saxlayın. Növbəti dərsdə dərs vəsaiti kimi onlardan istifadə edə bilərsiniz. Şagirdlər fərziyyələri yürüdüblər. Onların doğru, yaxud yanlış olduğunu oxu zamanı aşkar olacaq. Odur ki, bu dərsdə qiymətləndirmə aparmaq qeyri-məntiqlidir.

Ə.Quluzadə. «Alim və quldur» (Oxu zamanı)

Dərsin məqsədi

1. «Alim və quldur» hekayəsinin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərlə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

4. «Nə üçün bu mətni oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?» sualları ətrafında düşüncələr oxunun məqsədini müəyyən et.
5. Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara nəzər sal.
6. Öldə etdiyin bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətndə nədən bəhs olunması barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.

Oxu zamanı

Əvvəlcə onu bilmək lazımdır ki, düşüncə oxucunun əlində sadəcə karandaş olmalıdır. Yeri gəldikcə qeydlər aparmaq üçün bu, çox lazımdır. Elə bilirsən ki, karandaş kitabda qeydlər aparmaq və onu yazmaq üçün gərəkdir? Əlbəttə ki, yox. Bunun üçün istənilən dəftərxana mağazasında yapışqanlı, kiçikölçülü rəngli kağızlar satılır. Hər hansı qeyd aparmaq üçün həmin rəngli qeyd və rəqlərdən birini asanlıqla kitabda istədiyin yərə yapışdırıb, üzərində qeydlərinə apara bilirsən. Sonra onları kitabdan asanlıqla qoparmaq olur.

1. Şərti işarələri gözləməklə mətni ifadəli oxu*.
2. Oxu zamanı əsərdə müəllifin nə demək istədiyini (əsərin ideyasını) müəyyən etməyə çalış.
3. Mətnin necə qurulduğuna fikir ver. Ola bilər ki, mətndə əvvəlcə hadisələrin başvermə səbəbləri, sonra isə həmin hadisələrin nə ilə nəticələndiyi göstərilir. Bu, ideyanı dəstəkləyən fikirlərin müəyyən olunmasına kömək edə bilər.
4. İmkan olduqca oradakı hadisələri özünün və ya yaxınlarının həyatında baş vermiş hadisələrlə əlaqələndir.
5. Nəyisə anlamadığını hiss etsən, dayan. Yenidən oxu.

* Nəqli cümlələrin oxunuşunda səs əvvəlcə yüksəlir (↗), sonra qısa bir pauza edilir (||), sonra səs alçalır (↘). Sual və əmr cümlələrində isə əksinə, cümlənin axırına yaxın səs ucaldır.

Nümunə: Çox-çox illər bundan qabaq || bir alim vardı.

— Nəyiniz varsa, || hamısını verin bural!

Alim gülümsədi:

— Kimsiniz, || nəçisiniz?

10

Oxu zamanı riayət edilməli qaydalara istiqamətləndirmək üçün onlara sual vermək olar. Siz necə oxuyursunuz? Oxu zamanı nə etmək olar ki, mətni daha yaxşı başa düşəsiniz? Fərziyyələr dinlənir. Oxu prosesinin «Oxu zamanı» mərhələsinə dair verilmiş məlumatlandırıcı mətn üzrə iki yolla iş aparıla bilər:

- I. Müəllim şərh verə bilər;
- II. Şagirdlərdən biri həmin parçanı oxuya bilər.

Şagirdlər keçən dərsdəki tərkibdə cütlərə ayrılır, yaxud qruplaşdırılır. Keçən dərstdə irəli sürdüləri fərziyyələr yazılmış və rəqlər yenidən qruplara qaytarılır. Mətnin ayrı-ayrı hissələri müxtəlif qrup üzvləri tərəfindən ucadan oxunur. Nəzarət edin ki, mətnin oxusuna bütün şagirdlər cəlb olunsun. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır, pəncərədə verilən sualların cavabı təqdimat vərəqində qeyd edilir. Əvvəlki dərstdə hazırlanmış fərziyyələrdən hansının həqiqətə uyğun olduğu müəyyən edilir. Müəllim oxu prosesinin gedişinə bu yolla nəzarət edir. 1) Təlim səviyyəsi aşağı olan şagird özünün yoldaşları üçün nə qədər əhəmiyyətli insan olduğunu hiss edir ki, bu da onun özünə inamını artır.

İfadəli oxu işarələri (||, ↗, ↘) ilə bağlı təlimat verin.

Qeyd: Oxu testləri yoxlanan zaman göstəriciləri aşağı olan şagirdlərə xüsusi qayğı göstərilir. Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə həyata keçirilir: — əsəri oxuyarkən qaydalara əməl etməsi; — oxudan əvvəl müəyyən etdiyi fərziyyənin doğruluğunu, yaxud yanlışlığını nümayiş etdirmək üçün müvafiq parçaları nəql etməsi, fikrini aydın və ardıcıl çatdırması; — nitqində yeni sözlərdən istifadə etməsi.

Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi baxımından balanslı gözləyin. Hər qrupda (2 yaxşı, 1 orta, 1 zəif; yaxud 2 yaxşı 2 zəif; yaxud da 1 yaxşı, 1 orta, 1 zəif) çalışın ki, yetirənlərin, orta səviyyəliələrin sayı yetirməyənlərdən artıq olsun. Qrup təqdimatçısını özünüzdən seçəcəvini bildirməklə yetirənlərin diqqətini yetirməyənlərə yönəldə bilərsiniz.

**«Alim və quldur» hekayəsinin məzmunu və təhlili üzrə iş
(Oxudan sonra)**

Dərsin məqsədi

1. Məsələlərə münasibət bildirərkən fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən bir parçanı danışır. (1.1.3.)
2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.)
3. Əsərin əsas ideyası ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə şərh edir. (2.1.2.; 3.1.2.)
4. Qrup və kollektiv müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərdə hadisələrin fərqli istiqamətdə inkişafı ilə bağlı fikirlər irəli sürür. (3.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə Ə.Quluza-dənin «Alim və quldur» heka-yəsinin oxusundan əvvəl oxu-ya hazırlıq işləri aparılmışdır. Oxu zamanı da lazım olan fəa-liyyətlər yerinə yetirilmişdir. Bu dərstdə isə oxudan sonra görülməsi nəzərdə tutulan tapşırıqlar-la məşğul olunacaq. Şagirdlərə əvvəlki dərstdə müəyyən edilmiş tərkibdə cütlüklərə ayırma və ya qruplaşdırma tövsiyə edilir. Qrup fəaliyyəti zamanı verilən təlimatların icrası baxımın-dan diqqətli olmaq lazımdır.

Şagird – şagird təlimi o baxı-mundan əhəmiyyətlidir ki, ye-tirən şagird şərhə öz həmyaşı-dının dilindən eşidir. Məsələ-nin izahını daha sadə – yaş xü-susiyyətlərinə uyğun səviyyədə dinləyir. Yetirməyən şagird an-lamadığı məsələlərlə bağlı öz həmyaşadına daha rahat suallar verir və qaranlıq məsələləri özü üçün aydınlaşdırır.

Yetirənlər yetirə bilməyənləri öyrədərkən, özlərini daha da dərin dərk edirlər. Psixopeda-qoqlar göstərir ki, insan dinlə-yəndə 25%, tətbiq edəndə 75%, öyrədəndə 95% öyrənir*.

Quldurbaşı qəzəbləndi:

– Görmürsən, kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

– Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərpənmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dəvələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

– Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dəvənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xoşunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dəvənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dəvələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab- dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

– Qızılar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı:

– İndi qızılarn da yerini deyərəm. Həmin bu kitabda yazılıb.

12

Dərketmə qabiliyyəti fərqli olan şa-gird qrupları üçün:

1. Əsərin əsas ideyasını əks etdirmək üçün:

- Vizual məkan dərketməsi iti olan şagirdlərə şəkil çəkmək;
- Bədən-kinetik dərketməsi iti olan şagirdlərə plastilindən fiqur vurmaq;
- Linqvistik dərketməsi iti olan şagirdlərə inşa yazmaq tapşırıla bilər.

Təlimində çətinliklər olan şagirdlər üçün

Bu şagirdlər istər qrup tərkibində, istərsə də fərdi şəkildə çalışan müddətdə müəllim dərs zamanı bir neçə dəfə yaxınlaşıb işin necə getdiyinə nəzarət edir, lazım gəldikdə istiqamətlər verir.

İstedadlı şagirdlər üçün

Yazıçının çatdırmaq istədiyi əsas fikri aşkar edir. Həmin məsələ barədə hikmətli sözlər toplayıb yoldaşlarına təqdim edir.

* R.Tayler. Kurikulum və təlimin əsasları.

Müəlliflə tanışlığı müxtəlif yollarla təşkil etmək olar:

1. Müəllim tərəfindən PP (Power Point) təqdimat şəklində aparıla bilər və daha geniş xarakter daşıya bilər.
2. Şagirdlər fərdi şəkildə məlumatı oxuya bilər.
3. İKT və internet şəbəkəsinə qoşulma imkanı olan siniflərdə şagirdlər verilən internet səhifələrdə axtarışlarını davam etdirə bilərlər.

Tapşırıq 2. «Alim və quldur» hekayəsini oxudun. Oxu başa çatandan sonra aşağıda qeyd edilmiş «oxudan sonra» təlimatını ardıcılıqla yerinə yetir.

Oxudan sonra Mətnin oxusunun bitməsi oxu prosesinin bitməsi kimi dərk edilməməlidir. Oxu başa çatandan sonra aşağıdakı işləri görməlisən:

1. Mətnəndən başa düşüklərini bir daha dəqiqləşdirmək və genişləndirmək üçün ehtiyac hiss etdiyin məsələlərlə bağlı mətnə bir daha nəzər sal.

2. **Düşün:** Yazıcı bu əsərdə oxucusuna nə demək istəmişdir?

3. O buna nail olubmu? Nəyə görə belə düşünürsən?

4. Əsərdəki əsas fikri ifadə edən kiçik bir inşa yaz. Həmçinin bu fikri əks etdirən bir şəkil çək və ya plastilinlə bir fiqur, yaxud aplikasiya hazırla.

Ev tapşırığı:

Abdulla Şaiqin «Kiçik qəhrəman» əsərini oxudan əvvəl, oxu zamanı, oxudan sonra təlimatına uyğun ifadəli oxu. Çox arzu etsən, əsas fikirlə bağlı kiçik şeir, yaxud hekayə də yazıb bilərsən.

Bunu bilməlisən!

Hekayə, təmsil, povest, poema, roman və s. yazılı ədəbiyyat nümunələridir. Yazılı ədəbiyyatın müəllifi olur.

Hekayədə insan həyatının konkret bir səhnəsi və ya müəyyən bir hadisə yığcam şəkildə təsvir edilir. Burada qəhrəmanların sayı az olur. Hekayələr mövzu cəhətdən müxtəlif olur. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, Y.V.Cəmənzəminli və b. hekayə janrında gözəl əsərlər yaratmışlar. Bu dərslərdə müasir Azərbaycan yazıçılarının hekayələri ilə tanış olacaqsan.

14

Qeyd: 1) Təqdimat zamanı fəal şagirdlərin həmişə qrup işini təqdim etməsi, aşağı fəallıq nümayiş etdirən şagirdlərdə arxayınlıq hissi yaranır. Belə şagirdlər tapşırığın icrası prosesində də passiv iştirak edirlər. 2) Şagirdin təqdimat bacarığı qiymətləndirmə meyarının bir maddəsi kimi daim holistik qiymətləndirmə sxemində öz əksini taparsa, onların ünsiyyət mədəniyyətinin davamlı inkişafı təmin edilir.

Təqdimat edən şagird aşağıda qeyd edilən məqamların nətiq üçün əhəmiyyətli olduğu barədə məlumatlandırılır:

– səs tonu, auditoriya ilə təmas, göz kontaktı, təbəssüm, jest və mimika qrupun hazırladığı təqdimat vərəqi ilə sinif şagirdləri arasında vəsiqəçilik, inandırıcılıq.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Mətnin oxusu bitəndən sonra qrupların fəaliyyətləri qiymətləndirilərkən həqiqətə daha yaxın fərziyyənin hansı qrup tərəfindən irəli sürüldüyü müəyyən edilir.

S.Rəhimov. «Usta-şagird» hekayəsi
(Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)

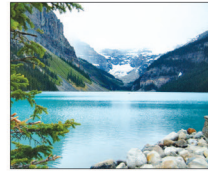
Dərsin məqsədi

1. S.Rəhimovun «Usta-şagird» hekayəsinin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.)
3. Hekayənin əsas ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.)
4. Tanış olduğu yeni sözdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
5. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
6. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Xatırlayırsanmı, aşağı sınıflərdə müəllim sənə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Sən də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdin. Səncə, o zaman necə mətnlər yaradırdın? Əlbəttə ki, o zaman sən ilk təsviri mətnlərini yazırdın. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksən. Sən həm də biləcəksən ki, təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırıdığını, doğrudan da, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırmaqla bilər. Beləliklə, təsvir həm müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanmaqla bilər. Ən mühümü isə odur ki, təsvir edilən əşya, hadisə, yaxud mənzərə həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun. Belə yazılar o zaman təsirli və canlı olur ki, birtəbə müşahidələrə (göz ilə görünlərə) əsaslanırsın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan ha-

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Bədii əsərlərdə yazıçı müşahidə etdiyi və xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri təsvir edir. Oxucu haqqında danışılan əşya, hadisə və ya mənzərəyə istər-istəməz yazıçının gözü ilə baxır, təsvir edilənlər oxucunun daxili aləminə güclü təsir etməklə uzun müddət onun yaddaşında qalır.

S.RƏHİMOV. «USTA-ŞAGİRD» HEKAYƏSİ
(BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1.

1. «Usta-şagird» hekayəsi ilə tanış olmaqdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.
2. **Düşün:** hekayədə təsviri yazıya yer verilibmi? Fikirlərini əsaslandır.

USTA-ŞAGİRD

Bu hekayədə nədən bəhs edilə bilər?

Bakı payızının soyuq günlərindən biri idi. Mən buruqların arasında gəzib-dolanırdım, neft çıxaran **mancanaqlara**, içindən neft axan borulara baxırdım. Bu vaxt neft buruqlarının arasında görünən bir günbəz diqqətimi cəlb etdi. Məni fikir götürdü. Köhnə fəhlə mənzillərinin yerində uca binalar tikilmiş, yağınlardan törədən taxta buruqların yerində polad buruqlar qurulmuşdu. Hər şey, hər şey dəyişmişdi. Bəs niyə köhnə günbəz toxunulmuş qalmışdır?!

Yaxına gəlib günbəzə maraqla tamaşa etdim. Elə bu zaman mənə tərəf buxara papaqlı, qalın qış-

Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən tap.

Sənə köhnə günbəz niyə toxunulmaz qalmışdır?

15

disəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözü ilə baxır. Beləliklə, yazıçı aydın-aydın insanın, məkanın, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Sən aşağı sınıflərdə belə mətnləri həm oxumuş, həm də özün yaratmışsan. Bütün yazılarda təsviri mətnlərə yer vermək olar.

Əziz məktəbli, bu dərslər ərzində sən təsviri mətnlərin ideyası, mətnlərdə təsvir vasitələri və onların quruluşunu müəyyən etməyin yollarını

öyrənəcəksən. Sən, həmçinin təsviri mətnlər yazmaqda bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunu nümayiş etdirəcəksən. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

Təsviredici yazılar və onların yaradılması. Hər kəs həyatda gördükləri barədə yaxınlarına danışmaq istəyir. Müşahidə etdiyi əşyanı, yaxud şahidi olduğu hadisələri elə təsvir etmək istəyir ki, həmsöhbəti onları gözləri qarşısında canlandırarsın. Bu ehtiyacdən təsviri mətnlər yaranır.

Problem: Fikirləri çatdırmaq üçün nədən başlamağın, hansı məsələyə əhəmiyyət verməyin vacib olduğunu çox zaman bilmirik. Təsviri mətnlərin yaradılması ilə bağlı öyrəniləcək məsələlər bu problemin həllində yardımçımız olacaq.

li, eşmə bığlı bir kişinin gəldiyini gördüm. Biz salamlayıb, tanış olduq. O, yazıçı olduğumu, mən də onun qocaman neftçi olduğunu öyrəndim.

Buradakı hansı fikir ideya ilə bağlıdır?

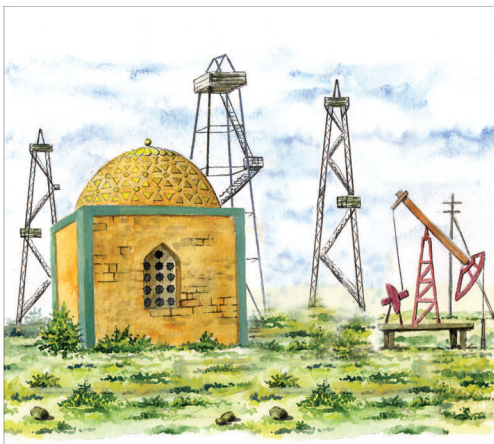
— Bu günbəzin adı nədir? — deyər mən ustadən soruşdum.

— «Usta-şagird».

— Nə üçün «Usta-şagird»?

— Onun maraqlı bir tarixi var, — deyər qoca neftçi günbəzin əfsanəsini danışmağa başladı:

— Deyirlər ki, burada məşhur usta, bir də onun ağıllı şagirdi yaşayırmış. İllər keçir. Şagird sənətin sirlərini dərinədən öyrənir, öz ustasını ötüb-keçir. Onlar bəhsə girirlər: «Görək kim daha yaxşı bir günbəz tikər», — deyər mərc gəlirlər.

16

Təqvimə baxsanız görürsünüz ki, bu günlər bütün dünya Ahıllar Gününü qeyd edir. Böyüyə hörmət əsrlərdən bəri qorunub-saxlanmış adətimizdir. Ona görə Ahıllar Günü bizim xalqımız üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bizim hər birimizin müəllimimiz olan insanlar da, bizim böyüklərimizdir. Maraqlıdır ki, bu günlər həm də Müəllim Günü qeyd edilir. Oxuyacağımız «Usta-şagird» mətnində həm müəllim, həm də böyüyə hörmətlə bağlı maraqlı məsələlərlə tanış olacağıq. Əşya və hadisələrin necə təsvir edildiyini nəzərdən keçirəcəyik.

Oxunun təşkili

Şagirdlərə «Usta-şagird» mətninin fərdi oxusu tapşırılır. Oxu «işarələməklə oxu» üsulu ilə aparılır.

Mətnə 340 söz var. Fərdi oxu zamanı 5 dəqiqə kifayətdir. Qruplarla oxu formasına üstünlük verin. Suallar üzərində düşünərək oxu üçün 12–15 dəqiqə yetərli müddət hesab edilir.

S.Rəhimovun «Usta-şagird» hekayəsinin oxusuna hazırlıq. Şagirdlər fərdi şəkildə oxuya hazırlıq işi aparırlar. Fərziyyələri ədəbiyyat dəftərinə yazırlar. Orta səviyyəli sinifdə bu fəaliyyətin icrası üçün 4–5 dəqiqə kifayət edir. Sinfin səviyyəsindən asılı olaraq müəllim bu müddəti dəyişə bilər.

Kollektiv oxu keçirilir. Mətnin hissələri ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxunur. Dərslərdə mətnə dair daxil edilmiş suallara çatdıqda oxu dayandırılır, həmin sualla sinfə müraciət edilir. Suala cavab alınır və oxu davam etdirilir.

Şagirdlərə tapşırıq verilir ki, oxu zamanı tanış olmayan sözləri ədəbiyyat dəftərinə yazsınlar.

Oxudan sonra

Qruplarla iş formasında keçirilir. Verilmiş suallara cavab hazırlanır. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır və təqdimatçı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir.

Mətnin təsviri olub-olmadığı əsaslandırılır.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı təlimatlar verin.

li, eşmə bığlı bir kişinin gəldiyini gördüm. Biz salamlaşdıq, tanış olduq. O, yazıçı olduğumu, mən də onun qocaman neftçi olduğunu öyrəndim.

Buradakı hansı fikir ideya ilə bağlıdır?

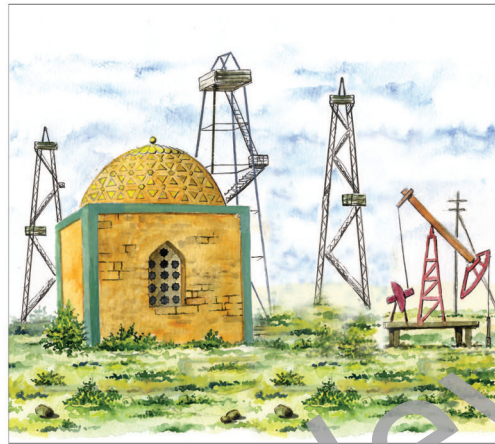
— Bu günbəzin adı nədir? — deyər mən ustadən soruşdum.

— «Usta-şagird».

— Nə üçün «Usta-şagird?»

— Onun maraqlı bir tarixi var, — deyər qoca neftçi günbəzin əfsanəsini danışmağa başladı:

— Deyirlər ki, burada məşhur usta, bir də onun ağıllı şagirdi yaşayırmış. İllər keçir. Şagird sənətin sirlərini dərinləndirər, öz ustasını ötür-keçir. Onlar bəhsə girirlər: «Görək kim daha yaxşı bir günbəz tikər», — deyər mərc gəlirlər.

16

Bu tapşırıq şagirdlərin bədii təfəkkürünün hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Şagirdin real təsvirlə mücərrəd təsviri fərqləndirmə bacarıqları yoxlanılır. Əgər şagirdlər fikirlərini yazılı şəkildə əsaslandırarkən bu məqama toxunmayıblarsa, siz onu kollektiv müzakirə mövzusuna çevirin. Məsələn «Təsviri incəsənət» fənnində «Real və mücərrəd təsvir» mövzusu ilə əlaqələndirin. Bu zaman nəzəriyyə bölməsində verilən məlumatları önə çəkin. Nəticələri diqqətlə təhlil edin və şagirdlərin portfoliosuna daxil edin. Tədris vəhdinin təlimi boyu çox aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərə qarşı daha diqqətli olun.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə iş

Mətndəki dialoqları – sadə, qısa cümlələri oxumaq üçün bacarığı aşağı olan şagirdlər cəlb edilir. Həmin şagirdlər ümumi işə mütəmadi olaraq öz töhfəsini verməklə fəallaşır və özünəqapanma kimi mənfi psixoloji haldan qurtulur.

Hər ikisi yeddi il gecə-gündüz dincəlmədən çalışır. Hərə öz günbəzinə bir naxış vurur. İş başa çatanda el-oba tamaşaya gəlir. Göyə ucalan iki gözəl günbəzə baxırlar. Camaatın yarısı usta tikən günbəzə yaxşı deyir, o biri yarısı isə şagirdin günbəzini daha çox bəyənir...

Mən kişinin sözünü kəsib xəbər aldım:

– Bəs ikinci günbəz hanı?

– O, çoxdan uçmuşdur!

– Bəs bu salamat qalan günbəz kimindir?

– Şagirdin! – deyər qoca neftçi əlini yuxarı qaldırdı, naxışlı daşları bir-birinə geydirilən günbəzin yaraşıqlı qülləsini göstərdi:

– Gör necə yaxşı qalıb. Elə bil ki, dünən tikilib!

– Demək, zamanın sınaqlarından şagird qalıb çıxıbdır?

– Bəli, şagird dərs aldığı ustasını ötürüb keçibdir!

– İndi onların hansını ustad hesab etmək olar?

– Əlbəttə, ustasının zəhmətini itirməyən, qədir-qiymətini bilən şagirdi ustad hesab etmək olar!

Mən böyük sənətkarın xatirəsinə hörmətlə papağını götürdüm, başımı ehtiramla əyib qoca neftçinin sözünü təsdiq etdim:

– Kimin qoyduğu abidə daha uzun ömür sürürsə, əsl ustad odur!

Süleyman Rəhimov

Tapşırıq 2. Hekayəni oxuduqdan sonra «Oxudan sonra» təlimatını (səh. 14) yerinə yetir.

Yaradıcı təbiiqetmə:

1. Sənin üçün əhəmiyyətli olan bir məkanı təsvir et. Onun nəyə görə sənin üçün əhəmiyyətli olduğunu söylə.
2. Sənin üçün ən öziz insanı təsvir et.
3. Sevdinin heyvanı və onun həyatını təsvir et.

17

Qiymətləndirmə formaları

Fərdi qiymətləndirmə zamanı aşağıdakı bacarıqları nümayiş etdirən şagirdlərin fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilir:

- əsəri ifadəli oxuyan;
- sualların cavablandırılmasında fəal iştirak edən;
- müzakirələrdə əsaslandırılmış fikirlər bildirən.

Grup fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi «oxudan sonra» meyarları əsasında aparılır.

Hekayədə 285 söz, kənarda 19 söz. Cəmi 304 söz.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
İfadəli oxu					
Əsərin əsas ideyasına münasibətin bildirilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl şərh					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					
Əsərin janrı xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					

B.Vahabzadə. «Ağ saçlar» şeiri (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Bəxtiyar Vahabzadənin «Ağ saçlar» şeirində tanış olmayan sözləri müəyyənləşdirir və lüğətin köməkliyi ilə onların mənasını aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Şeiri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 4. Şeirlə bağlı fikirlərini ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Olubmu ki, kiminləsə söhbətin sonunda «Bununla nə demək istəyirsən?» sualını verəsən, yaxud sənə belə bir sual verilsin. Bu sualı verməklə həmsöhbətin sənənin ayrı-ayrı fikirlərindən gəlidiyi qənaəti dəqiqləşdirməyə çalışır. Yəni sənənin demək istədiyini, lakin açıq demədiyin əsas fikri müəyyənləşdirmək istəyir. Həm insanlarla ünsiyyətdə, həm də müxtəlif mətnlər oxunan zaman əsas fikrin müəyyən edilməsinə zərurət yaranır. Bütün bunları öyrənmək üçün müəllimə həsr olunmuş növbəti gözəl bir əsərlə tanış olacağıq. Bu, Bəxtiyar Vahabzadənin «Ağ saçlar» şeiridir.

Dərslikdəki məlumatla tanış olmaq üçün vaxt verilir.

Oxudan əvvəl

Tapşırığın icrası üçün qruplarla iş forması seçilir. Təlimat verilir. Tanış olmayan sözlərlə qarşılaşdıqca onları lüğətə yazın. Lüğətdən onların mənasını aydınlaşdırın. Əsərdə nədən bəhs ediləcəyi ilə bağlı fərziyyələrinizi qeyd edin. Mövzu ilə bağlı oxu məqsədinizi, ikinci biliklərinizi müəyyənləşdirin.

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Təsviri mətnin ideyası necə yaranır?

Təsviri mətnlərdə ideya əşya və ya hadisənin xüsusiyyətlərini və onlarla bağlı müəllifin təəssürratlarını əhatə edir. Belə yazılarda ideya fikirlərlə ifadə edilir və oxucuya hissə-hissə çatdırılır.

Nə öyrənəcəksən?

- Nəzərdə tutulmuş ideya və onu dəstəkləyən digər fikirləri müəyyən edəcəksən;
- Təsvir edilən əşya və hadisələri müəyyən edəcək və qruplaşdıracaqsan.

B.VAHABZADƏ. «AĞ SAÇLAR» ŞEİRİ (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1. «Ağ saçlar» şeirini oxumazdan əvvəl «Oxudan əvvəl» təlimatını (səh. 9) yerinə yetir. Məntiqi vurğunu* gözləməklə şeiri ifadəli oxu. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

AĞ SAÇLAR

Əzəmətli bir binanın qarşısından hər keçəndə
Dayanıram... Gizli bir hal doğur məndə.
Bu binanın duruşunda nə hikmət var!
Çoxdur onun qarşısında məntək ayıq saxlayanlar...

Sənə, əsərin qalan hissəsində müəllif daha nələri təsvir edəcək?

O, məktəbdir. O, anadır, o, şüurlar çırağıdır,
Dünyaları dəyişdirən pak əməllər ocağıdır.
Hər dəşunda, kərpicində mənim min bir xəttəm var.
Bunu ancaq duya bilər bu hiss ilə yasayanlar.

Bayaqdandır heykəl kimi dayanmışam öz yerimdə,
O qayğısız uşaqlığın gəlib durur ağlarimdə.
Bir zamanlar oxuduğum sənə baxın, baxın mən,
Xatirələr baş qaldırır ürəyimdə...

* Məntiqi vurğu cümlədə sözlərdən birinin digərinə nisbətən qüvvətli tələffüz olunması ilə yaranır. Məntiqi vurğulu söz adətən, xəbərin yanında yerləşir.

18

Təqdimat 1: Tapşırıq 1 üzrə qruplarda oxuya hazırlıq işləri başa çatandan sonra qrup təqdimatları dinlənilir. Yaxşı olar ki, «bütün qrupla təqdimat» üsulu seçilsin. Yəni qrupun bir üzvü deyil, bütün üzvləri təqdimat etsin.

Qrupda şeir oxunur, suallara yazılı cavab hazırlanır.

Oxu prosesində

«Cingildəyir qulağımda bu misralar musiqitək» – misraların musiqitək səslənməsi təşbehdir. Bunun həm də bənzətmə adlandırıldığını bildirməklə şagirdlərin düşünmə imkanı genişləndirilir. Təşbehin hansı yollarla yaradılması barədə müəllim tərəfindən qısa məlumat verilə bilər.

Ah, bu sinif! Mənim kimi neçəsinə həmdəm olmuş,
Hər bucağı yadımdadır, kim deyir ki, unudulmuş?!
O lövhənin qarşısında dayanaraq aram-aram
Azmi əzbər şeir deyib öz-özündən xoşlanmağım?!
«Ay havada uçan durna, bizi qoyub qaçan durna...»
İndi belə, bir ayrılıq məqamında inləyərək
Cingildəyir qulağımda bu misralar musiqitək...

Bu misralardan hansında məcazi mənəli söz işlənmişdir?

Bu satirlərdə hansı söz şeirin ideyası ilə bağlıdır?

Kimə bu dəm boylanaraq baxır açıq pəncərədən,
Taniyram onu, dostlar, o ağsaçlı qadını mən.
Baxıb məchul bir nöqtəyə xəyalamı o dalmışdır?
Ah, o mənim müəllimim, nə qədər də qocalmışdır!

O ki onda cavan idi. Lakin yenə o cavanlıq
İtməmişdir. Gəlin, dostlar, biz düşünək birçə anlıq
Onun əziz cavanlığı yoxdursa da bu gün onda
O yaşayır mənim kimi yüz cavanın kamalında.

Mən qanadsız bir quş idim, açdı mənim qanadımı,
Yazmağı da o öyrətdi mənə, dostlar, öz adımı.

Bu bəndə məntiqi vurğunu müəyyən et.

19

Oxudan sonra

– Fərziyyələrin özünü doğruldub-doğrultmadığı yoxlanılır.

– Şeirin əsas ideyası barədə fərziyyələr irəli sürülür.

Tədqiqat bitəndən sonra

Kollektiv şəkildə şeirin ifadəli oxusu keçirilir.

Təqdimat 2: Tapşırıq 2 üzrə qrupda «Oxudan sonra» təlimatı yerinə yetirilir. «Bütün qrupla təqdimat» üsulu ilə məlumat mübadiləsi edilir.

Mətnə 267, kənarda 39 söz var. Fərdi oxu zamanı 5 dəqiqə kifayətdir.

Suallar üzərində düşünmək üçün 12–15 dəqiqə yetərlidir.

Qiymətləndirmənin formaları:

- Fərdi qiymətləndirmə forması;
- Qrup qiymətləndirilmə forması.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Şeirin ifadəli oxusu					
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Şeirlə bağlı fikirlərin ardıcıl şərh					

Əsər üzərində iş

Dərsin məqsədi

1. «Ağ saçlar» şeirini hissələrə ayırır, onlara başlıq verir. (1.1.3.)
2. Şeirin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)
3. Şeirin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Müzakirələrdə söylənən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

A

Şeirin ideyasının müəyyən edilməsi üçün tədqiqat sualının qoyulmasına xidmət edir.

B

Şagirdlər tapşırığı fərdi şəkildə icra edir. Nəticələr cütlərdə müqayisə edilir. Fərqli cəhətlərin müzakirəsi təşkil edilir. Cütlər vahid qərar qəbul etdikdən sonra hər iki, yaxud 3 cüt birləşib bir qrup yaradır.

Qrup müzakirələri aparılır. Cütlüklər qərarları müqayisə edir. Fərqli cəhətlər müzakirə edilir. Vahid qrup təqdimatı hazırlanır.

Ona «bir az dincəl» deyə yanaşanda, unutmaram,
O, həmişə bu sözləri pıçıldardı aram-aram:
«Hər bağbanın öz əkdüyü ağacından yediyi bar
Ona bütün zəhmətinin acısını unutturur».

Bu misralarda hansı məqamlar ideyanı qüvvətləndirir?

O ağarmış saçlardakı qüdsiyyətin mənası var,
O yazdıqca əlindəki təbəşirdən qopan tozlar
Ağartmışdır saçlarını... Sanki onlar qarlı qışdır...
Xeyr, mənim ağ günümün onun saçı ağarmışdır.
Bu haqq işə getmiş onun ömrünün də cavan çağ,ı,
Şərəflidir el yolunda qara saçın ağarmağı!

Sənə, «qüdsiyyət» sözü bu şeirdə hansı mənada işlənib?

Bəxtiyar Vahabzadə

Tapşırıq 2. Şeiri oxuduqdan sonra «Oxudan sonra» təlimatını (səh.14) yerinə yetir.

Ev tapşırığı:

Şeirdən ən çox bəyəndiyin bir parçanı əzbər öyrəne bilərsən. Bu sənin nitqinin inkişafı və bədii zövqünün formalaşması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

A

Əsər üzərində iş

Hər bir əsərin ideyası olur. «Ağ saçlar» şeirinin də ideyası var. Qələm sahibləri ideyanı fikirlər şəklində təqdim edirlər və oxucu onları bir araya gətirməklə müəllifin çatdırmaq istədiyi ideyanı özü müəyyən edir.

Əsərdə fikir mətnin əvvəlində təqdim edilmir. Bəs ideyanı tapmağın asan yolları varmı? Əgər varsa, bunu necə etmək olar?

Tapşırıq 3. Aşağıda təqdim edilən təlimata riayət etməklə «Ağ saçlar» şeirində nəzərdə tutulan ideyanı müəyyən et.

Nümunədə nəzərdə tutulmuş ideyanı müəyyən etmək üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

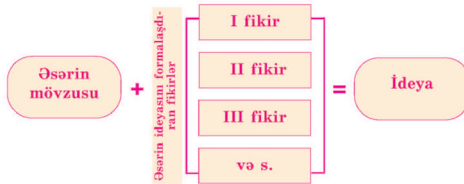
20

Təqdimat mədəniyyəti

Səs tonu						
Siniflə təmas						
Göz kontaktı						
Təbəssüm						
Jest və mimika						
İnformasiya nitq						

Əsərin ideyası ilə bağlı şagirdlərdən alacağınız cavablar təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

- B** I. «Ağ saçlar» şeirini bir daha diqqətlə oxu. Özüne sual ver. Bu mətndə nədən bəhs olunur? Nədən bəhs olunduğunu müəyyən etməklə mətnin mövzusunı müəyyən etmiş olarsan.
- II. Şeirin hər bəndinə (oxuduğun mətn nəsr nümunəsi olduqda hər abzasına) başlıq ver. Mətnin hər hansı parçasında verilmiş başlıq söz, yaxud söz birləşməsi ilə ifadə edilir. Bu başlıqlar ideyanı yaradan fikirlərdir.
- III. Bəndlər (abzaslar) üzrə fikirlərə — başlıqlara bax. Onlar ideyanı müəyyən etməkdə sənə kömək edəcəklər. Bunu riyazi ifadə kimi belə təsvir etmək olar:

Bunu bilməlisən!

Şeir söz sənəti nümunəsidir. Şeir fikrin vəznli, obrazlı, qafiyəli ifadəsidir. «Ağ saçlar» şeiri heca vəznində yazılıb. Bilirsən, heca vəznə nə deməkdir? Əgər bu ifadəni birinci dəfə eşidirsənsə, əvvəlcə «heca» və «vəzn» sözləri üzərində düşün. «Heca» sözünü çox eşitmisən. Yəqin, bilirsən ki, heca sözlərin asanlıqla bölünə bilən hissəsinə deyilir. Amma «vəzn» sözü sənə aydın olmaya bilər. «Vəzn» ərəb sözü olub «ölçü» deməkdir. Hece vəznində yazılmış şeirlərdə hecaların sayı şeirin ölçüsünü müəyyən edir. Həmin şeirlərin birinci misrasında neçə heca varsa, qalan misralarda da o qədər sayda heca olmalıdır. Bir misrada 5,7,8,11,12,16 və s. heca ola bilər.

21

Müəllim zəhmətinin insan həyatında rolundan bəhs olunur.

Hər kəsə
doğma
məkan

Dünyaları
dəyişdi-
rən ocaq

Uşaqlıq
xatirələri

Doğma
sinif

Saçları
ağarmış
müəllim

Kamallar-
da yaşa-
yan insan

Yorulmaq
bilməyən
insan

Şərəfli
ömür

Saçlarını insanların ağ günü üçün ağardanlar qocalır, unudulur.

	Meyarlar	5	4	3	2	1
Dərs prosesində, sorğular zamanı müzakirələrdə xüsusi fəaliyyət göstərən şagirdlər fərdi şəkildə stimullaşdırılır.	Əsərin mövzusu və kiçik fikirlər, əsas ideyanın müəyyənəndirilməsi					
Qrup holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.	Əsərin ideyası ilə bağlı fikrin aydın və ardıcıl şərh					
	Müzakirələrdə fəal iştirak					
	Təqdimat mədəniyyəti					

G.Hüseynoğlu. «Müəllimin arzusu» hekayəsi
(Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Gülhüseyn Hüseynoğlunun «Müəllimin arzusu» hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Hekayəni məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Kiçik fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.) 4. Əsərin mövzusunı bilərək ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.) 5. Əsəri nəql edərkən, yaxud əsərlə bağlı şərhlər verərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.) 6. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsviri mətnin ideyasını müəyyən etmək üçün sevimli və unudulmaz şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin «Ağ saçlar» şeirini oxuduq. İndi isə daha bir tanınmış yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlunun müəllifi olduğu «Müəllimin arzusu» hekayəsini oxuyacaq və əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz. Əvvəlki dərslərdə siz bu işi qruplarda yerinə yetirdiniz. Bu gün isə cütlərdə çalışmaqda əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz. Cütlərin tərkibi müəyyən edilərkən idraki imkanları baxımından 1 yüksək səviyyəli, 1 aşağı səviyyəli şagird seçilməsi məqsəddə uyğundur.

Cütlərlə oxuya hazırlıq işi hər iki şagird tərəfindən edilir.

Oxudan əvvəl

Əsərə aid şəkilləri nəzərdən keçirir, birinci və sonuncu abzasları oxuyur. Fərziyyələr irəli sürür:

- Burada nədən bəhs edilə bilər?
- Hansı məsələlərə toxunula bilər?
- Əsərin ideyası nə ola bilər?

Şeir təsir gücünü qüvvətləndirmək üçün müxtəlif bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edilir. (Bədii ifadə vasitələri haqqında qarşıdan gələn illərdə öyrənəcəksən.)

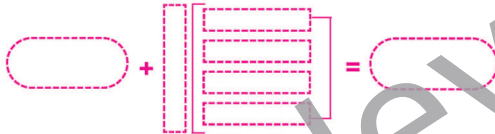
Şeiri nəsr əsərlərindən fərqləndirən onun axıcılığı, ahəngi və musiqiyə uyğunluğudur. Eyni zamanda şeirdə sözlər arasında müəyyən ölçünün, fasilənin nəzərə alınması və misraların sonundakı sözlərin bir-biri ilə uyğunlaşması vacibdir.

G.HÜSEYNOĞLU. «MÜƏLLİMİN ARZUSU» HEKAYƏSİ
(Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1.

1. Gülhüseyn Hüseynoğlunun «Müəllimin arzusu» hekayəsini ifadəli oxu. İdeyanı müəyyən etmək üçün aşağıda verilən sxemdən istifadə et. Əvvəlcə sxemi dəftərinə çək. Hər bənddə ifadə edilən fikri müəyyən edib ayrı-ayrı cərgilərə yaz*.

- ♦ İlk xoşuna gələn fikir ideya olmaya bilər. O yalnız mətnin bir hissəsi üçün düzgün ola bilər.
- ♦ Bəzən mətdə abzas, şeirdə bənd hər hansı bir sualla başlanır. Sualın cavabı müəllimin həmin hissədə çatdırmaq istədiyi fikir ola bilər.
- ♦ İdeya mətnin birinci və sonuncu cümlələrində, yaxud abzasında ifadə oluna bilər.

* Cərgilərin sayını müəyyən edilmiş fikirlərin sayı qədər artırmaq olar.

22

Oxu prosesi. Bir şagird oxuyur, digəri fərziyyələrin doğru olub-olmadığını baxımından mətni diqqətlə dinləyir. Müvafiq qeydlər götürür, tanış olmayan fikri aydınlaşdırmaq üçün dəftərinə qeyd edir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişir. Dərslərdə verilən təlimatın oxusu da daxil olmaqla I mərhələyə 5–7 dəqiqə kifayət edə bilər. Lakin sinfin səviyyəsinə nəzərə almaqla oxu üçün ayrılmış vaxtı dəyişmək olar.

- Hansı cavabın daha tutarlı olduğu cütlər tərəfindən yoxlanılmaqla müzakirə edilir.
- Əsərin mövzusu, kiçik fikirlər və ideyası barədə kiçik təqdimat hazırlanır. Müəllif haqqında qısa məlumat verilir.

Uşaqlar ayləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraqlı dolu baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri qonur gözləri ilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı. Birdən itı baxışları qarşısında oturmış Zəhranın nəzərlərinə sataşanda dedi:

Əməkdaşlıq üzrə qiymətləndirmə aparan zaman bu məsələlərin nəzərə alınması əhəmiyyətlidir.

Mətnədə 564 söz var.

93

N.Gəncəvi. «İsgəndərin taxta çıxması» (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. N.Gəncəvinin «İsgəndərnamə» əsərindən «İsgəndərin taxta çıxması» parçasını məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 2. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə tapır. (1.1.1.) 3. Müxtəlif fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.) 4. Əsərdə müxtəlif fikirləri mövzusu ilə əlaqələndirməklə ideyanı müəyyən edir. (1.2.4.) 5. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirərək öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsvir edici mətnin ideyasının müəyyən edilməsinə dair təlimat bir daha uşaqlara xatırladılır və təlim prosesində onların nəzərə alınması tövsiyə edilir.

Uşaqlar, bundan əvvəlki dərslərdə biz təsvir edici mətnlərin ideyasının müəyyən edilməsi yollarını öyrəndik. Bu gün isə öyrəndiyimiz bilik və bacarıqları daha da təkmilləşdirəcəyik. Böyük Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» əsərindən bir parça bu məqsəddə çatmaqda yardımçımız olacaq.

NOYÇ (Nəzərdən keçir, oxu, yoxla, çalış) üsulundan istifadə etməklə oxu təşkil edilə bilər.

N.GƏNCƏVİ. «İSGƏNDƏRİN TAXTA ÇIXMASI» (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Aşağıda Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» poemasından «İsgəndərin taxta çıxması» parçası təqdim edilmişdir. Parçanı oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.)

Tapşırıq 1. Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» əsərindən «İsgəndərin taxta çıxması» parçasını oxumazdan əvvəl «Oxudan əvvəl» təlimatını (səh. 9) yerinə yetir. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

İSGƏNDƏRİN TAXTA ÇIXMASI

Sonco, Rum padşahu hansı işləri görə bilər ki, «dünyaya naxış vurdu», «ilka da onunla «yeni rəng alıns»?

Elə ki Rum şahı taxta oturdu,
Dünyaya mum kimi bir naxış vurdu,
Bütün ölkələrə ədli səs saldı,
Rum taxtı onunla yeni rəng aldı.
Atadan aldığı rəsmi, ayini
Seçərək saxladı bəyəndiyini.
Köhnə adətləri möhkəm saxladı,
Keçmiş qanunları bərk qucaqladı.
Dostluqda atadan daha da mətin,
Düşmənin məhvində qılıncı kəskin.
İgidlər qorxardı: «Güclüdür», deyə,
Onunla girməzdi bir tərəziyə.
Onda ki, qolunun gücün yoxlardı,
Aslan qulağına düyün vurardı.
Əlində nə qədər üst olsa kamaş,
Bir oxa bir nəfər edərdi qurban.
Hər mərdə, igidə, üstün gəldi,
Bilici kəslərdən daha rüksəldi.

Bu mifərlər sənə nəyi xatırladır?

Vaxtdan səmərəli istifadə çox əhəmiyyətli bir keyfiyyətdir. Bu baxımdan sinifdə müvafiq təbii işi aparılması zəruri hesab edilir. Müəllim tapşırığın icrası üçün optimal vaxt ayırmalı, şagirdəndə həmin vaxt çərçivəsində işin icrasını gözləməlidir. Bu 45 dəqiqə vaxtın səmərəli istifadəsi ilə nəticələnir. Verilmiş vaxt çərçivəsində tapşırığın yerinə yetirilməsi ayrıca meyar kimi holistik qiymətləndirmə sxeminə daxil edilə bilər.

Nəzərdən keçirin:

- Oxudan əvvəl mətnin başlığı verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün;
- Mətnin ölçüsündən və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyun;
- Mətni oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

Ağılı, qüvvəti güldü baxtına,
Bunlarla oturdu şahlıq taxtına.
Hər işdə istərkən qazansın şöhrət,
Fələk də qoluna verərdi qüvvət.
O yaşıl sərv ilə Rumun torpağı
Reyhantək bəzədi, şənləndi bağı.
Hər evdə bir surət çəkildi ondan,
Hər ölkə adında düzdü bir dastan.
İnsanın fikrinə sığmayan qəddər
Hamiya yaxşılıq etdi ləsgəndər.
Kimsənin qəlbini o incitməzdi,
Ədalət xəttindən uzaq getməzdi.
Bütün tacirlərdən o, bac almadı,
Ölkədə kimsədən xərac almadı.
Dehqan vergisinə çəkərək qələm,
Sərməyəsizlərdən almadı dirhəm.

Bu misralar-
dan hansın-
da məcazi
söz işlən-
mişdir?

Bu misralar
sənə nəyi
xatırladır?

27

Oxuyun:

- Mətni oxuyun. Hazırladığınız suallara cavab verin.
- Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq üçün lüğətdən istifadə edin.
- Mətni hissələrə ayırın və onlara başlıq verməklə kiçik fikirləri müəyyən edin.

Yoxlayın:

- Cavablarınızın nə qədər aydın və düzgün olduğunu yoxlayın.

Çalışın:

- Mövzu ilə müxtəlif fikirləri əlaqələndirməklə əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Təqdimatınızı hazırlayın.
- Təqdimat edərkən yeni öyrəndiyiniz sözləri nitqinizdə istifadə etməyə çalışın.
- Əsərin müəllifi haqqında məlumat verin.

Bu mətndə 224 söz oxunacaqdır. Mətnə dair sualların mətni 54 sözdən ibarətdir. Cəmi 278 sözdür. Mətni oxumaq üçün 5–7 dəqiqə yetəkdir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt müəyyən edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məzmunu uyğun ifadəli oxu					
Müxtəlif fikirlərin müəyyən edilməsi					
Mövzu və ideyanın müəyyən edilməsi					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə edilməsi					
Verilmiş vaxtda işin icrası					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					

N.Gəncəvi. «İsgəndərin taxta çıxması» (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. «İsgəndərin taxta çıxması» parçasının mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.)
2. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Əsərlə bağlı şifahi təqdimat edir. (2.1.1.)
5. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə edir. (3.1.2.)

Sinfe sual verə bilərsiniz:
«Uşaqlar, bu günlərdə hansı əlamətdar günü qeyd edirik?» Fikirlər dinlənir. Şagirdlər «Müstəqillik Günü» ifadəsini səsləndirərsə, müəllim bu açar sözdən dərsə keçid alır. Əgər şagirdlər qarşıdan gələn əlamətdar günü müəyyən edə bilməsələr, o zaman onları müxtəlif məlumat mənbələrinə yönəldə bilərsiniz. Gündəlik, tarix kitabı, təqvim və s. Bu günlərdə Müstəqillik Günü qeyd edilir.

Müəllim:

Bir zaman Ümummilli liderimiz demişdir: «Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq». Bu gün ölkəmizdə aparılan işlər və hamımızın şahidi olduğumuz hadisələr onu göstərir ki, bu sözlər böyük uzaqgörənliklə söylənmişdir və öz təsdiqini tapır. Bütün dünya Azərbaycanda baş verən inkişafa və çiçəklənməyə heyranlıqla baxır. Biz artıq birlikdə dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» əsərində çiçəklənən bir ölkənin təsvirinə həsr etdiyi «İsgəndərin taxta çıxması» parçasını oxuduq və ideyasını müəyyən etdik. Bu gün isə siz kiçik qruplarda maraqlı layihəni həyata keçirəcəksiniz.

N.GƏNCƏVİ. «İSGƏNDƏRİN TAXTA ÇIXMASI» (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmiş. Aşağıda Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» poemasından «İsgəndərin taxta çıxması» parçası təqdim edilmişdir. Parçanı oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmayı unutma.)

Təpşiriq 1. Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» əsərindən «İsgəndərin taxta çıxması» parçasını oxumazdan əvvəl «Oxudan əvvəl» təlimatını (səh. 9) yerinə yetir. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

İSGƏNDƏRİN TAXTA ÇIXMASI

Sənco, Rum padşahı hansı işləri görə bilər ki, «dünyaya naxış vurulsun», ölkə də onunla «yeni rəng alsın»?

Elə ki Rum şahı taxta oturdu,
Dünyaya mum kimi bir naxış vurdu,
Bütün ölkələrə ədli səs saldı,
Rum taxtı onunla yeni rəng aldı.
Atadan aldığı rəsmi, ayini
Seçərək saxladı bəyəndiyini.
Köhnə adətləri möhkəm saxladı,
Keçmiş qanunları bərk qucaqladı.
Dostluqda atadan daha da mətin,
Düşmənin məhvində qılınçı kəskin.
İgidlər qorxardı: «Güclüdür», deyər,
Onunla girməzdi bir tərəziyə.
Onda ki, qolunun gücün yoxlardı,
Aslan qulağına düyün vurardı.
Əlində nə qədər süst olsa kəməni,
Bir oxa bir nəfər edərdi quşanı.
Hər mərde, igidə o, üstün gəlirdi.
Bilici kəslərdən dəlmə yüksəlirdi.

Bu mısralar sona nəyi xatırladır?

26

Şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplara bölünür. Şərtlər dərslik səh. 28.

Hər qrupa bir yüksək, bir orta, bir aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdin daxil edilməsi tövsiyə edilir.

Layihənin təqdimatının hər üç şagird tərəfindən ediləcəyi əvvəlcədən bildirilir. Bununla vəzifə bölgüsü və qarşılıqlı təlimatlandırılmanı gücləndirməyə nail olarsınız.

Qeyd: Əsərdə İsgəndərin kəndliləri vergidən azad etməsindən danışarkən bu məsələni qeyd etməyimiz yerinə düşər. Bu gün Müstəqil Azərbaycanda da kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə 2001-ci il 27 noyabr tarixində «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» Qanun qəbul edildi. Bu qanun əvvəlcə 3 il müddətinə nəzərdə tutulurdu. Daha sonra isə onun müddəti 2014-cü ilə qədər uzadıldı. Bu müddət ərzində taxıl 1,3 dəfə, kartof 2 dəfə, meyvə-tərəvəz 1,5 dəfə, bostan məhsulları istehsalı 1,7 dəfə, üzümçülük 1,7 dəfə, şəkər çuğunduru 5,4 dəfə, ət 2,3 dəfə, süd 1,5 dəfə, qaramal 1,3 dəfə artmışdır ki, bu da məhsul bolluğuna gətirib çıxarmışdır.

Bu satırlardakı hansı söz və ya söz birləşməsi şeirin ideyası ilə bağlıdır?

Zər saçdı hər yeri abad edərək,
Qırdı tikanları, əkdı gül-çiçək.
Əlinə keçirdi bütün dünyanı,
Ətri tutdu Misri, Həbəşistanı.
Ədli, səxavəti cahanı sardı,
Hər kəs Rum mülkünə həsəd apardı.
Ərəstun vəzirli uca dərğaha,
Hər yaxşı-yamanda mərhəmədi şahı.
Tökdi İsgəndərə hər işdə tədbir,
Az zaman keçmədən oldu cahangir.

Bu mısralarda hansı məqamlar ideyanı qiymətləndirir?

Elə padşahlı, belə vəzirli
Bu dünya intizam almazmı belə?
Dünyanı fəth etdi bacarıq, hikmət,
Vəzirin rəyindən qazandı şövkət.

Nizami Gəncəvi

Tapşırıq 2.

1. Şeiri oxuduqdan sonra «Oxudan sonra» təlimatını (səh. 14) yerinə yetir.
2. İlk iki mısradan sonra irəli sürdüyün fərziyyənin doğru olub-olmadığını müəyyən et.
3. Şeirin ideyasını müəyyən et.

Layihə. «İsgəndərnamə» əsərindən «İsgəndərin taxta çıxması» parçasını bir daha diqqətlə oxu. Rum padşahının öz ölkəsi üçün gördüyü işləri müstəqil Azərbaycanda son illərdə görülən işlərlə müqayisə et. Əsərdəki hansı mısraları müstəqil Azərbaycana şamil etmək olar? Təqdimat hazırla.

Şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaqla layihəyə əsərin ideyası ilə bağlı və Azərbaycana aid digər məqamlar daxil edilə bilər.

- 1 bənd şeir;
- 1 bənd mahnı;
- şəkil;
- aplikasiya;
- yapma.

Bununla siz maraqlı inteqrasiya apara, əsərin ideyasını Azərbaycanda baş verən hadisələrlə əlaqələndirə bilərsiniz.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasına münasibəti					
Fərqli fikirlərə münasibət bildirərkən ünsiyyət mədəniyyətinə riayət edilməsi					
Əsərdəki hadisələrin Azərbaycanda baş verən hadisələrlə əlaqələndirilməsi					
Fikirlərin aydın, ardıcıl şərh və əsaslandırılması					
Əməkdaşlıq					

S.Rüstəm. «Azərbaycana gəlsin» şeiri (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Rüstəmin «Azərbaycana gəlsin» şeirini ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsəri hissələrə ayırır və onlara başlıq verir. (1.1.3.)
3. Əsərin mövzusunı və ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
4. Əsərin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Müstəqil iş olduğundan şagirdlər fərdi şəkildə Süleyman Rüstəmin «Azərbaycana gəlsin» şeirini oxuyur. Azərbaycanın təsvirinə həsr edilmiş bu əsərin ideyasının müəyyən edilməsi proseduru bir daha xatırladılır və şagirdlər işə başlayır.

Şagirdlərə elan edilməlidir! Əgər iki şagirdin bir-birindən köçürdüyü aşkar edilərsə, hər iki şagirdin nəticəsi ləğv ediləcək. Bu elanla şagirdin müstəqil düşünmə və çalışmaq baxımından potensialının maksimum dərəcədə səfərbər edilməsinə və işə salınmasına nail olarsınız.

S.RÜSTƏM. «AZƏRBAYCANA GƏLSİN» ŞEİRİ (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. Şair Süleyman Rüstəmin «Azərbaycana gəlsin» şeirini oxumazdan əvvəl hazırlıq işləri apar. Qeydlər götür. Şeiri oxu. Əsərin ideyasını tap. Nəticələrini əvvəlcə kiçik qrupda, sonra isə bütün siniflə müzakirə et.

AZƏRBAYCANA GƏLSİN

Vətənimin seyrinə çağırıram elləri,
Sərvət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.
Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri,
Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

29

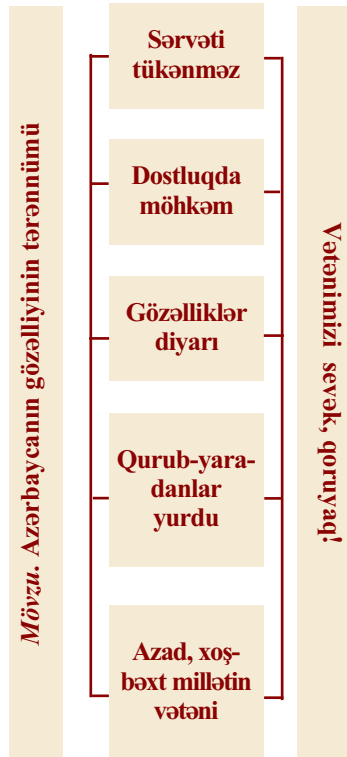
QIYMƏTLƏNDİRMƏ İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏ

Müstəqil işin nəticələri qiymətləndirilərkən aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət verilməlidir.

Bəzən şagirdlər elə başa düşürlər ki, bir bənd bir müxtəlif fikir deməkdir. Elə də ola bilər ki, iki-üç bənd eyni fikri əhatə etsin və ona bir başlıq verilsin. Bu baxımdan şagirdləri də təlimatlandırmaq faydalı olar.

Ayrı-ayrı şagirdlərin müəyyən etdiyi ideyalar eyni olmaya bilər, lakin mahiyyət baxımından onlar çox yaxın olmalıdırlar.

Şeirin ideyası

Bu varianta uyğun gələn, yaxın olan cavablar doğru hesab edilə bilər. Şagirdlər əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün apardıqları işin nəticələrini yazılı şəkildə təqdim edir (0,5–1 səh. həcmində). Yazı zamanı qrafik cədvəllərdən də istifadə edilə bilər.

Bu mətnə 93 söz oxunacaqdır. Mətni oxumaq üçün 5–7 dəq. kifayət edir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsini nəzərə alaraq vaxt müəyyən edilir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Müstəqil işi qiymətləndirərkən «Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi» qaydalarından istifadə etmək olar. Müəllim üçün metodik vəsait səh. 66.

«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda essenin yazılması (yazıdan əvvəl)

Dərsin məqsədi

1. «Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda təsviredici esse yazır. (3.1.3.) 2. Essenin planını tərtib edir. (1.1.3.) 3. Essenin əsas ideyasını yaradır. (1.2.4.) 4. Fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə təsvir-edicici yazı nümunələri ilə tanış olduq. Həmin əsərlərin əsas ideyasını müəyyən etdik.

Bu dərslərdə isə biz özümüz müxtəlif fikirlər vasitəsilə ideyanı yaratmaq üçün səylər göstərəcək və bu məqsədlə esse yazacağıq. Uşaqlar, kim deyər, bu günlərdə hansı əlamətdar günü qeyd edirik? Şagirdlərdən cavab alınır. Doğru cavab səslənərsə, müəllim onu qəbuledir. Əks halda onların nəzərinə çatdırılır ki, 9 Noyabr Bayraq Günüdür. Ona görə də bu gün yazacağımız təsviri esseni bu mövzuya həsr edəcəyik. **Siz bilirsinizmi esse nədir?**

Müəllim ya I cərgivədəki məlumatı özü oxuyur, ya da şagirdləri həmin məlumatı oxumağa dəvət edir.
– Esse nədir? – sualı ilə başlayan məlumatla çatdıqda kitabları örtməyi xahiş edin. Onlara təqdim edilən tapşırığı verin.

Hissetmə üsulu

İşçi vərəqi

Verilən tapşırığı oxu, fikirlərin doğru, yaxud səhv olduğunu göstər. «Esse nədir?», «Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır?», «Təsviredici esse necə yazılır?» bəhslərini oxuyandan sonra tapşırıqdakı fikirləri təkrar oxu və əvvəl gəldiyin qərarları yoxla.

Qanımızda dövr edən sədaqətdir, sədaqət,
Günəşdən də parlaqdır gözümüzdə həqiqət.
Dostuna, qardaşına təmənnasız məhəbbət,
Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Gözəlliklər vətənə gözəllərindən gəlir,
Dostluğun, qardaşlığın təməllərindən gəlir,
Könüllərin müqəddəs əməllərindən gəlir,
Qüdrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Payızında, qışında, baharında, yazında,
Dinər dostluq nəğməsi könüllərin sazında.
Sabaha addımlayan mərd oğlunda-qızında,
Qeyrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Sonsuz gözəlliyindən çətindir, mənə, doymaq,
Məhəbbəti, şöhrəti dolandır oymaq-oymaq.
Bayrağının altında alnı açıq-üzü ağ,
Millet görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Süleyman Rüstəm

«GÖY YARPAQLI, AL ÇİÇƏKLİ, YAŞIL OTLAR TOPASIMI?» (C.CABBARLI) MÖVZUSUNDA ESSENİN YAZILMASI

*Təsviri esse
necə
yazılır?*

Bundan əvvəl sən inşa, esse yazmısan. Yazdına sal, bunu necə etmişən?

Gəl razılaşaq ki, çox nadir hallarda birdəfəyə mükəmməl bir inşa və ya esse yazmaq mümkündür. Hətta məşhur yazıçılar belə nə isə yazmazdan əvvəl mövzu ilə bağlı araşdırmalar aparırlar. Yazıya başlamazdan əvvəl mətn üçün plan qururlar. Sonra həmin plan üzrə mətni yazırlar. Bütün bunların necə baş verdiyini öyrənmək üçün isə aşağıdakı məsələləri bilmək lazımdır.

30

D	S	D	S
—	—	—	—
—	1. Esse təcrübə deməkdir.	—	—
—	2. Esse ədəbiyyatda bir janr olub qorxu və hadisələri əks etdirir.	—	—
—	3. Essenin dili obrazlı olur.	—	—
—	4. Yalnız təsviri yazılar esse ola bilər.	—	—

D	S	D	S
—	—	—	—
—	5. Esse yazarkən yaradıcı fəaliyyətdə oluruq.	—	—
—	6. Təsviri esse yazarkən gördüklərini elmi şəkildə təsvir etməlisən.	—	—
—	7. Təsviri esse yazarkən bədii təsvir vasitələrindən istifadə edilir.	—	—

Esse nədir? Esse fransız sözü olub, mənası <i>təc-rübə, sınaq, öçerk</i> deməkdir. Essenin ilk nümunəsini fransız yazıçısı və filoso-fu M.Monten yazmışdır. <i>Esse ədə-biyyatda bir janr olub, müəllifin hər hansı mövzu ilə bağlı düşüncələrini və hisslərini şərh edən kiçik bədii nümunə-dir.</i> Essenin dili həm danışq dilinə ya-xın, həm də obrazlı olur. Esse müxtə-lif xarakterli olur: nəqli, təsviredici, tədqiqat, mühakimə.	Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır? Esse fikirlərini ob-razlı ifadə etmək üçün yazdığın ilk ya-zıdır. Esse yazar-kən müstəqil şəkil-də yaradıcılıqla məş-ğul olursan. Bu za-man sən daha məh-suldar düşünməyi öyrənirsen.
<i>Təsviredici esse necə yazılır? Təsviredici esse yazarkən at-rafdakı əşya və hadisələri çox diqqətlə müşahidə etmək lazı-mdır. Çünki gördüklərini və eşitdiklərini bədii şəkildə təsvir et-məlisən. Esse yazan zaman təsvir etdiyin bir əşya və hadisənin xüsusiyyətlərini digər əşya və hadisənin xüsusiyyətləri ilə qar-şılaşdırmaq, müqayisə etmək yazının dəyərini artıran hal hesab olunur.</i>	

Tapşırıq 1. «Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda Azərbaycan Respublikasının bayrağı-nın təsvirinə dair esse yazmaq üçün hazırlıq işləri apar.

- Yazıdan əvvəl**
1. Əvvəlcə essenin mövzusu haq-qında fikirləş: təsvir edərkən han-sı məsələlərə əhəmiyyət verəcəksən?
 2. Bu suallar üzərində düşün: «Bu yazının oxucusu kim ola-caq?» və «Sən oxucuna nə demək istəyirsən?» (ideya)
 3. Mövzu haqqında bildiklərini qeyd et.
 4. Məlumat toplamaq üçün təsvir etmək istədiyin əşyanı və ya hadisəni müşahidə et.
 5. Topladığın məlumatlardan istifadə etməklə və onları qrup-laşdırmaqla ideyanı yaradan fikirləri müəyyən et.
 6. Səhifə 32-də verilmiş sxemi dəftərinə çək.
 7. Müəyyənləşdirdiyin fikirləri verilən sxem üzrə ardıcılıqla düz.

31

Məlumat mənbəyi olaraq sinfə Azərbaycan bayra-ğı haqqında yazılmış en-siklopedik, bədii-publi-sistik və s. məlumatlar gətirin. Sınıfda kompüter və internet şəbəkəsi var-sa, məlumat İKT vasitə-silə də əldə edilə bilər. Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarında Bayraq meydanlarının şə-killəri də təqdim edilə bilər. Bayraqları yazı ma-sasının üzərinə qoya bi-lərsiniz.

Məktəb kitabxanaları bu qəbildən materiallarla zəngindir. Əgər kitabxa-nada şərait varsa, bu dərs kitabxanada keçirilə bilər. Nəzarət edin ki, şagirdlər kitabxanada vaxtı səmə-rəsiz sərf etməsin. Bu qərarı kitabxanaçı ilə əv-vəlcədən razılaşdırın.

Qeyd: Hissənin üsu-lu barədə müəllim üçün metodik vəsaitin 60-cı səhifəsindən ətraflı mə-lumat ala bilərsiniz.

Fərdi oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşdırılır. Qruplarda esse yazıya hazırlıq işləri aparılır. Müvafiq təlimatlarla bağlı istiqamət verilir və onlardan istifadə etmək tövsiyə edilir. (Dərslikdə səh. 31-32)

**«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı)
mövzusunda essenin yazılması (yazı zamanı)**

Dərsin məqsədi

1. «Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda esse üzrə fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.) 2. Təsviri essenin ideyasını müxtəlif fikirlər vasitəsilə yaradır. (1.2.4.) 3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)

Əvvəlki dərstdə yazıya hazırlıq işi apardınız. Essenin planını tərtib etdiniz. Planın hər maddəsi sizin ayrı-ayrı fikrinizdir. Həmin fikirləri ardıcıl, aydın açıqlamaqla sonda nəzərdə tutduğunuz əsas ideyanı oxucuya çatdırmağa nail olarsınız.

Şagirdlər dərsləyin 33-cü səhifəsində verilmiş təlimatdan istifadəyə istiqamətləndirilir. Essenə yazır.

Təpşiriq 2. Təsvir edəcəyiniz əşya və hadisələri müşahidə et, məlumatları yadda saxla və araşdırma apar.

• **Müşahidə necə edilir?** Təsvir etmək istədiyiniz əşyanı, hadisəni və ya məkanı qısa vaxtda diqqətlə nəzərdən keçir və qeydlər et. Müşahidə etdiyiniz zaman keçirdiyiniz hislər barədə də qeydlər apar.

• **Məlumat necə yadda saxlanılır?** Gördüyünüz mənzərənin təsvirini olduğu kimi yaddaşına həkk etmək üçün əvvəlcə diqqətinizi cəmlə. Əgər sən hər hansı məkanda müşahidə aparırsansa, eşitdiyiniz səslər, duyduğunuz qoxu və dadla da bağlı qeydlər etməlisən. Müşahidə apararkən hansı əlavə oxşar səslər, qoxu və dad yadına düşürsə, bunları da dəftərcənə yaz.

• **Araşdırma nə üçün aparılır?** Araşdırma yazacağın mövzu ilə əlaqədar lazım olan məlumatları toplamaq üçün aparılır. Həmin məlumatları yazmaq istədiyiniz mövzuya dair materialları oxumaqla və ya bu barədə bilgiləri olan insanlarla söhbət etməklə toplaya bilərsiniz. Müşahidə etdiyiniz əşya və hadisənin görmədiyiniz, lakin təsəvvür etdiyiniz əvvəlki vəziyyətini, yaxud heç vaxt olmadığınız bir məkanı da təsvir edə bilərsiniz.

Təpşiriq 3. Tərtib etdiyiniz plan üzrə «Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda esse yaz. Yazı zamanı riayət olunmalı qaydaları nəzərdən keçir.

Yazı zamanı

1. Oxucunun diqqətini cəlb etmək üçün yazını ona tanış olan bir məlumatdan başla.

2. Əvvəlki mərhələdə ardıcılıqla düzdiyiniz fikirləri bir-bir təqdim et.

3. Həmin fikirləri dəftərcəndə apardığınız qeydlərdən istifadə etməklə əsaslandır.

4. Sonda fikirləri bir yere topla və mətni yekunlaşdır.

Təpşiriq 4. Müəllimin təqdim etdiyi mövzuda essenə, demək olar ki, başa çatdırdın. «Demək olar ki» ifadəsini təsadüfən işlətmədik. Essenin başa çatması üçün qarşıda hələ görməli olduğun

33

Təqdimat mədəniyyəti

Səs tonu					
Duyğu ilə təmas					
Göz kontaktı					
Təbəssüm					
Jest və mimika					
İnandırıcı nitq					

«Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?» (C.Cabbarlı) mövzusunda essenin yazılması (yazıdan sonra)

Dərsin məqsədi

1. Müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir. (2.2.1.)
2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)
3. Yazılan esseyə fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

ğün bir sıra işlər var. «Yazıdan sonra» təlimatını oxu və onları yerinə yetirməklə yazını başa çatdır.

Yazıdan sonra

1. Yazdığın mətni oxu və fikirləş: «Nəzərdə tutduğum fikri nə qədər aydın çatdırı bildim?»
2. Yoldaşlarından xahiş et ki, yazını oxusunlar, irad və təkliflərini bildirsinsinlər.
3. İrad tutulan məsələlər barədə düşün. Əsaslı iradlarsa, yazının üzərində bir daha işlə.
4. Yazını təkrar yoxla.
5. Sonda fikirləş: «Bu yazını yazdığım müddətdə yeni nə öyrəndim?» Yeni öyrəndiklərin barədə də qeydlər etməklə yazını müəllimə təqdim et.

Öyrəndiklərimiz haqda düşünərkən

Oxu və yazı prosesi

Yəqin, öyrəndin ki, həm oxu, həm də yazı prosesi oxşar ardıcılıqla, oxşar yollarla həyata keçirilir. Oxu prosesində mətnlərdə ifadə olunan əsas fikri aşkar etməyə çalışmısan. Yazı prosesində isə əsas fikirlərini oxucuya çatdırmağa cəhd göstərmişən. Aşağıda təqdim edilən cədvəl bu oxşar və fərqli cəhətləri daha yaxşı müəyyən etməkdə, həm yazı, həm də oxu prosesi bitdikdən sonra öyrəndiklərini uğurla tətbiq etməkdə sənə kömək edəcək.

Oxu və yazı sütünlarında göstərilənləri qarşılaşdıraraq oxu və düşün: «Mən yazanda və oxuyanda bunları edərdimmi?»

34

Şagirdlər səh. 34-də verilən təlimatlara əsasən fəaliyyətə istiqamətləndirilir. Bu fəaliyyət qruplarla iş formasında davam etdirilir. Qruplar yazılarını mübadilə edir. Oxuyur və təsvir edici essələrdə ideyanın təqdim edilməsi ilə bağlı rəy və təkliflərini verirlər.

Bu proses «Karusel» üsulu vasitəsilə həyata keçirilərsə, bütün qruplar digər qrupların yaratdığı təsvir edici esseni oxuya və qarşılıqlı bəhrələnmə bilirlər.

Yoldaşlarının yazdığı essenin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi təşkil edilir. Qruplar digər qrup üzvlərinin yazdığı esse ilə bağlı rəy və təkliflərini hazırlayır. Şagirdlərə qarşılıqlı qiymətləndirilmə apararkən meyarlar verilən holistik qiymətləndirmə sxemi təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş müddəalar essədə aydın açılanıbmı?					
Həmin müddəaları təsviri essenin kiçik fikri hesab etmək olarmı?					
Müxtəlif fikirlər hansı ardıcılıqla düzülüb?					
Müxtəlif fikirlər əsas ideyanın çatdırılmasına xidmət edirmi?					
Təsvir edici essenin janr xüsusiyyətlərinə əməl edilibmi?					

A

Dərsin sonunda öyrənilən oxu və yazı prosesləri qarşılaşdırılır (səh. 35)

S.Vurğun. «Azərbaycan» şeiri (Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)

Dərsin məqsədi

1. S.Vurğunun «Azərbaycan» şeirində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onun rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.;1.2.3.)
4. Təqdimat edərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
5. Müzakirələrdə fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

«Təsviri mətnlərdə təsvir edilən məqamlar» mövzusunun şagirdlərə təqdim edin. Şagird işarə etməklə oxu üsulu ilə (dərslikdə səh. 38) verilən mətni fərqli şəkildə oxuyur. Dəftərinə aşağıdakı cədvəli çəkir və oxu prosesində müvafiq qeydlər aparır.

İşarə	Mənası
*	Bilirəm
+	Yeni məlumatdır
!	Nə gözəl yenilik!
?	Başa düşmədim

Şagirdlərin başa düşmədiyi məsələ ətrafında 5 dəqiqə müzakirə aparılır və şərhə aydınlıq gətirilir. Şagird hər hansı məsələni başa düşdüyünü bildirirsə, müəllim həmin suala cavab vermir. Sinfə müraciət edir. Digər şagirdlər öz fikirlərini bildirirlər. Müəllim səslənmiş fikirləri konkretləşdirir və beləliklə, məsələyə aydınlıq gətirilməsini təşkil edir.

Müəllim! – «Nə gözəl yenilik» sətrinə hansı fikirlərin daxil edildiyini də soruşa bilər. Əgər belə yenilik aşkar edilibsə, şagirdlər bunu sadəcə oxuyur.

Dirçəliş Günü ərəfəsinə təsadüf etdiyindən oxu mətni olaraq S.Vurğunun «Azərbaycan» şeiri daxil edilib. Şeiri oxuduqdan sonra bu əlamətdar tarix şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ FİKRİN OBRİZLİ İFADƏSİ

Təsviredici mətnin ideyası necə yaranır?

Şəkil çəkən zaman rəssamlar palitradan istifadə edirlər. Onlar müxtəlif rənglərin vasitəsilə təsviri sənət nümunələri yaradırlar. Ədəbi yaradıcılıqda isə yazıçıların palitrası sözlərdir. Sözlər elə seçilib nizamlı düzülür ki, onlar fikri, hiss və həyəcanı, fakt və məlumatları bədii cəhətdən dolğun əks etdirə bilsin.

Sən də danışığında tez-tez belə cümlələrdən istifadə edirsən: «Paltar qar kimi ağa-paq idi». Özün də bilmədən paltarı qara oxşadıb onun nə qədər ağ olduğunu diqqətə çatdırmaq istəyirsən.

Bədii əsərlərdə ideyanın oxucuya daha təsirli çatdırılması üçün müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə edilir. Bu dərslərdə sən həmin məsələləri öyrənəcəksən.

S.VURĞUN. «AZƏRBAYCAN» ŞEİRİ (BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ – MƏCAZLAR)

Təpşiriq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Şeiri oxu. Məcəzi mənada işləən ifadələri müəyyən etməyə çalış. Bunun üçün şeirin sonunda verilmiş məlumatdan istifadə edə bilərsən. Qarşılaşdırılan, bənzədilən məqamları seçib cədvəldə yaz. Sətrlərin sayını müəyyən etdiyin nümunələrin sayından asılı olaraq artır.

«Azərbaycan» şeirində qarşılaşdırılan və bənzədilən məqamlar	
Bənzərlik	Təsvir edilən məqamlara aid nümunə

36

Sınıf qruplara bölünür. Hər qrupa cədvəl təqdim edilir. (Dərslikdə səh. 36)

«Azərbaycan» şeirində təsvir vasitələri

Bənzərlik	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən məqamlar

Təqdimat zamanı seçilmiş təsvir vasitəsinə təqdim edərək əsərdə onun rolunu şərh edirlər. Bütün qrupların təqdimatları dinlənildikdən sonra kollektiv müzakirədə dəqiqləşmələr aparılır.

Qrup işi üçün şagirdlər təlimatlandırılan zaman tanış olmayan sözlərin seçilib lüğətdən mənasının aydınlaşdırılmasının zəruri şərt olduğu xatırladılır.

Əgər vaxt imkan verərsə, müəllimin əsərin əsas ideyası barədə 3–5 dəqiqəlik müzakirə aparması əhəmiyyətlidir.

Gəldi ömrün gözəl bahar çağları
Açılmışdır könüllərin bağları.
Qarış-qarış dolan bizim dağları
Dış göynədən bulaqları məndədir.

Sarı limon çay üstündə dad olur,
Gözüm görür, könlüm evi şad olur.
Hansı namərd dost evinə yad olur?
Məhəbbətin vəfadarı məndədir.

Ötüb getdi günlərimi saymağım,
Dildən-dilə dastan oldu oymağım,
Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım,
Dövlətimin ixtiyarı məndədir.

Axşamüstü Bakıya bax doyunca,
Ulduzların yanır sahil boyunca.

Şeir bitəndən sonra şagirdlər tərəfindən ucadan oxu təşkil edilir. Hər qrup bir neçə bəndi oxuya bilər.

Qeyd: Nəzərə almaq lazımdır ki, təsvir vasitələri bəhsin birinci dərəcəsidir. Hələ şagirdlər məsələ barədə çox az məlumatlıdır. Şagirdlər kiçik bir məlumat almaqla məsələyə nə səviyyədə aydınlıq gətirə bilərlər deyə, bu çalışma diaqnostika aparmaq baxımından yararlıdır.

Bu mətnə 220 söz oxunacaqdır. 105 sözü oxumaq üçün 1 dəqiqə hesabı ilə 3 dəqiqə nəzərdə tutula bilər. Düşünərək, təsvir vasitələrini müəyyənledikdən sonra oxu həyata keçirildiyindən bu vaxtı 12–15 dəqiqəyə qədər artırmaq olar.

Müəllimə dəstək üçün doğru variantlar təqdim edilir		
Bənd	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən vasitənin növü
2-ci	Dağların süd kimi qarı məndədir	təşbeh
5-ci	İsti yanaqların narı məndədir	epitet
6-cı	Qəlbini saz kimi tutub çalmaq	təşbeh və toxunma
8-ci	Dış göynədən bulaqları məndədir	epitet, dad
9-cu	Sarı limon çay üstündə dad olur, Gözüm görür, könlüm evi şad olur	dad, görmə
10-cu	Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım	təşbeh və dad

M.Prişvin. «Tala» hekayəsi (Bənzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. M.Prişvinin «Tala» hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və təqdimat edərkən onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu şərh edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Müzakirələrdə fikirlərini aydın ifadə etməklə münasibətini bildirir. (2.1.2.) 5. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.; 2.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə öyrəndiniz ki, təsviredici mətnin tərtibinin mühüm şərtlərindən biri də fikirlərin obrazlı ifadəsidir. Bu gün təsvir vasitələri haqqında bilik və bacarıqlara yiyələ-nəcəyik ki, onları istənilən təsviri mətnə müəyyən edə bilək, fikrin ifadə gözəlliyindən zövq ala bilək. Həmçinin təsviredici mətnləri yazanda onlardan istifadə edək. Gəlin, bu bərdə daha ətraflı öyrənək. Pəncərədən bayıra baxın. Qızıl payız gəlir. Bu gün «rus təbiətinin rəssamı» adlanan M.Prişvinin «Tala» hekayəsini oxuyacaq, onun payızın təsvirində istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələrini sizinlə birlikdə müəyyən edəcəyik.

Oxudan əvvəl

BİBÖ cədvəlini çəkilir.

Bili-rəm	İstəyirəm biləm	Öyrəni-rəm

Şagirdlər kollektiv oxu keçirməzdən əvvəl «Təsvir vasitələri haqqında nə bilirik?» sualı üzərində düşünməyə cəlb edilir. Alınan cavablar I sütuna yazılır. Bu müddət ərzində kitabı açma-ğı tapşırıq.

M.PRİŞVİN. «TALA» HEKAYƏSİ (BƏNZƏTMƏ VƏ EPİTETİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1. M.Prişvinin «Tala» hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. M.Prişvinin «Tala» hekayəsində qarşılaşdırılan, bənzədilən məqamları seçib cədvəldə yaz.

«Tala» əsərində bədii təsvir (məcazlar)		
Abzas	Bənzətmə (təşbeh)	Epitet

TALA

Tozağacı özünün son qızıl yarpaqlarını yuxulu qarışqaların yuvalarına, küknarların başına səpəliyirdi. Meşə cığırı ilə gedirdim, payız meşəsi gözlerimə dəniz kimi, tala isə bu dənizdə bir ada təki görünürdü.

Bu adada bir-birinə sığınmış bir neçə küknar ağacı vardı, dincəlmək üçün ağacların altında oturdum. Demə, bütün həyat bu küknarların başında imiş. Qozaların bol yerində dələ, aladimdik və adi, özü mə-nə məlum olmayan başqa canlılar ağılıq edərmiş. Burda qara qorxəklərin yerə düşdüyünü görürsən. Bu, dələnin, **aladimdiyin** işidir. Onlar qozaların içindəki dadlı tumu çıxarıb yeyirlər.

Altında oturduğum bu uca küknar ağacı da elə bil tumdan boy atıb ucalmışdı.

Bu tumları külək haçansa gətirib tozağacının dibinə, onun üstü açıq köklərinin arasına salmışdı.

Küknar böyüməyə başlayıb, tozağacı da onu itlədən, şaxtadan qoruyubdu.

İndi bu küknar böyüyüb, tozağacı ilə yanaşı durub, köklərini onun köklərinə dolamışdır.

Meşənin ortasındakı talada küknar ağaclarının altında kirmişcə oturub, yerə tökülən xəzan yarpaqlarının pıçıtmasını dinləyirdim.

40

İkinci sütun. «Bilmək istəyirəm» şagirdin oxu məqsədini müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu səbəbdən həmin sütunu diqqətlə işləyin. Şagirdlərin ilk baxışda əhəmiyyətsiz gör-nən fikirlərini də yazın.

İki sütun işləndəndən sonra cədvəl üzrə iş saxlanılır. Şagirdlər ucadan, ifadəli oxumaq şərti ilə «Kollektiv oxu»ya cəlb edilir. Bu mətn 4-5 şagird tərəfindən oxuna bilər. Digər şagirdlərin diqqətlə dinləmə-sini təmin edin.

«Tala» hekayəsini oxumaq üçün qrup işi forması seçə bilərsiniz. 260 sözdən ibarət mətnin və 48 sözdən ibarət əlavə sualların oxusuna 5 dəq. kifayət etsə də, burada düşünərək oxu nəzərdə tutulduğundan bu vaxt 10 dəqiqəyə qədər artırılır. Bu da keyfiyyətin yüksəldilməsinə xidmət edir. Oxu prosesində şagirdlər onlara verilən cədvəldə təsvir vasitələrini, onun yerləşdiyi abzasları qeyd edir.

Bu sətirlərdəki hansı söz və ya söz birləşməsi əsərin fikri ilə bağlıdır?

Bu pıçıltılar ağacların altında yatan dovşanları oyadır. Dovşanlar hövlnak meşədən çıxıb harasa gedirlər.

Bu sətirlərdə hansı faktlar təsvir edilmişdir?

Yarpaqların pıçiltısından səksənən bir dovşan sıx küknarların altından çıxdı, böyük talanı görüb dayandı.

Dovşan **şöngüdü**, ətrafına boylandı: hər yanda xışıltı, hara qaçsın?

«Şöngüdü» nə deməkdir?

Talanın ortasından düz keçə bilmədi, kənardan bir tozağacının altından o biri tozağacının altına qaça-qaça getdi.

Kim meşədə bir şeydən qorxursa, yaxşısı budur yarpaqlar töküləndə, yarpaqlar pıçılداşanda meşəyə getməsin.

Pıçıltıları eşidən dovşana elə gəlir ki, kim isə onu izləyir.

Qorxaq dovşan, əlbəttə, cəsarətlə, ətrafına baxmadan talanın ortasından düz keçib gedə bilərdi. Lakin onda necə eləsin ki, belə

Bu sətirlərdə hansı hislər təsvir edilmişdir?

41

M.Prişvinin «Tala» əsərində təsvir vasitələri

Abzas	Nümunə	Təsvir vasitələrinin növləri
I-ci	– payız meşəsi gözlərimə də-niz kimi; – dəniz-də bir ada təki	təşbeh təşbeh

Meyarlar

	5	4	3	2	1
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
İfadəli oxu					
Bədii-təsvir vasitələrinin göstərilməsi					
Fikrin aydın ifadəsi					
Fikirlərə münasibət					
Əsərin janrı xüsusiyyətləri					

Oxu müddətində hər ayrıl-mış parça oxunandan sonra BİBÖ cədvəli üzrə iş davam etdirilir. Şagirdlərə müraciət edilir: – Gəlin düşü-nək, biz bu parçadan nə öyrəndik? Fikirlər cədvəlin son sütununa yazılır. Oxu yeni-dən davam etdirilir.

Məlumatlandırma mətnində 472 söz var. 10 dəqiqə «bili-rəm» üçün, 10 dəqiqə mətnin oxusu və «öyrəndim» bölmə-sinin yerinə yetirilməsinə ayrılır. Məlumatın oxz edilməsi üçün 20 dəqiqə vaxt sərf edilir.

Əgər şagirdlər hər hansı mühüm məqamı qeyd etməsələr, müəllim suallarla onların diqqətini həmin məsələyə istiqamətləndirir.

Ə.Kürçaylı. «Bakı» şeiri (Hislərin təsviri)

Dərsin məqsədi

1. Ə.Kürçaylının «Bakı» şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Şeiri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərin janrını müəyyən edir. (1.1.4.) 4. Əsərdə hislərin təsvirinə dair məqamları müəyyənləşdirir və onlarla bağlı söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.1.2.)

Müəllim çantasından ətir çıxarıb otağın tən ortasında onu havaya 1-2 dəfə sıxır. Uşaqlara: – Nə hiss etdiniz? Cavab: – Yaxşı qoxu gəlir. Əllərini masaya vurub: – O necədir?

– Bərkdir.

– Bəs bu gül şəklini necə, bəyənsinizmi?

– Gözəldir.

Görürsünüzmü uşaqlar, ətrafdakı hər şeyi hiss üzvlərimizlə qavrayırıq. Siz bu barədə kiçik siniflərdə informatika fənnindən öyrənmisiniz: görmə, eşitmə, qoxu, toxunma, dad.

İndi Əliağa Kürçaylının «Bakı» şeiri ilə tanış olacaqsınız. Müstəqil ölkəmizin paytaxtını təsvir edərkən görək şair nəyin təsvirinə yer verib? Həm də fikir verək, oxucunun 5 hiss üzvündən hansılarının vasitəsi ilə fikirlərinin çatdırılmaqla istəmişdir?

Cütlərlə oxu strategiyası ilə mətnin oxusu təşkil edilir (Vəsaitdə səh. 40).

Ə.KÜRÇAYLI. «BAKİ» ŞEİRİ (HİSLƏRİN TƏSVİRİ)

Lap körpə yaşlarından sən ətraf aləmi görmək, eşitmək, dadmaq, qoxulamaq, toxunmaq yolu ilə dərk etməsən. Bu hiss üzvləri dünyanı dərk etməyin əsas vasitələridir. Təsəvvür et ki, bir meşəyə gəzməyə getmişən. Qayıdandan sonra dostlarına bu barədə danışmaq istəyirsən. Meşədəki ağacların yaşıllığı, quşların səsi, meyvələrin şirinliyi, torpağın yumşaqlığı, çiçəklərin ətri haqqında dediklərinin hamısı hiss üzvlərinin vasitəsi ilə sənəin yaddaşına köçən məlumatlardır. Ağacın yaşıllığını görməklə, quşların səsinə eşitməklə, meyvələrin şirinliyini dadmaqla, torpağın yumşaqlığını toxunmaqla, çiçəklərin ətrini qoxulamaqla dərk etməsən. Bu barədə danışan zaman dostlarının da hissiyatına təsir edib onlarda meşə haqqında təsəvvür yarada bilərsən. Yazıçılar da belə edirlər. Hər hansı bir əşya və hadisə haqqında oxucuda tam təsəvvür yaratmaq üçün bu hislərin nəzərə alınmasına xüsusi əhəmiyyət verirlər. İki cümləni müqayisə et:

1. Həyatımızda qızılğüllər açıb.

2. Həyatımızda açmış çəhrayı qızılğüllərin ətri adamı bihuş edir (görmə və qoxu).

Gördüyün kimi, ikinci cümlə həyatındakı qızılgül haqqında daha ətraflı təsəvvür yaradır, oxucuya kömək edir ki, təsvir olunanı yalnız dərk etməsin, həm də hiss etsin.

Tapşırıq 1. Təqdim edilən mətni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Mətni oxu qaydalarına müvafiq oxu. Hislərin təsvir edildiyi məqamları müəyyən et. Aşağıdakı cədvəldə onların hansı duyğu üzvü ilə bağlı olduğunu göstər.

Bənd	Nümunə	Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)

45

Bənd, misra	Nümunə	Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)
2-ci, 1 misra	Çiçək desən – könül açan çiçəyi	görmə
2-ci, 2 misra	Külək desən – vüqurün küləyi	toxunma
3-cü, 1 misra	Nəğməsidir zavədlərin füsəsi	səs
3-cü, 2 misra	Suya düşüb buruqların kölgəsi	görmə
3-cü, 3 misra	Ətirli qoxu bağlarının meyvəsi	qoxu
3-cü, 4 misra	Ağ şənisi ilə bil ki, şəkərdir	dad
4-cü, 1 misra	Dost görəndə tükənməyir hörməti	görmə
4-cü, 2 misra	Düşməni görəsə dərəcə olur nifrəti	görmə

Şeirin ucadan ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxusu təşkil edilsə, verilmiş sualların ətrafında kollektiv müzakirə açmaq olar və birgə düşünmə şəraiti yaranar.

Şeir oxusu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplara bölünür və tapşırığın icrasına cəlb edirlər (səh. 47–48).

Təqdimatlar, hislərin təsvirinə aid nümunələr göstərilən zaman həmin bəndin ifadəli oxusu tapşırığını verin. Əsərin janr haqqında məlumat verməyi də tapşırın.

BAKİ

Bu sətirlərdə hansı söz və ya söz birləşməsi şeirin əsas fikri ilə bağlıdır?

Uzaq elli əziz dostum soruşdu:
– Sizin Bakı söylə, necə şəhərdir?
Dedim:–Qardaş, mənim doğma şəhərim
Yazılmamış, oxunmamış əsərdir.

Çiçək desən – könül açan çiçəyi,
Külək desən – ev uçuran küləyi,
Qasırgıda ağ dalğalı ləçəyi,
Sakit gündə gözü mavi Xəzərdi.

Sənə, əsərin qalan hissəsində müəlif nələri təsvir edəcək?

Sənə, şeirdə «könül açan» və «ev uçuran» sözləri hansı mənada verilib?

46

Şagirdlər qruplarda fəaliyyət göstərərək ənənəvi onlara yaxınlaşın. Prosesi müşahidə edin:

- Kim liderdir?
- Vəzifə bölgüsü necə aparılır?
- Hamı fəaldır mı?
- Araşdırma düzgün istiqamətdə aparılır mı?
- Fikirlərini aydın ifadə edə bilirlər mi?
- Fərqli fikirlər necə qarşılır?

Bu məsələlər baxımından hər hansı problemin olduğunu müşahidə etsəniz, tövsiyələr və təlimatlar verin. Sual və replikaların işin gedişinə təkan verin.

Bu mətndə 71 söz, kəndə 51 söz oxunaçaqdır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
Əsərin janrını müəyyən edir					
Əsərdə təsvir edilmiş hisslərlə bağlı şərtlərin verilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl təqdim edilməsi					
Əməkdaşlıq (iş zamanı aparılan müşahidələrə əsasən)					
Təqdim etmək mədəniyyəti					

İbrətamiz hekayələr (Təsviri mətndə dəqiqləşdirici faktlar)

Dərsin məqsədi

1. Hekayələri oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır, təqdimat və müzakirə zamanı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir. (1.1.1.;2.1.1.)
2. Hekayələri oxuyur, ideyasını müəyyən edir və münasibət bildirir. (1.2.4.)
3. Əsərdə təsvir edilən faktlarla (ad, tarix, say və s.) bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Hər hansı bir insan haqqında məlumat toplamaq üçün onun adı, soyadı, yaşı, doğulduğu və yaşadığı yer və s. müəyyənləşdirilir. Bütün bunlar haqqımızda toplanan faktlardır. Fakt və məlumatlar ətrafda mövcud olan hər bir əşya, hadisə haqqında toplanı bilər. Təsviredici mətnlərdə faktların göstərilməsi zəruri şərtlərdəndir.

– Sizcə, nə üçün hər hansı əşya, hadisə təsvir edilərkən faktların göstərilməsinə ehtiyac var?

Şagirdlərin cavablarını dinlənilir. Uşaqlar, bu gün biz «Heç kəsi qınamayın» hekayəsi ilə tanış olacağıq.

Bu bəndlərdə hansı məqamlar ideyanı qüvvətləndirir?

Nəğməsidir zavodların fit səsi,
Suya düşüb buruqların kölgəsi.
Ətirlidir bağlarının meyvəsi,
Ağ şənisi elə bil ki, şəkərdir.

Dost görəndə tükenməyir hörməti,
Düşməni görsə, dərya olur nifrəti.
Bir qədər də dəlisovdur adəti,
Əziz dostum, Bakı belə şəhərdir.

Bu misralardan hansında təbəhə işləmişdir?

Bu misralarda hansı hislər təsvir edilmişdir?

Əliqə Kürçaylı

Yaradıcı təbiiqetmə:

Şeirə bir daha nəzər sal. **Düşün:** «Hansı məqamlarda hisləri (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma) təsvir etmək mümkün idi, lakin yazıçı buna ehtiyac duymayıb? Yeri gəldikcə müxtəlif hislərin təsvirini əlavə et. Təsvir etdiyin hislər haqqında məlumatı cədvəle daxil et.

İBRƏTAMİZ HEKAYƏLƏR (TƏSVİRİ MƏTN DƏ DƏQİQLƏŞDİRİCİ FAKTLAR)

Hər hansı əşya, hadisə, yaxud məkan təsvir edərkən daha dəqiq təsəvvür yaratmaq üçün faktlardan istifadə etməsənmi? Baxdığın bir film haqqında yoldaşına danışan zaman filmin adı, aktyorların adları və s. faktlara aiddir. Bədii nümunələrdə də *adlar, tarixlər, saylar və digər məlumatlar* belə faktlara aiddir. «*Soyuq fevral gecəsi idi*» cümləsində «fevral» hadisənin nə zaman baş verdiyini təsvir edir. Bu, **faktın təsviridir**. Faktlar təsvir edilən mənzərə haqqında təsəvvürü dəqiqləşdirir.

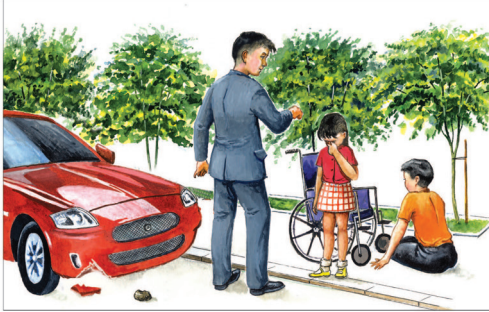
Məktəbinizi təsvir edərkən onun tutumu haqqında daha dəqiq təsəvvür yaratmaq istəyirsənsə, «Məktəbimizdə xeyli şagird təhsil alır» yox, «Məktəbimizdə 1200 şagird təhsil alır» yazmaqla faktı dəqiq təsvir edərsən.

Başqa bir nümunə: Evinizin yanındakı parkın nə qədər gözəl və insanların istirahəti üçün rahat bir yer olduğunu təsvir etmək istəyirsənsə, müxtəlif faktlar daxil etməklə fikrini əsaslı şəkildə oxucuna çatdırı bilərsən: «*Ulu öndər Heydər Əliyevin* adını daşıyan bu geniş, parlaq parkda hər gün *yüzlərlə* insan səmərəli və xoş istirahət edir».

47

Abzas	Nümunə	Hekayənin adı	Təsvir edilən fakt (ad, tarix, say və s.)
1-ci	Payızın ilk günləri idi	Heç kəsi qınamayın	tarix
25-26 yaşlarında bir oğlan			say
7-ci	Ceyranbatandır, oğlum.		yer
10-cu	O, damcıları sayırdı: – Bir, iki, üç.		say
16-cı	Mərkəzi klinika	İnsansevərlik	yer
1-ci	Bir-neçə il əvvəl		say
	Amerikanın Vaşinqton Ştadndakı Sied şəhəri		yer
	Səkkiz idmançı		say
3-cü	Finiş xətti	Daş	yer
1-ci	Yaquar		ad
	12-13 yaşlarında		say

Qrupda əyləşmiş şagirdlərdən biri mətni (nisbətən) uca-
dan oxuyur, digərləri dinləyir. Aydın olmayan məsələləri
müzakirə edərək müəllim qruplara yaxınlaşaraq gedən
öyrənmə prosesini izləyir. Köməyə ehtiyac yaranarsa, onla-
rı istiqamətləndirir. Məlumatlandırıcı oxu bitəndən sonra hər
qrupa mətnin oxusu və faktların aşkar edilməsi tapşırılır.

Dəsmalı ilə üst-başını təmizlədi. Uşaq təlatümü yenidən sakitləş-
miş dənizə bənzər gözləri ilə minnətdarlıqla gəncə baxıb:

— Allah razı olsun, — dedi.

Uşaqlar arabanı sürərək evlərinə tərəf getdilər. Onlar gözdən
itənə qədər gənc dayanıb mənalı baxışları ilə arxalarınca baxdı.

Maşının önü əzilmişdi. Bu həyat dərəsi olan əziyi heç vaxt tə-
mir etdirmədi. Çünki bu hadisə gəncə həyatda daha həssas olma-
ğı, bəzən ayaq saxlamağı, ətrafa nəzər salmağı və köməyə ehti-
yac olanlara əl uzatmağı öyrətmişdi...

«MÖCÜZƏ». «ALLAHA ŞÜKÜR EDƏN ŞİKƏST»
(Əsər üzərində iş)

Möcüzə

Səudiyyə Ərəbistanında Həbib-ibn-Malik adlı varlı və nüfuz-
lu bir hakim yaşayırdı. Hamı ona müdriklər müdriki deyirdi.

Həbib-ibn-Malikin Sətiyə adlı bir qızı vardı. Gözlənilmədən
Sətiyə xəstələndi. Bu çox qərribə, əcaib bir xəstəlik idi. Qızın
gözləri tutuldu, qulağı kar, dili lal oldu, hətta ayağı da axsama-
ğa başladı. Övladının xəstəliyə düşər olması Həbib-ibn-Maliki
hədsiz dərəcədə kədərləndirdi. Sətiyə atasını çox sevirdi. Atasını

50

Qeyd: Şagirdlərin qrup
fəaliyyəti müddəti müəllim
üçün istirahət vaxtı deyil.
Bu müddət ərzində müşa-
hidə apararaq bir çox bacarıqlar
baxımından formativ
qiymətləndirmə aparılır,
inkışafa təkan vermək üçün
müvafiq sual və replikalar
verilir.

Müəllim yalnız qrup işi
zamanı şagirdin aşağıdakı
bacarıqlarını qiymətləndir-
mə bilər:

1. Ünsiyyət mədəniyyətini;
 2. Fərqli fikirlərə hörmətli olmasını;
 3. Fikirləri aydın və ardıcıl ifadə etməsini;
 4. Liderlik bacarığını;
 5. Oxu sürəti, ifadəli oxu bacarığını.
- Bunlar, həmçinin özünəinamsız, özünəqapanan, yetirməyən şagirdlərin də aşkar edilməsinə şərait yaradır. Onların inkişafının təşkili istiqamətində fəaliyyət planlaşdırılmalıdır.

Heç kəsi qınamayın – 184 söz;
İnsanpərvərlik – 132 söz; Daş –
213 söz; 100 sözə 1 dəqiqə hesa-
bı ilə oxu vaxtı müəyyən edil-
lərsə, oxu üzərinə 8-10 dəqiqə
düşünmə və araşdırmaya ayrıla
bilir. Bu səbəbdən qrup işinə
10 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Hekayələrin yüksək tərbiyəvi cəhətlərinə nəzər alaraq onların ideyası üzərində də iş aparmağa vaxt saxlayın	Meyarlar	5	4	3	2	1
	Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
	İfadəli oxu					
	Əsərdə təsvir edilən faktlarla bağlı şərhin verilməsi					
	Əsərin ideyasına münasibətin bildirilməsi					
	Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					

**«Möcüzə». «Allaha şükür edən şikəst»
(Əsər üzərində iş)**

Dərsin məqsədi

1. «Möcüzə» və «Allaha şükür edən şikəst» hekayələrində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır, müzakirə və təqdimat zamanı onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.;2.1.1.) 2. Əsəri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) hislər və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Fikirlərini ardıcıl şərh edərək məsələyə münasibət bildirir. (2.1.2.;2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsvirinin öyrənildiyini xatırladın. Bu amillərin təsviri mətnin zəruri şərtləri olduğunu bir daha şagirdlərin nəzərinə çatdırın. Bu təsvir vasitələrinə əsərdə ayrı-ayrılıqda rast gəldiyimiz kimi, qarşılıqlı əlaqəli şəklə də rast gələ bilərik.

Sınıf iki yarımqrupa bölünür. Birinci yarımqrup bir, ikinci yarımqrup digər mətni oxuyur.

«Möcüzə» və «Allaha şükür edən şikəst» mətnlərinin oxusu bitəndən sonra şagirdlərə mətndən bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçmək tapşırılır. Cütlərdə tapşırığı yerinə yerirlər:
– Mətni yenidən oxuya-oxuya bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçilir;
– Sonra göstərilən nümunələrin aşkar edilmiş cümlələrini bir daha diqqətlə oxuyur: hiss təsvir edilmiş cümlədə fakt yoxdur ki, – deyir;
– Aşkar etdikləri nümunələri cədvələ daxil edirlər. Hər cütlüyün nəticələri aid olduqları qrupa təqdim edilir

və müzakirə olunur. Yekun qərar qəbul edilir və cütlüyün təqdimatı hazırlanır.

nın ona görə fikir etməsindən qızın qəlbi ağrıyırdı. Bu onu xəstələnməyindən də çox məyus edirdi.

Qüssəyə batmış ata Kəbəyə gəlib qızının sağlamlığı üçün dua etməyə başladı. Bu həmin vaxt idi ki, Həzrəti Məhəmməd Peyğəmbər İslam dinini yaymaq üçün çox məhrumiyyətlərə dözməli olurdu.

Müdrilər müdriki Həzrəti Məhəmmədi yanına çağırırdı. Həzrəti Məhəmməd hakimin qəzəbindən qorxan tərəfdarlarını sakitləşdirib səbirli olmağa çağırırdı. Özü isə hakimin yanına yollandı. Hakim dəbdəbəli çadırda nökrə-naibinin əhatəsində, məxmər döşəkcə üstündə əyləşmişdi.

Müdrilər müdriki qarşısında şax dayanmış Həzrəti Məhəmmədi başdan-ayağa süzdü. Onun məsum, qorxusuz üzündən nur tökülürdü.

«Əsitmisəm, demisən ki, Allah səni özü göndərüb, guya sən onun peyğəmbərisən? Doğrudurmu, bu?»

«Doğrudur, – Həzrəti Məhəmməd cavab verdi. – Allah özü buyurub ki, mən onun yerdə rəsulu olum; adamları həqiqi dinə gətirim».

«Sən dediklərini necə sübut edə bilərsən? – Həbib İbn Malik sözünə davam etdi. – Hər peyğəmbərin öz möcüzəsi var. Nuh göy qurşağı, Süleyman əsası, İbrahim əmrinə tabe olub bir anda soyuyan odu, İsmayıl qurbanlıq qoçu, Musa öz dəyənəyi ilə məşhurdu. İsa isə ölümləri həyata qaytarırdı. Əgər doğru deyirsənsə, onda mənə də görüm, çadırındakını bura niyə gətirmisən?»

Həzrəti Məhəmməd yerə çöküb dua etməyə başladı. Sonra ayağa qalxıb dedi: «Ey Həbib, çadırındakı qızındır. O, kor, lal-kar və axsaqdır. Gətirmisən ki, xəstəliyin dəfini diləyəsən. Get öz çadırına, qızına işıqlı, sevən qəlb bəxş edən Allaha şükür et».

Həbib çadırına yollandı. Çadırın astanasında onu qızı qarşıladı. Qız sağlığından nə edəcəyini bilmirdi. O gülür, danışır və sevincle atasına baxırdı. Axsahlığından əsər-əlamət qalmamışdı. Ata isə təəcüb və heyratdan yerində donmuşdu.

Həbib heyretə gəlib Həzrəti Məhəmmədin qarşısında diz üstə çökərək – «Mən Allaha tapındır» – dedi. Həbiblə birlikdə onun dörd yüz yetmiş adamı da Həzrəti Məhəmmədə iman gətirdi.

Allaha şükür edən şikəst

40–50 yaşlarında kor kişi yol kənarındakı ağacın kölgəsində oturmuşdu. Bu kişinin ayaqları da şikəst idi. O, əllərini açıb, görməyən gözələrini bir nöqtəyə dikərək dua edirdi.

51

Qeyd: Qruplarda mətnin oxusu keçirilərkən diqqətli olun ki, həmişə eyni şagirdlər mətnləri oxumasınlar. Əgər belə hallar müşahidə etsəniz, müdaxilə edin və vəzifə bölgüsündə dəyişikliklər təklif edin. Hər bir şagirdə oxumaq imkanı verilsə, bu onların məsuliyyətini artırır və oxu bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır.

Təqdimatlar dinlənilir, nəticələr müzakirə edilir.

Əsər böyük əhəmiyyət daşıdığından şagirdlər əsərin ideyası üzərində də düşünməyə istiqamətləndirilir. Əsər həyatla əlaqələndirilir.

— Ey bir çox zənginə vermədiyi nemətləri mənə verən Rəbbim, yarpaqların, ulduzların sayı qədər Sənə şükürlər olsun!
Bu vaxt yoldan keçən İsa peyğəmbər kişinin duasını eşitdi və ayaq saxlayıb dedi:
— Ey ALLAHın xulu, səndə nə nemətlər vardır ki, «bir çox zənginə vermədiyi neməti mənə verən Rəbbim», deyə dua edirsən?
Dua edən görməyən gözlərini səs gələn tərəfə çevirib cavab verdi:
— Rəbbim mənə elə bir işıqlı qəlb vermişdir ki, o qəlb ilə Onu tanıyıram. Elə bir dil vermişdir ki, o dilə də Ona şükür edirəm. Mən onu tanımaq və ona şükür etməyin nə qədər gözəl olduğunu bilirəm. Həlbuki elə zənginlər var ki, onlar bu xoşbəxtlikdən məhrumdurlar.
Bu cavab qarşısında İsa peyğəmbər yerə çöküb kişinin nura həsrət gözlərindən öpdü.
Peyğəmbərin dodaqları dəyən kimi kişinin gözləri açıldı. Kişi uşaq kimi çaşqın və sevincək halda baxıb:
— Sən ALLAHın izni ilə ölümləri dirildən, xəstələrə şəfa verən və digər möcüzələrin sahibi İsa peyğəmbər deyilsənmi? — soruşdu.
— Kimliyim hələ məlum olmadımı? Gör ayağa qalxa bilərsənmi?
Kişi təzəcə ayaq tutan körpə kimi yerindən qalxarkən, bir az əvvəl sözünə baxmayan dizlərinin, topuqlarının taqətdə gəldiyini görür. Onun ayaqları da düzəldi.
Bu arada ətrafı əhatəyə almış insan kütləsi İsa peyğəmbərin əlini öpmək istədi. Ancaq ALLAH nəbisi buyurdu:
— Əli öpüləcək insan, sahib olduğu nemətlərin fərqinə varan, şükür səcdəsindəki bu insandır. Onun əlini öpün! Çünki düşünən insan sahib olduğu nemətin fərqinə varıb, özünü xoşbəxt hiss edər, düşünməyən insan da özünü o nemətdən məhrum sanar, bədbəxt hiss edər!

Təpşiriq 2.

1. Oxu başa çatandan sonra «Oxudan sonra» təlimatını (səh.14) ardıcılıqla yerinə yetir.
2. Hər bir mətndə fikirləri və ideyanı müəyyən et.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Sinifdən xaric oxu materiallarından «Ən qiymətli mükafat» mətnini oxu. Təsvir edilmiş faktları (ad, tarix, say və s.) müəyyən et və qruplaşdır. Nəticələri əks etdirən məlumat hazırla.

52

Hiss və bədii təsvirin vasitəsi	
Fakt və bədii təsvir vasitəsi	1-ci abzas, 1-ci cümlə: gözlərinə gecənin qaranlığı çökmüş 40–50 yaşlarında bir kişi
Fakt və hissin təsviri	
Hiss, fakt və bədii təsvir vasitəsi	9-cu abzas: İsa Peyğəmbər yerə çöküb kişinin nura həsrət gözlərindən öpür. 10-cu abzas: uşaq kimi çaşqın və sevincək halda baxdığı İsa Peyğəmbər.

Yaradıcı tətbiqetmə üzrə şagirdlərin işlərinin nəticələri olan məlumatlar növbəti dərsin əvvəlində toplanır, dərsdənkənər vaxtda yoxlanılır, nəticələr gələn dərsin sonunda elan edilir.

Mətnə 452 söz var.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı müvafiq təlimatlar verilir.	Meyarlar	5	4	3	2	1
	Yeni sözlərin nitqə istifadəsi					
	İfadəli oxu					
	Bədii təsvir vasitələrinin hiss və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi					
	Məsləyə münasibət					
	Əməkdaşlıq					

Dərsin məqsədi

1. Zəlimxan Yaqubun «Qara xəbərin acısı» əsərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq neçə dərsdir ki, fikrin obrazlı təsvir edilməsinin yollarını öyrənirik. Bu gün öyrəndiklərimiz ümumiləşdiriləcək, nəyə nail oldum deyə özümüzə hesabat verəcəyik. Uşaqlar, bu günlərdə Ümummillilərimiz Heydər Əliyevin anım günü qeyd edilir. Bildiyiniz kimi, 12 dekabr 2003-cü il tarixdə Müstəqil Azərbaycanın memarı olan H.Əliyev həyatı qədər sevdidi xalq ilə vidalaşdı. Bu gün oxuyacağınız əsər, Z.Yaqubun «Qara xəbərin acısı» şeiri bu mövzuya həsr edilmişdir. Şeiri oxuyub bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin (səh. 53).

Z.Yaqub. «Qara xəbərin acısı» şeiri (Müstəqil iş)

Z.YAQUB. «QARA XƏBƏRİN ACISI» ŞEİRİ (MÜSTƏQİL İŞ)

Təsvir edilən məqamlar

1. Aşağıda təqdim edilən «Əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi meyarları» ilə tanış ol. Bədii nümunəni həmin meyarlar baxımından dəyərləndirməyə çalış. Fikirlərini yazılı əsaslandır.

Mətnə əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi			
Meyarlar	Nümunələr		
	Bədii	Hiss	Fakt
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün təsvirlərdən (bədii, hiss, fakt) istifadə edilibmi?			
Əgər belə təsvirlər varsa, onlar təsvir edilən əşya və hadisənin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirirmi?			
Təsvir edilən əşya və hadisənin qeyri-adiliyini əks etdirən məqamlar varmı?			

QARA XƏBƏRİN ACISI

Yuxudan qaldırdılar
məni, qəfil yuxudan,
Rəngim ağappaq oldu
səksəkədən, qorxudan.
Gördüm başımın üstə
dayanıb Bəhlul balam,
O anda, o saatda
baxışı məlul balam.

Sənə, bundan sonra
hansı hadisələr bağ
verəcək?

53

Mətnə əşya və hadisələrin təsvirinin müəyyən edilməsi

Meyarlar	Nümunələr (epitet, təşbeh)
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün təsvirlərdən (bədii, hiss, fakt) istifadə edilibmi?	1. Bu söz başım üstə çaxdı ildırım kimi 2. Parçaladı sinəmi, dağıtdı şırım kimi 3. Qüllə kimi atıldım ekranın qabağına 4. Birncə damcı göz yaşı buludlardan ağırdır?
Əgər belə təsvirlər varsa, onlar təsvir edilən əşya və hadisənin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirirmi?	1. Xəbərin qorxuncluğu 2. Qəlbin sızılması 3. İnanmamaq, inanmaq istəməmək 4. Kədərin sonsuzluğu
Təsvir edilən əşya və hadisənin qeyri-adiliyini əks etdirən məqamlar varmı?	Xəbər ildırımla qarşılaşdırılır, adi bir xəbər deyildi

Körpə çiynlərimdə
dağ boyda yük qalanda.
Mən belə ağlamışdım
20 Yanvar günü,
Mən belə ağlamışdım
Vətənin ağlar günü.
Dönmüşdü gözlərimdə
qəmli bir tamaşaya,
Mən belə ağlamışdım
Xocalıya, Şuşaya.

Hansı mis-
ralarda
faktlara aid
nümunələr
verilmişdir?

Zəlimxan Yaqub

Yaradıcı təbiiqetmə:

Əlavə oxu materiallarına daxil edilmiş əsərlərdən birini və ya bir neçəsini oxu. Yazıcının nəzərdə tutduğu ideyanı göstər. Bədii təsvir vasitələrinin, hiss və faktların təsvirinə necə yer verilmişdir? Nə kimi əlavələr etmək istərdin?

55

Dərslikdə verilən (səh. 53) cədvəlin kserosurətini hər bir şagirdə verin.

Yazı vərəqləri toplanandan sonra şagirdlər «Müəlliflə tanışlıq» bölməsinin oxusuna cəlb oluna bilər.

Hər nümunədən

81% – 100% – 5

51% – 80% – 4

21% – 50% – 3

0% – 20% – 2

qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Mətnə 452 söz var.

Təsvirinin qiymətləndirilməsi	
Hislər	Faktlar
– O anda, o saatda baxışı məlul balam (görmə) – Bu söz başımın üstə çaxdı ildırım kimi (eşitmə) – Dişim dodaqlarımı necə kəsdi bilmədim (toxunma)	Heydər Əliyev, Bəhlul, 20 Yanvar, Xocalı, Şuşa
– Döndü gözümdə dünya bir matəm meydanına – görmə, eşitmə, toxunma hisləri	Ümummilli liderin vəfatı ümummilli xalq faciələri sırasında
– xəbərin ağırlığından dişin dodaqları kəsməsi	

«Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» Essədə təsvir vasitələri

Dərsin məqsədi

1. «Qışda şəhərimiz» mövzusunda esseninın əsas ideyasını formalaşdıran fikirləri müəyyən edir. (1.2.4.) 2. Esseni yazarkən fikrin obrazlı ifadəsi üçün bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir. (1.1.5.; 3.1.2.) 3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq yurdumuza qış gəlir. Dekabrın 22-sindən ən qısa gün, ən uzun gecə olmaqla qış başlanır. Bu gün yazacağınız təsviri essədə çalışacağınız ki, qışda şəhərin (kəndin, qəsəbənin) görünüşü necədir-sə, o cür də təsvir edək.

Bu yazıda indiyə qədər təsvir vasitələri barədə öyrəndiklərinizi tətbiq edəcək, maraqlı esse yazmağa başlayacaqsınız. «Başlayacaqsınız» sözünü ona görə deyirəm ki, bu gün biz yazıya hazırlıq işləri ilə məşğul olacağıq. Təsviri esse yazısı cütlərlə iş forması ilə aparılır. Dərslikdə səh.56-da təqdim edilən təlimata əsasən yazını tərtib edin.

«Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)».

«QIŞDA ŞƏHƏRİMİZ (KƏNDİMİZ, QƏSƏBƏMİZ)» ESSEDƏ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Essədə təsvir vasitələrindən nə üçün istifadə edilir?

Sən artıq mətn yazarkən oxucuya çatdırmaq istədiyini ideyanı dəstəkləyici fikirlərin vasitəsilə ifadə etməyi öyrəndin. Fikirləri müəyyən etmək üçün müşahidələr aparmaq, yadda saxlayıb araşdırmaq yollarını öyrənmisən. İndi isə çatdırmaq istədiyini fikirləri təsvir vasitələrindən istifadə etməklə obrazlı şəkildə təqdim etməsi yollarını öyrənəcəksən.

Tapşırıq 1.

1. «Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» mövzusunda esse yazmadan əvvəl yazıya hazırlıq işləri apar (əvvəlki dərslərdə bunu necə etməyi öyrənmisən).

– Qışda təbiətdə baş verən hadisələri və onların həyatımıza gətirdiyi dəyişiklikləri yadına sal, eşitdiyin və araşdırmalar nəticəsində əldə etdiyin məlumatları xəyalında canlandır.

– İdeyanı yaradan fikirləri müəyyənləşdir və onları ardıcılıqla yaz.

2. İndi isə essenin bədiiyliyini və fikirlərin obrazlı olmasını təmin etmək üçün aşağıda göstərilən işləri aparmaq lazımdır.

Müəyyən etdiyin fikirlər üzərində düşün:

– Hansı bədii təsvir vasitəsi (epitet, təşbeh) fikirlərinin daha obrazlı çatdırılmasına kömək edər?

– Gördüklərimi hansı hisslərin (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma) təsviri ilə daha canlı ifadə edə bilərəm?

– Bu mətndə dəqiqləşdirici faktların təsvirinə ehtiyac varmı? Əgər faktlar təsvir edilərsə, nələrdən (ad, tarix, say və s.) istifadə etmək lazımdır?

– Baş verən hadisələrdə qeyri-adilik görürsənmi? Əgər görürsənsə, bu qeyri-adilik nədədir?

– Baş verən hadisə hansı hissləri yaradır və nə haqqda düşünməyə və nəyi hiss etməyə vadar edir?

56

Təsviri nümunə cədvəli

Bədii təsvir	Faktlar	Nümunələr
Bədii təsvir vasitələri	pambıq kimi qar şüşə kimi yolla	
Hislərin təsviri	küləyin yığıltısı qar əlləri dondurur	
Faktların təsviri	Bakı, Şüvəlan, Masallı, Quba və s.	Adil, 3 il

Fərdi yanaşma: Təlimdə çətinlik çəkən şagirdləri yüksək nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərlə cütlərdə fəaliyyətə cəlb edin.

Essenin məzmununu tərtib edərkən «Həyat bilgisi» fənni üzrə əldə etdikləri bilik və bacarıqlara istinad etməyi şagirdlərə xatırladın.

3. Verilən cədvəli dəftərinə çək. Təsviri esse yazmaq üçün əvvəlcə ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr hazırla.

Təsvir nümunələrinin cədvəli	
Bədii təsvir	
Hisslərin təsviri	
Faktların təsviri	

Tapşırıq 2. Müəllimin verdiyi mövzuda esse yazmazdan əvvəl ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr (bədii təsvir vasitəsi, hiss və fakt) hazırla.

Esse üzərində iş

Tapşırıq 1. «Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» mövzusunda esse yazmazdan əvvəl bədii təsvir vasitələri, həmçinin hiss və faktların təsvirinə dair hazırladığın nümunələri qiymətləndir. Bunu necə etmək lazımdır?

Sən artıq essədə istifadə edəcəyin ayrı-ayrı məqamların təsvirinə dair nümunələr hazırlamısan. Onları cədvələ daxil etmişən. Həmin cədvəle bir daha nəzər sal. Fikirləş, bu təsvir nümunələri fikri oxucuya çatdırmaqda yardımçı ola bilərmisən? Əgər siyahıda əsas fikirlə bağlı olmayan təsadüfi məqamlar aşkar etsən, onları sil. Əsas fikri çatdırmaqda sənə ən gərəкли olan təsvirləri saxla. Düşünürsən ki, bunlardan hansının daha vacib olduğunu necə bilmək olar? Bunun üçün sən həmin nümunələri qiymətləndirməyi bacarmalısan. Düzgün qiymətləndirmək üçün isə sən meyarlardan istifadə etmək lazımdır. Bu meyarlarla əvvəlki dərslərdən tanışsan. Xatırlayırsanmı, həmin meyarlar aşağıdakılardır:

- Hazırlanmış təsvir nümunələri (bədii təsvir vasitələri, hiss, fakt) hadisə haqqında *aydın təsəvvür yaratmağa imkan verirmi?*
- Bu nümunələr təsvir edilən *şəy və hadisənin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini* əks etdirirmi?

57

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essenin əsas ideyasının müəyyən edilməsi					
Essədə istifadə ediləcək bədii təsvir vasitələrinin hazırlanması					
Hiss və faktlar əks etdirən fikirlərin yazılı şərh					

«Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» mövzusunda esse üzərində iş

Dərsin məqsədi

1. Fikrin obrazlılığını təmin etmək məqsədilə tərtib etdiyi bədii təsvir vasitələrini mət-nə daxil edir. (1.2.3.) 2. Fikrin aydın çatdırılmasını təmin etmək məqsədilə hisslərin və faktların təsvirinə dair hazırladığı nümunələri mət-nə daxil edir. (2.1.2.) 3. «Qışda şəhərimiz (qəsəbəmiz, kəndimiz)» mövzusunda təsviredici essenı yazır. (3.1.3.)

Şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək üçün giriş sözü deməyin müxtəlif yolları var. Siz fərqli üsullarla şagirdi inandıra bilərsiniz ki, bu gün öyrəndiyi bacarıqlar konkret problemlərin həllində ona lazım olacaq.

Uşaqlar, keçən dərs bədii təsvir vasitələri, hisslərin və faktların təsvirinə dair nümunələr hazırladınız. Verilən meyarlardan çıxış edərək həmin nümunələri dərsləyinizdə qiymətləndirəcəksiniz. Həmin nümunələrdən hansının daha gərəkli olduğunu aydınlaşdırmaq üçün bəzi təhlillər aparacaqsınız.

3. Verilən cədvəli dəftərinə çək. Təsviri esse yazmaq üçün əvvəlcə ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr hazırla.

Təsvir nümunələrinin cədvəli	
Bədii təsvir	
Hisslərin təsviri	
Faktların təsviri	

Tapşırıq 2. Müəllimin verdiyi mövzuda esse yazmadan əvvəl ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr (bədii təsvir vasitəsi, hiss və fakt) hazırla.

Esse üzərində iş

Tapşırıq 1. «Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» mövzusunda esse yazmadan əvvəl bədii təsvir vasitələri, həmçinin hiss və faktların təsvirinə dair hazırladığınız nümunələri qiymətləndir. Bunu necə etmək lazımdır?

Sən artıq essədə istifadə edəcəyin ayrı-ayrı məqamların təsvirinə dair nümunələr hazırlamısan. Onları cədvələ daxil etmişən. Həmin cədvələ bir daha nəzər sal. Fikirləş, bu təsvir nümunələri fikri oxucuya çatdırmaqda yardımçı ola bilərmi? Əgər siyahıda əsas fikirlə bağlı olmayan təsadüfi məqamlar aşkar etsən, onları sil. Əsas fikri çatdırmaqda sənə ən gərəkli olan təsvirləri saxla. Düşünürsən ki, bunlardan hansının daha vacib olduğunu necə bilmək olar? Bunun üçün sən həmin nümunələri qiymətləndirməyi bacarmalısan. Düzgün qiymətləndirmək üçün isə sən meyarlardan istifadə etmək lazımdır. Bu meyarlarla əvvəlki dərslərdən tanışsan. Xatırlayırsanmı, həmin meyarlar aşağıdakılardır:

- Hazırlanmış təsvir nümunələri (bədii təsvir vasitələri, hiss, fakt) hadisə haqqında aydın təsviir yaratmaq üçün kifayətdirmi?
- Bu nümunələr təsvir edilən əşya və hadisənin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini əks etdirirmi?

57

Bunu etmək üçün şagirdlər qruplaşdırılır, təsvir vasitələrinə dair qiymətləndirmə meyarlarına əsasən qiymətləndirilir. Bu fəaliyyət üçün 7–10 dəqiqə kifayət edir. Birinci tapşırığın icrası bitəndən sonra sinif dərhal ikinci tapşırığın icrasına yönəldir. Qruplara yaxınlaşıb aparılan müzakirələrə qulaq asın. Hansı şagirdin daha məntiqi fikirlər irəli sürdüyünü müəyyən edin. Dəftərinizdə həmin şagirdlərin adlarını qeyd edin. Özünəqapanmış, fəal olmayan şagirdlərin də qeydiyyatını aparın. Belə şagirdlərlə bağlı əlavə işlər aparılmalıdır. Sinif rəhbəri ilə söhbət, valideynlə görüş, psixoloqla məsləhət və ən əsası şagirdin özü ilə söhbət aparmaq vacibdir.

Hazırlanmış nümunələri hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyi barədə müzakirələrin qiymətləndirilməsi üçün ayrılmış vaxt bitəndən sonra növbəti təlimatı təqdim edir. Təsviri essenin tərtibində üstünlük verilən ardıcılıqlar barədə (səh. 58) məlumat verilir. Şagirdlərin fəaliyyətinin dərslikdə verilən ardıcılıqla həyata keçirildiyinə nəzarət edir. Təsviri mətnlər hazırlandıqdan sonra qrupların təqdimatı dinlənir. Ayrı-ayrı nümunələr qiymətləndirilir.

• Təsvir edilən hadisənin *qeyri-adiliyini* əks etdirən məqamlar varmı?

Təpşiriq 2. Ayrı-ayrı məqamları təsvir edən (bədi təsvir vasitəsi, hiss, fakt) nümunələri yazıya daxil etməyin müxtəlif yolları var. «Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)» mövzusunda esse yazmaq üçün hazırladığın nümunələri yazıda yerləşdir. Esseni tərtib et.

Artıq hazırladığın təsvir nümunələrini yararlılıq baxımından qiymətləndirməyi öyrəndin. Bildin ki, düzgün seçilmiş nümunə o nümunədir ki, mətndəki ideyanın (fikrin) çatdırılmasına kömək etsin. Amma bundan sonra da qarşıda görülməli bir sıra işlər var. Artıq seçilmiş təsvir nümunələrini mətnə elə ardıcılıqla daxil etməlisən ki, nəzərdə tutulmuş fikrin formalaşmasına xidmət göstərsin. Buna nail olmağın iki yolu var:

1. Təsvir vasitələrinin mətnə daxil edilməsi üçün ümumi-dən xüsusiyyətdən doğru ardıcılığı müəyyən etmək. Əgər sən mətnə hər hansı bir əşya, yaxud canlıdan danışmaq istəyirsənsə, ümumidən xüsusiyyətdən doğru ardıcılığı daha səmərəlidir. Əvvəlcə əşyanın yerləşdiyi, yaxud hadisənin baş verdiyi məkanın təsvir etməlisən:

- İlk əvvəl həmin məkanın uzaqdan görünüşünü təsvir et;
- Sonra isə oxucunun nəzərlərini haqqında danışılan əşya, yaxud canlıya yönəlt;
- Məkanın təsvirini davam etdirərək konkret cümlələrlə o yerin «xarakterini» yarat (Nə harada yerləşir?);
- Ola bilər ki, təsvir etdiyin hadisə eyni məkanda baş versin. Başqa məkanın da təsvirinə ehtiyac yaransın. Bunların üzərində düşün.

2. Təsvir edilən məkanda ayrı-ayrı məqamların əhəmiyyətlik baxımından ardıcılığını müəyyən etmək.

- Təsvir etmək istədiyən məsələlərin siyahısını tərtib et;
- Həmin siyahıda əvvəl daha əhəmiyyətli məsələləri, sonra isə az əhəmiyyətli məsələləri sıra ilə düz;
- Ola bilər ki, əvvəl az əhəmiyyətli məsələlərdən, sonra isə daha əhəmiyyətli məsələlərdən söz açasan.

58

Bu fəaliyyət üçün şagirdlərə 15 dəqiqə vaxt kifayət edir. Belə məsələlərdə sinfin səviyyəsindən çıxış edərək müəllim qərar qəbul edir. Göstərilən vaxt isə şərtdir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Müxtəlif növ təsvir vasitələrindən yerində istifadə					
Təsvir vasitələrinin düzgün əlaqələndirilməsi					
Təsvir vasitələrinin müvafiq şəkildə mətnə daxil edilməsi					
Təsviri essədə əsas fikrin çatdırılması					

E.Zeynalov. «Oğru» hekayəsi (Bədii mətnin hissələrinin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. E.Zeynalovun «Oğru» hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Əsəri yığcam nağıl edir, hissələrə ayırır. (1.1.2.; 1.1.3.)
3. Əsərdə təsvir vasitələrini hissələrin və faktların təsvirini müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl şərhləyir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Bədii nümunələrin hissələrinin müəyyən edilməsi kimi əhəmiyyətli bacarıq formalaşması üzrə işə başlamazdan əvvəl səh.59-da verilən giriş sözü istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz.

Şagirdlər dərsləyin 59-cu səhifəsində verilən cədvəllə tanış olmağa yönəldilir. Mətni cədvəllə əlaqələndirərək hissələrə ayırmaq məqsədi ilə oxu təşkil edilir. Bunun üçün şagirdlər 4 nəfərdən ibarət tərkibdə qruplaşdırılırlar.

Oxuya hazırlıq işləri aparmaq üçün qrupa verilmiş təlimatı təqdim edin (çap, yaxud əl ilə yazılmış şəklində ola bilər):

1. Oxu məqsədini müəyyən edin. «Bu əsəri nə üçün oxuyuram?» 2. Verilmiş mövzu haqqında indiyə qədər öyrəndikləriniz, eşitdikləriniz, gördükləriniz barədə fikirləşin: «Mən bu barədə nə bilirəm?» 3. Əsəri nəzərdən keçirin. İlk və son abzasları oxuyun. Əsərin həcmi nə fikir verin. Fərziyələr irəli sürün: «Burada söhbət nədən gedə bilər?»

III. BƏDİİ ƏSƏRİN HİSSƏLƏRİ

Mətnə təsvirlərdən necə istifadə edilir?

Bundan əvvəlki dərslərdə öyrənmisən ki, təsviredici bədii mətnlər təsadüfən yaranmır. Müəllif əvvəlcə yazıya hazırlıq işləri aparır. Əsə yazan zaman bu cür hazırlıq işlərini artıq sən də aparmısan. Bilirsən ki, mətn yazılarkən ideya müəyyən edilir. İdeyanı obrazlı təqdim etmək üçün müxtəlif məqamların bədii təsvirindən istifadə edilir. Hazırlanmış belə təsvir nümunələri müəyyən ardıcılıqla mətnin uyğun gələn hissələrinə daxil edilir. Bədii mətnlərdə hər bir hissənin özünün konkret vəzifəsi olduğundan həmin nümunələrin yerləşdirilməsində diqqətli olmaq lazımdır. Bədii mətnlərdə bu hissələr və onlara verilən tələblərlə aşağıdakı cədvəldən tanış ola bilərsiniz.

E.ZEYNALOV. «OĞRU» HEKAYƏSİ (BƏDİİ MƏTNİN HİSSƏLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Yığcam plan	
Giriş	– Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq – Əsas fikirle əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi
Əsas hissə	– Düşüncələrin və hisslərin əks etdirilməsi – Əşya və hadisələrlə bağlı təsvirlərin ardıcılığının məkan və ya əhəmiyyətlik baxımından müəyyən edilməsi
Nəticə	Təsvirlərin yekunlaşdırılması

59

Oxu materialı bu şəkildə təqdim edilə bilər. Siz artıq mətni nəzərdən keçirdiniz. 1988-ci ildən bəri erməni daşnakları tərəfindən Azərbaycan xalqına edilən haqsızlıqlara göz yuman Sovet imperiyasının tərkibində qalmaq istəməyən xalqımız öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxdı. Əvəzində isə «20 Yanvar» faciəsi baş verdi. Yadellilər bizim bərkətli torpaqlarımıza bütün dövrlərdə göz dikiblər. Göz dikilən yalnız torpaqlarımız olmayıb. Bu gün «Oğru» mətnini hissələrə ayırarkən haqqında danışılan məsələni bir qədər də aydınlaşdıracağıq.

Qrupda 4 nəfər olduğundan hər qrup üzvü 1 səhifəni oxuyur, digərləri cədvəl baxımından diqqətlə dinləyərək hissələri müəyyənləşdirir.

Mətnin oxunuşu bitəndən sonra hər kəs oxudan əvvəl hazırladığı fərziyyələrə bir daha nəzər salır. Onlardan doğru və yanlışları müəyyən edir.

Əsərin hissələri ilə bağlı verilmiş cədvələ əsasən təqdimat hazırlanır. Təqdimatlara 3–5 dəqiqə vaxt ayrılır.

Tapşırıq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Təqdim edilən cədvəle yenidən nəzər sal. «Oğru» hekayəsini oxu və cədvəllə əlaqələndir. Mətnin hissələrini müəyyən et.

OĞRU

Məktəb üzrə keçirilən idman yarışlarında ayağımı bərk zədələmişdim. Qapanıb qalmışdım evdə. Yamanca darıxırdım. Baş qatan bir məşğuliyyət vardsa, o da televizora baxmaqdı.

Hansa söz, söz birləşməsi və ya cümli oxucunu təsvir ediləcək hadisə ilə tanış edir?

Kanallardan biri ermənilərin pis, murdar xasiyyətləri haqqında veriliş hazırlamışdı. Studiyadakılar növbə ilə onların əcaib-qərib yaltaqlığından, ikiüzlülüyündən, yalançılığından, satqınlığından danışır, oğru olduqlarını isə daha artıq qabardırıdılar. Oğurluq qeyri-insani, həm də baş ucalığı gətirməyən bir xüsusiyyətdir. Lakin ermənilərin oğurluğu adi yox, tayı-bərabəri olmayan, bən-zərsiz oğurluqdur. Ən böyük oğurluqları da türklərdən elədikləridir. Ermənilər adlarımızı, musiqimizi, musiqi alətlərimizi, xalçalarımızı, abidələrimizi, yeməklərimizi, ən başlıcası, torpaqlarımızı oğurlamışdılar. Birdən yox, tədricən, tarix boyu, nəzərə çarpmadan, həm də qeyri-adi yollarla. Sonra da hamısını utanmaz-utanmaz, vicdansızcasına öz adlarına çıxmış, bizi danmışdılar...

Düştüncələri və hissləri əks etdirən məqamları göstər.

Ermənilərin namərdliyi məni hiddətləndirmişdi. Axırda hislərimi cilovlaya bilməyib bərkədən bağırırdım:

— Pəh atonnan! Bu ermənilər nə oğru xalq

imiş!..

Elə bu zaman otaqda tək olmadığımı xatırladan cırıltı səsi eşitdim. Nənəmdə, divanda qurcalanırdı. Bayaقدan yarızuşmuş halda gözucu televizora baxırdı.

Handan-hana xəfifcə qımışaraq:

— Ermənilər binayi-qədimdən oğrudular, bala, — dedi.

— Sən hardan bilirsən, ay nənə? — sadəlvhlüklə soruşdum.

— Eh, mən onların dabbagda gönünə bələdəm! Amma bunları, sadəcə, bilmək yox, yaxşıca yadda saxlamaq lazımdır, bala!..

60

Mətnə 956 söz var. Mətnin oxusuna və hissələrin müəyyən edilməsinə 20 dəqiqə vaxt ayrıla bilər. Sınıfın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim vaxtı azalda və yaxud artırabilir.

Ev tapşırığı

Ev tapşırığı kimi işlə-nəcə tapşırığın nəticələrini alın və yoxlayın. Şagirdin portfolio-suna daxil edin.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqində istifadəsi					
Əsərin ayrı-ayrı hissələri barədə qısa xülasələrin verilməsi					
İstifadə edilmiş təsvir vasitələrinin qeyd edilməsi					
Əsərin janr xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					
Fikirlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					

S.Əhmədli. «Şəhidlər xiyabanı» hekayəsi (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Sabir Əhmədlinin «Şəhidlər xiyabanı» hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini, hislər və faktlarla bağlı təsvir edilmiş digər məqamları müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Şagirdlərə xatırladılır ki, onlar keçən dərs təsviri mətnin hissələrini müəyyən etmişlər. Bu dərs yerinə yetiriləcək iş əvvəlki dərslərdəki fəaliyyətlərdən onunla fərqlənir ki, əsərin hissələrini müəyyən etməklə bağlı məsələlər daha incəlikləri ilə təqdim edilir.

Bu gün hissələrini müəyyən edəcəyimiz mətn S.Əhmədlinin «Şəhidlər xiyabanı» hekayəsidir. 20 Yanvar Ümumxalq Hüzün və Kədər Günü-nün rəfəsində bu mətni oxumaqla unudulmaz şəhidlərimizi bir daha یاد edək.

Əsəri hamımız birlikdə oxuyaq (kollektiv oxu üsulu seçilir).

Hekayəni 6-12 nəfər oxuya bilərlər. Müəllim sinfin səviyyəsini nəzərə almaqla bu məsələ ilə bağlı qərar qəbul edir.

Hər parça oxunduqca onun hansı hissəyə aid olduğu kollektiv şəkildə müəyyən edilir.

S.ƏHMƏDLİ. «ŞƏHİDLƏR XİYABANI» HEKAYƏSİ (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. Təqdim edilən bədii nümunəni oxu. Hissələrin tərtibinə verilən tələblər baxımından əsəri təhlil et.

ŞƏHİDLƏR XİYABANI (İxtisarla)

DTK-nin yeni binasının qarşısından başlayaraq, Nərimanov cadasının hər iki səkisində qərənfillər qoyulmuşdu. Sağdan, soldan bordürlərin üstünə düzülmiş qırmızı qərənfillər qızıl yelkən təki çəkilib gərdirdi. Dağüstü parkın qarşı meydanı adamlarla dolu idi.

«Moskva» mehmanxanasının üst yanı, geniş meydanın bəri başında bir sarı avtobus saxlanmışdı. Adamlar avtobusu araya almışdı.

Sarı avtobusun içərisində kimə yox idi, qapıları bağlıydı. Avtobusun gövdəsi, böyürləri, yuxarı-aşağısı dəlmə-deşik, atəş-ataş üstədən döşənmişdi; yüzlərlə bakılıni, minlərlə insanı küçədən küçəyə, dayanacaqdan dayanacağa, şəhərin bir başından o biri başına çatdıran xəzəl rəngli «İkarus» həlak olanların məzarına baş çəkməyə gəlmiş əhəlinin, qonaqların gözü önündə saxlanmışdı.

Bu maşının sürücüsü sağ qala bilməzdi. Qarşıdan, üzünə sancılmış iki güllənin biri sürücünün əyləşdiyi sahəni, digəri onun başının göründüyü parçanı, o biri isə bir az aşağı, ürək səmti dəlib keçmişdi. Kim imiş bu dəlmə-deşik əhədənə yiyəl?

Bu kişi ömrü boyu avtobuslarda gəlmişdi. Hər bir şəhərinin, şəhərin sırası sakininin üzləşdiyi əzabı çəkmişdi. Hər cür sürücü görmüşdü. Avtobusun qəncəsində dayanıb, geniş, azacıq qabarıq alın şüşəsində açılmış güllə yerlərinə baxdıqca, ona elə gəlirdi ki, bu binəvanın sahibi — sürücü onun tanıdığı insandı. Nə vaxtsa görmüşdü. Avtobusun ətrafına yığılmış adamlar sarı

65

Fərdi qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilir.

Ayrı-ayrı şagirdlərin:

- 1) Oxusu
- 2) Fikrin aydın və ardıcıl irəli sürülməsi
- 3) Mətnin hissələrə ayrılması
- 4) Məsələyə münasibət bildirilməsi

Sonda müəllif haqqında
məlumat ucadan
oxunur.

Ötən üç-dörd gündə, hər gün bir soraq çıxır, Qanlı şənbənin dəhşətləri söylənirdi. Gecələr Bakı sakinləri, Azərbaycan milleti «Azadlıq»dan danışan Mirzə Xəzərin səsinə eşitməkdən ötrü çırpınırdı. Ölənlərin sayı söylənilir, qapı-qonşuda, məktəbdə adları çəkilirdi. Evdə, işdə, küçədə kişi qulağını şəkləyir, ölənlərin arasında tanış arayırdı. İşdə salamatlıqdı, onların qohum-əqrəbasından yaralanan, ölə yox idi. Halbuki kişi... elə bil bunu istəyirdi. Bəlkə, onda qətlə yetirilmiş minlərlə insanın taleyini aydınlaşdıracaqdı.

Avtobusdan ayrıldı, meydanı dolanıb üz tutdu Dağüstü parkın girişinə. Adamlar girişdə toplanır, daş pillələrlə qalxır, xiyabana doğru tərəşirdilər. Bu başdan o başa sim çəkilmişdi. Sim boyunca qərənfillər döşənmişdi. Şəhidlərin pak ruhu qızıl qərənfillərin zərif, təmiz ətriylə qovuşmaqda idi.

Kişi anlamadı, fərqi nə varmadı. Yenəcə qəbiristanlığa çevrilib, ad da qoyulmuş «Şəhidlər xiyabanı»nın üst və altınca, xiyaban boyu ağacları. Qışın amansız hədəsinə tab gətirən, aramsız olaraq yaşıl qalıb, ömrü boyu yaz təranəsi oxuyan ardıcılar, tinglər... höylətməmiş, **yaqut gözlərini** açıb, gəlib-keçən yas əhlinə məlulcasına baxırdı.

Bu ifadə haqqında
nə düşündürsən?

67

Oxu zamanı tanış olmayan
sözlə qarşılaşırlarsa, dər-
hal qeyd etsinlər, lüğətdən
mənasını tapsınlar.

Oxunan parçanın hansı
hissəyə aid olduğunu
müəyyən edilməsinə yal-
nız istedadı olan şagirdlər
deyil, həm də təlimdə çə-
tinlikləri olan uşaqlar da
cəlb edilir.

Mətnə 664 söz, cənarda 11 söz var.

Vaxt imkan verərsə, tapşırıq sinifdə işlə-
nər. Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün
işlər aparılır. Vaxt imkan verməyə, bu ev
tapşırığı kimi yerinə yetirilir.

S.Əhmədli. «İşıq söndürmə» hekayəsi
(Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Əhmədlinin «İşıq söndürmə» hekayəsinin hissələrini müəyyən etmək məqsədi ilə oxuyur. (1.1.2.; 1.1.3.)
2. Oxu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
3. Bədii təsvir vasitələrini, hislər və faktlarla bağlı təsvir edilmiş məqamları müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərin ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)

Müstəqil işin aparılması üçün fərdi iş formasından istifadə edilir.

Müəllim:

Biz artıq bu cədvəl üzrə əvvəlki dərslərdə cütlərlə və qruplarla mətni hissələrə ayırmışıq. Bu gün isə həmin cədvəlin sağ tərəfinə daha bir sütun əlavə edin. Həmin sütuna oxuduğunuz əsərlə bağlı fikirlərinizi daxil edə bilərsiniz.

xırdı. Xiyabanın bir yanı, qəbirlərin baş səmti hörgü idi. Bakının karxana daşlarının bitişində, küncələrində gözçüklər var idi. Yaz gireli qaranquşlar, bülbüllər kənddən, çöllərdən köçüb gəlib, səhərin dağ yamacında yurd tapmışdı. Qış gireli daş yuvalar sovuşmuşdu. İndi həmin zindan öycüklərin hər birindən tac-darağı qana bələnmiş bir quş çıxıb, torpağa tapşırılmış şəhidlərə həyan olmuşdu.

Daş yuvacıqlara qərənfillər sancılmışdı. Çiçəklədiyi heç zaman görünməyən şamlar, küknarlar al-qırmızı gül açmışdı. Bundan o yana...hm, kişi axtardığını tapmışdı. Tanış! Bu qocaq milisioner: geri darlanmış teli, paqonu, iri gözləri, səliqəli bıqları... Ləp bu yaxınlarda gördüyü idi. Hm, özcə sahəsi, zolağı idi bura onun. Səhərdən-axşama, axşamdan-səhərə Dağüstü parkın xiyabanlarında dolaşır, dəniz körpülərinə baxır, Bayıla tamaşa edirdi.

Papaqlı-geyimli kişi; iş-güc adamı, oğul-uşaq yiyəsi saç-saqal çallaşmış. Daha tanımağa, ad-san sormağa nə ehtiyac vardı. Xiyabanın o başında da yasin oxunur, fətiyə verilir. Adamlar ikibir gedir, Bayıl yamaqları, tərsənələrin qənşərləndiyi dərənin başında dönür, alt xiyabanla qayıdırdılar. Buradansa göz yaşı axıtıqları şəhid qəbirləri görünmürdü.

Sabir Əhmədli

Tapşırıq 2. Mətnin ideyasını müəyyən et. Öldə etdiyin nəticələri müzakirə et.

Ev tapşırığı:

Yeni qarşılaşdığın sözlərin mənasını müəyyən et. İzahlı lüğət tərtib et.

S.ƏHMƏDLİ. «İŞIĞI SÖNDÜRMƏ» HEKAYƏSİ
(Əsər üzərində iş)

Müstəqil iş. Oxuya hazırlıq işləri apar. Sabir Əhmədlinin «İşıq söndürmə» əsərini oxu və mətnin hissələrini müəyyən et.

Bacı iki aydan bəri açar görməyən kilidi açdı. Otaq başına dolandı, qaranlıq, nəmli evi gözü seçmədi. Düyməni basdı, çilçıraq alışıdı. Elə həmin andaca iki quş pırıltı ilə qalxıb, içəridə bir kərə dövrə vurdu. Aralı qapıdan çıxıb getdilər.

Qızın oradan nə halda qalxdığı ananı təlaşlandırdı.

– Nə olub? Nə baş verib?

– ... İşığı yandırdım. Onların çarpayısına iki quş qonmuşdu. Otaq işıqlanan təki qalxdılar. Dolanıb, uçub getdilər... Ana, valah onlar quşa bənzəmədi. Başları elə bil insandı. Qapı iki aydı bağlıydı. Quşlar oraya hardan giriblər?..

Ananın gözləri səməni zəmisinə dikildi:

– Qızım! Qardaşının, gəlinimizin ruhu imiş o quşlar. Bayrama görə otaqlarına baş çəkməyə gəlibmişlər... Allahın günahsız bəndəsisən, bala. Ruhlar sənəin gözünə görünüb.

Sabir Əhmədli

70

Tapşırığın icrası üçün vaxt verilir. Tapşırıqlar yoxlanılır. Cavablar şagird portfoliosuna daxil edilir.

Məndə 325 söz var.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Tanış olmayan sözlərin mənasının lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırılması					
Hislərin müəyyən edilməsi					
Bədii təsvir vasitələrinin, hislər və faktlara bağlı təsvir edilmiş məqamların müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə əsərin ideyasına münasibət bildirir					

Essenin hissələrinin yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Təsviredici mətnin hissələrinə verilən tələbi nəzərə almaqla fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.;3.1.2.)
2. Bədii təsvir vasitələri, hiss və faktların təsviri ilə bağlı nümunələr hazırlayır. (1.1.5.)
3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazarkən təsviri essenin yazısına verilən tələbləri nəzərə alır. (3.1.3.)

Şagirdlər təsviri mətnin hissələrinə verilən tələblər nəzərə alınmaqla esse yazmaq üçün şərtlər və prosedurlarla bir daha tanış edilir. Onlara əvvəlki dərslərdən tanış olan cədvəl təqdim edilir. Şagirdlər cütlərə ayrılır.

Mövzular:

1. Şəhidlər Xiyabanında.
2. 20 Yanvar Günü (TV verilişlərinin, yaxud sinifdə təqdim edilən video görüntülərin müşahidəsi əsasında.)
3. Qəhrəmanlığa aid digər mövzular.

Cütlərin tərkibini müəyyən edərkən hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla yanaşı, sosial vəziyyət baxımından da fərqli olan uşaqları birgə fəaliyyətə cəlb edin. Belə birgə fəaliyyət şagirdlər arasında bir çox psixoloji problemlərin həlli istiqamətində atılmış addım ola bilər. Birgə fəaliyyətdə hər iki tərəfin fəallaşmasına nəzarət edin.

Tapşırıq 1. Nəticələrini yazılı şəkildə təqdim et.

Tapşırıq 2. Mətnin ideyasını müəyyən et. Əldə etdiyin nəticələri müzakirə et.

ESSENİN HİSSƏLƏRİNİN YARADILMASI

Essenin hissələri necə yaradılır?

Sən artıq bədii mətnlərin ideyasını, təsvir vasitələrinin köməyi ilə fikirləri obrazlı şəkildə təqdim etməyin yollarını bədii nümunələr əsasında öyrəndin. Özün də belə nümunələr yaratdın. Həmçinin sən bədii nümunələrin hissələrini müəyyən etməyə dair müəyyən bacarıqlara yiyələndin. İndi isə təsviredici mətnin ayrı-ayrı hissələrinə verilən tələblərə uyğun esse yazacaqsan.

Tapşırıq 1. Əldə etdiyin təcrübəyə əsasən «Şəhidlər xiyabanı», «20 Yanvar günü biz nə edirik?», yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində təsviri esse yaz. Onun hər bir hissəsini şərtlər nəzərə alınmaqla tərtib et.

ESSE ÜZƏRİNDƏ İŞ: YAZILMIŞ ESSENİN YOXLANMASI

Sən artıq təsviri essenin yazılmasına verilən tələbləri öyrəndin. Müstəqil şəkildə esse tərtib edərsən. Lakin «Yazı prosesi» mövzusunun da öyrəndiyin kimi, yazının bitməsi, hələ yazı prosesinin bitməsi kimi dəyərləndiriləməlidir. Yazı başa çatdıqdan sonra hazırlanmış mətn yoxlanmalıdır.

İndi isə «Şəhidlər xiyabanı», «20 Yanvar günü biz nə edirik?», yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində yaz.

71

Məktəb kitabxanasından mövzu ilə bağlı onlarla bədii və publisistik nümunələr gətirin. İKT və İnternet şəbəkəsi ilə təmin olunmuş siniflərdə geniş məlumat mənbələrinə çıxış üçün imkan yaradılır.

Şagirdləri təlimatlandırın!

İKT-dən istifadə edən şagirdlərin nəzərinə! Yazı zamanı internet səhifələrindən köçürmə halları olarsa, Google.az axtarış səhifəsində «axtarış» verməklə həmin cümlələrin hansı məlumat mənbəsindən köçürüldüyünü müəyyən etmək olar. Hər hansı bir parçanın köçürüldüyü aşkar edilərsə, yazı ləğv edilir və bu, xoşagəlməz hal kimi dəyərləndirilir.

Tapşırıq 1. Nəticələrini yazılı şəkildə təqdim et.

Tapşırıq 2. Mətnin ideyasını müəyyən et. Əldə etdiyin nəticələri müzakirə et.

ESSENİN HISSƏLƏRİNİN YARADILMASI

Essenin hissələri necə yaradılır?

Sən artıq bədii mətnlərin ideyasını, təsvir vasitələrinin köməyi ilə fikirləri obrazlı şəkildə təqdim etməyin yollarını bədii nümunələr əsasında öyrəndin. Özün də belə nümunələr yaratdın. Həmçinin sən bədii nümunələrin hissələrini müəyyən etməyə dair müəyyən bacarıqlara yiyələndin. İndi isə təsviredici mətnin ayrı-ayrı hissələrinə verilən tələblərə uyğun esse yazacaqsan.

Tapşırıq 1. Əldə etdiyin təcrübəyə əsasən «Şəhidlər xiyabanı», «20 Yanvar günü biz nə edirik?», yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində təsviri esse yaz. Onun hər bir hissəsini şərtlər nəzərə alınmaqla tərtib et.

ESSE ÜZƏRİNDƏ İŞ: YAZILMIŞ ESSENİN YOXLANMASI

Sən artıq təsviri essenin yazılmasına verilən tələbləri öyrəndin. Müstəqil şəkildə esse tərtib edərsən. Lakin «Yazı prosesi» mövzusunun da öyrəndiyin kimi, yazının bitməsi, hələ yazı prosesinin bitməsi kimi dəyərləndirilməməlidir. Yazı başa çatdıqdan sonra hazırlanmış mətn yoxlanmalıdır.

İndi isə «Şəhidlər xiyabanı», «20 Yanvar günü biz nə edirik?», yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində yaz-

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimatda şagirdlərə nümayiş etdirə və müvafiq dərslərdə verilmiş təlimatlara şərhlər verə bilər.

Şagirdlərə insanların müəlliflik hüququnu xatırladır.

Şagirdləri təlimatlandırın ki, onlar gətirilmiş ədəbiyyatlardan məlumatlanarkən başqa müəlliflərə aid olan cümlələri, abzasları olduğu kimi köçürməli deyillər. Onlar həmin əsərlərdəki fikirlərdən bəhrələnməklə öz yazılarında hansı məsələlərə toxunmağın əhəmiyyətli olduğunu müəyyən edə bilərlər. Hər hansı şeir parçası, cümlə, mövzu baxımından lazımlı hesab edilibsə, kiçik fikirlərin dəstəklənməsi üçün onlardan sitat kimi istifadə edilə bilər.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (Birinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Hazırladığı ilkin yazı nümunəsini təsviri essenin tərtibinə verilən tələblər baxımından təhlil edir. (1.1.3.) 2. Essədə ilkin təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.) 3. Fikirlərini ardıcılıqla təqdim edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Yazılmış təsviri mətnin yoxlanması bacarıqlarının formalaşması məqsədi daşıyan dərsə təlim marağını yüksəltmək üçün sinfinizdəki şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alın. Dərslikdə ona təqdim edilən müraciətə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Tərkib dəyişmədən hər cütlük birlikdə öz yazdıqları essenin yoxlanması fəaliyyətinə cəlb edilir. Bunun üçün onlar səh. 72-73-də verilmiş cədvələ istiqamətləndirilir. Şagirdlər cədvəlin strukturu ilə bağlı təlimatlandırılırlar.

diğın essenin yoxlanması və qiymətləndirilməsi üzrə iş aparılacaq. Yazını yoxlamaq üçün onu ən azı iki dəfə oxumaq lazımdır. **Birinci oxuda** məzmun və mətnin tərtibi, **ikinci oxuda** isə yazının üslubu yoxlanılacaq. Yazının üslubu barədə sən gələcəkdə öyrənəcəksən. Amma elə sadə məqamlar var ki, onları bilmədən hər hansı yazını tərtib etmək mümkün deyil.

Hər iki dəfə yazını qiymətləndir. Əməkdaşlığa, sinif yoldaşlarınla müzakirəyə hazır ol.

Birinci oxu

Sol sütundakı suallar mətnin məzmununu və təşkilini qiymətləndirməyə imkan verəcək. Orta sütundakı məsləhətlər problemlərin aşkar edilməsində sənə bələdçi olacaq. Hər hansı dəyişiklik etmək istədikdə isə sağ sütunda verilən üsullar və texnikalar yardımçı olacaq.

Təpəşir 1. Yazdığın mətnin məzmununu və tərtibini yoxla. Ehtiyac duyulduğu halda düzəlişlər et. Apardığın düzəlişləri araşdır.

Əşya və hadisələrin təsviri Məzmun, mətnin təşkili üzrə özünüqiymətləndirmə və qarşılıqlı qiymətləndirmə		
Qiymətləndirən suallar	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
1. Girişdə çatdırılması nəzərdə tutulan əsas fikir üçün zəmin yaradılmı?	Girişdə çatdırmaq istədiyən əsas fikrə zəmin yaradan cümləni tap və onun altından xətt çək. Əgər tapa bilmərsən, o zaman həmin fikri formalaşdırıb yaz.	Giriş hissəyə elə bir cümlə əlavə edin ki, o, əsas fikir üçün zəmin yaratsın.

72

Qiymətləndirilən suallar	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları və texnikaları
1	2	3

Bu sütunda şagirdin yoxlayacağı məsələ təqdim edilir.

Bu sütunda problemi aşkar etməyin yolları ilə bağlı məsləhət verilir, yol göstərilir.

Bu sütunda aşkar edilmiş problemin aradan qaldırılması yolları təklif edilir.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (İkinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Yazdığı esse üzrə növbəti təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.; 3.1.3.)
2. Cütlərdə yazılmış esselər qarşılıqlı yoxlanılır. (3.1.2.)

İkinci oxu

Yazdığın mətni ikinci dəfə oxuyarkən məqsədin yazını **üslub** baxımından yaxşılaşdırmaqdır. Təsviri mətn yazmaq üçün çoxsaylı sifətlərdən (təyinlərdən), yaqin ki, istifadə etməsən. Mətni oxuyanda diqqət et ki, eyni mənə verən sifətlər yersiz yerə təkrarlanmasın. Əgər belə hallar varsa, düzəlişlər aparmaq lazımdır.

Məsələn: *Müxtəlif rəngarəng* çiçəklər görünürdü.

Bu mətndə «müxtəlif» və «rəngarəng» sözləri, əslində, eyni mənə daşıyır. Yadda saxla ki, təkrarlar yazının üslubuna xələl gətirir, onu oxunaqsız edir.

Üslub – yazının dil və ifadə üsulu

Qiymətləndirici suallar	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
Cümlələrdə lazımsız təkrarlanan sifətlər (təyinlər) varmı?	Təkrarlanan sifətləri (təyinləri) dairəyə al. (Buraya vergüllə, və, həm, həm də və s. bağlayıcılarla bağlanan sifətlər daxildir.) Bu sifətlərin eyni mənə verib-vermədiyini yoxla.	Təkrarlanan sifətlərin (təyinlərin) birini sil və ya yerini dəyiş. Sifətlərdən birini əks-mənəli sözlə əvəz et və cümlənin tərtibatında dəyişikliklər et. Məsələn: «O, çox zəhmətkeş və çalışqan idi» cümləsini «O, çox zəhmətkeş idi. Həç kəs onun tənəbl olduğunu dəyə bilməzdi» kimi tərtib etmək olar.

Cütlərlə yoxlama

Yoldaşından xahiş et ki, yazdığın mətni oxusun və bu suallara cavab versin:

1. Bu yazıda hansı vasitələri daha çox bəyəndin və nə üçün?
2. Bu yazı müəllifin hansı cəhətlərini nəzərə çatdırır?

İkinci yoxlamanın məqsədi şagirdlərə aydınlaşdırılır. Cütlərə işlərini davam etdirmək üçün cədvəllə bağlı şərhlər verilir.

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimat vasitəsi ilə nümayiş etdirə və təlimatlara müvafiq şərhlər verə bilər (təlimatlar dərslikdə də təqdim edilib) (10-15 dəqiqə).

İkinci yoxlama bitəndən sonra cütlüklər yazdıqları esseləri mübadilə edir. Həm birinci, həm də ikinci yoxlamanın təlimatlarından çıxış edərək qarşılıqlı yoxlamalar aparırlar. Nəticə olaraq, hər cütlük digər cütlüyün yazısı ilə bağlı münasibətini, aşkar etdiyi üstünlükləri və boşluqları göstərməklə, rəy və təkliflər verir (20 dəqiqə).

Yoxlamalar bitdikdən sonra cütlüklər rəy və təkliflərini təqdim edirlər.

İ.ŞİXLİ. «Sənə aslanım deyən» hekayəsi (Bədii əsərlərdə nəqletmə)

Dərsin məqsədi

1. İsmayıl Şıxlının «Sənə aslanım deyən» hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Əsərin janr xüsusiyyətlərini şərh edir, onu hekayə ilə müqayisə edir. (1.2.1.; 1.1.4.)
3. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.)
4. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
5. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağını yüksəltmək məqsədi ilə verilmiş giriş sözə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Bu zaman daha yaxşı olar ki, «beyin həmləsi»ndən istifadə etməklə şagirdlərlə dialoq yaradasınız.

Məsələn:

– Uşaqlar, siz nağılı sevirsiniz?

– Sizə uşaqlıqda hansı nağıllar danışılar?

– Əsasən nağılı sizə kim danışır?

Ola bilər uşaq desin ki, mənə nağıl danışmayıblar.

Müəllim bu zaman şagirdi psixoloji baxımdan dəstəkləmək məqsədi ilə deyir:

– Ola bilsin ona görə ki, televizorda da çox maraqlı nağıllar, cizgi filmlər göstərirlər.

Buradan əsas məsələyə keçin. Nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər və hekayələrin böyük qismi nəqli mətn nümunələridir (şərhə davam edin). «Ucadan oxu» üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Vəsaitin əvvəlində üsulla bağlı dəqiq təlimat verilib. Bu üsul kollektiv oxu üçün nəzərdə tutulub.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

İ.ŞİXLİ. «SƏNƏ ASLANIM DEYƏN» HEKAYƏSİ (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ)

Nəqli əsərin hissələri necə yaradılır?

Kiçik yaşlarında olanda ana-atan, yaxud babə-nənə sənə müxtəlif nağıllar («Cırdan», «Göyçək Fatma», «Tıq-tıq xanım»), ya da başlarına gələn hadisələrdən danışardılar. Belə mətnlər nəqli mətnlər adlanır. Nəqli mətnlər, əsasən, keçmişdə baş verən hadisələrdən bəhs edir.

Nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər, hekayələrin bir qismi nəqli mətn nümunələridir. Bu əsərlər insanların zövqünü oxşamaqla yanaşı, həm də onları düşündürür, tərbiyə edir. Belə bədii nümunələr uzun illər toplanmış həyat təcrübəsini öyrənməkdə və onlardan nəticə çıxarmaqda insanlara kömək edir.

Nəqli mətnlərdə müəyyən ardıcılıqla bir və ya bir neçə hadisədən bəhs edilir. Hadisələr inkişaf edikcə problemlər yaradır. Sonra isə həmin problemlər öz həllini tapır və mətn başa çatır.

Tapşırıq 1.

1. «Sənə aslanım deyən» hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.

2. **Düşün:** Bu mətn nəqlidirmi? Əgər nəqli mətdirsə, bunu necə müəyyən etdin? Əgər nəqli mətn deyilsə, nə üçün? Fikirlərini əsaslandır.

SƏNƏ ASLANIM DEYƏN

Hekayə
(İxtisarla)

Bu sözün mənasını izah edə bilərsiniz. İzah edə bilmədən, mətni sona qədər oxu və yenidən cəhd et.

Adı dünyaya yayılmış Diziaynağı pəhləvan bir gün səhər məzərunda göləndə bəşəymədi. Vəzir-vəkil də saymayıb dərhal yuxarı keçdi. İçəridəkilər onu gözəlti süzsələr də, qorxulandan heç nə demədilər. Bi-

75

Mətnin kollektiv şəkildə oxusu təqdim edilən sualların geniş müzakirəsinə şərait yaradır. Oxudan əvvəl şagirdlərə xatırladılır ki, 2 Fevral Azərbaycan Gəncləri Günüdür. Bu əsəri oxuyarkən «Yazıçı gənclərə nə demək istəyir?» sualı üzərində də düşünün. Oxuya hazırlıq işi fərdi şəkildə aparılır. Hər kəs oxu məqsədini müəyyən edir. «Mən bu mətni nə üçün oxuyuram?» Məqsəd odur ki, mətnin nəqli olub-olmadığını müəyyən etsin.

Əsərin janr xüsusiyyətləri və müəllifi barədə məlumat verilə bilər. Əfsanə ilə hekayə müqayisə edilir. Uşaqlar, siz hekayənin janr xüsusiyyətini bildiniz, əfsanə ilə də inditə tanış oldunuz. Onlar hansı məsələlər baxımından oxşayır, nəyə görə oxşamır?

Vəsaitin əvvəlində təqdim edildiyi kimi oxucu 4 qrupa ayrılır: 1. Azdanışan sakit oxucu; 2. Məlumatlı oxucu; 3. Stratejiya ilə oxuyan oxucu; 4. Düşünən oxucu.

Qiymətləndirmə fərdi şəkildə aparılır. Müzakirələrdə fəal iştirak edən, məsələyə müstəqil münasibət bildirən, ilkin fərziyyələri məndəki hadisələrə daha çox uyğun olan və s. şagirdlərin stimullaşdırılması təmin edilir.

— Ölü mənim nəyimə lazımdır?
— Gərək olar.

Pəhləvan gəldiyi kimi, gedəndə də heç kəsi saymadı.

O, şəhərin kənarındakı qədim qəbiristanlığın girəcəyində ayaq saxladı. Xəfif külək yovşan qoxulu havanı onun üzünə cırpdı. Qəbiristanlıq böyük idi. Üstü naxışlı uca, iri başdaşları qibləyə üz tutaraq qatarlaşmışdı. Daşların üstünə qəbirdə yatanların sənətini bildiren şəkillər çəkilmişdi.

Pəhləvan asta və ləngərli addımlarla lal sükuta qərq olmuş qəbirlərin arası ilə ortadakı təpəyə doğru addımladı. Otlar saralmışdı. Çökmüş qəbirlərin ətrafında böcəklər dolaşırdı. O, qurumuş otların, yovşanların arası ilə addımladıqca çəyirtkələr ətrafa sıçırırdı. Pəhləvan bəzən büdrəyib çuxura düşür, ayağının altında sümüklər oxşalırdı.

Dizaynalı dikdirdə dayanıb nəfəsini dərdi. Nizami qoşun kimi sıralanmış başdaşlarına baxıb saymazyana qışırırdı:

— Ay Rüstəm!

Qəbir daşları tərpəndi. Müxtəlif tərəflərdən, yerin altından çıxanlar asta-asta ona yaxınlaşdılar. Pəhləvanın qarşısında da-

Şagirdləri stimullaşdırarkən təlim məqsədində nail olunması nəzərdə tutulmuş bacarıqlardan çıxış edin. Stimullaşdırma aşağıda qeyd edilən yollarla həyata keçirilə bilər:

1. Xoş sözlər;
2. Valideynə təşəkkür məktubu;
3. Gündəliyində «bu gün sən çox fəal idin», «afərin, belə davam et», «yaxşı fərziyyələr müəyyən edirsən», «müzakirələrdə çox fəalsan» və s.;
4. Sınıf rəhbərinə şagird barədə məlumat;
5. Kiçik bir hədiyyə: marla, döş nişanı, karandaş və s.;
6. Yoldaşlarının alqışı.

Məndə 930 söz, kənarda 41 söz var.

Şagird mətnin nəqli karakterli olduğunu müəyyən edəndən sonra fikirlərini əsaslandırmalıdır.

M.Çəmənlı. «İgid Mübariz» (Mətnin oxusu. Proqnozlaşdırma)

Dərsin məqsədi

1. Mustafa Çəmənlının «İgid Mübariz» əsərində baş verən hadisələri proqnozlaşdırır. (2.1.2.)
2. Ayrı-ayrı hadisələrlə bağlı proqnozlar vermək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Proqnozlaşdırma ilə bağlı təqdim edilmiş məlumatla tanış olun. Beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə dialoq qurun.

– Uşaqlar, heç olubmu ki, futbol, basketbol, yaxud tennis oyunlarına baxmağa başlayanda kimin və hansı hesabla qalib gələcəyini əvvəlcədən deyəsiniz?

Qapalı suala cavab alandan sonra açıq sualla dialoqu davam etdirin:

– Daha hansı şəraitdə proqnozlaşma aparırsınız?

Cavablar dinlənilir. Cavablar təxminən belə ola bilər (bədi filmə baxanda, cizgi filminə baxanda, havanın necə olacağını deyəndə və s.).

Dialoqu davam etdirmək üçün təqdim edilən məlumata istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz.

M.ÇƏMƏNLİ. «İGİD MÜBARİZ» (MƏTNİN OXUSU. PROQNOZLAŞDIRMA)

Proqnozlaşdırma
nə üçün
lazımdır?

İstənilən mətni oxumazdan əvvəl proqnozlaşdırma aparmaq lazımdır. Proqnozlaşdırma əsəri daha dərindən dərk etməyə kömək edir. Proqnozlaşdırma mətnin oxusuna başlayarkən ümumi şəkildə aparılır: «Bu əsərdə nədən bəhs ediləcək?», «Oxu davam etdikcə «Bu abzasda nədən danışılacaq?», «Bu hadisədən sonra nə baş verəcək?», «Bu sözəndən sonra qarşı tərəf nə cavab verəcək?» kimi ayrı-ayrı məqamları proqnozlaşdırmaq olar.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Oxuya başlayarkən proqnozlaşdırma apardığın kimi, oxu zamanı da proqnozlaşdırmalar aparmaqda davam et. Proqnozlaşdırmanı qeyd et.
3. Oxudan sonra sinifdə proqnozlarınızı qarşılaşdırın. Həqiqətə ən yaxın proqnozu müəyyən edin.

İGİD MÜBARİZ («Mübariz» povestindən parça)

Mübariz hələ uşaq olanda ermənilər əvvəl Xocalını, daha sonra Şuşa qalasını, Kəlbəcəri, Laçını, Ağdamı, Füzulini, Cəbrayılı, Qubadlı, Zəngilanı işğal etmişdilər.

Bir dəfə tarix dərsi idi. Müəllimi Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı. Müəllim danışdıqca Mübariz düşündü ki, bəs ermənilər Şuşanı necə alıblar? Dənəli, işğalçıları torpağımdan vaxtında qovub çıxarmasaq, heç vaxt Şuşanı görməyəcək.

81

Bu gün maraqlı bir mətn oxuyaraq proqnozlaşdırmanın necə aparıldığını öyrənəcəyik. Əsər «İgid Mübariz» adlanır. Bu günlərdə fevral ayının 7-də Azərbaycanın qəhrəman oğlu Mübariz İbrahimovun anadan olduğu gündür. Bu əsər qəhrəman Mübarizin ölməz xatirəsinə həsr edilib. İndi isə mətnin oxusuna hazırlaşaq. Mətnin oxusuna hazırlıq işləri fərdi şəkildə aparılır. Hazırlıq işi bitəndən sonra kitabların örtülməsi xahiş edilir. Bu, şagirdlərə həqiqi proqnozlaşdırma şəraiti yaratmaq baxımından zəruridir. Oxu kollektiv formada təşkil edilir.

Oxu prosesində cədvəlin birinci sütununda yazılmış cümlələrə çatdıqca suallarla sinfə müraciət edin. Onlar baş verəcək hadisəni proqnozlaşdırırlar. Ayrı-ayrı şagirdlərin fikirləri dinlənir. Mətnin oxusu davam etdirilən zaman kimin düz, kimin yanlış proqnoz verdiyinə fikir verin. Bununla bağlı qeydlərinizi aparın.

Oxu prosesində tanış olmayan sözlərlə qarşılaşsanız, özünüz şagirdlərə izahat verməyin. Onları sözlərin mənasını lüğətdən tapmağa yönəldin. Sonra oxunu davam etdirin.

Cıdır düzündə at çapmayacaq, İsa bulğından su içməyəcək, Daşaltı çayında çimməyəcəyik. Belə düşündükcə Mübarizin ürəyi düşməyə intiqam hissi ilə dolurdu. Mübariz böyüdükcə, sinifdən-sinfə keçdikcə qəlbindəki intiqam hissi də böyüyürdü.

Mübariz on üç yaşında olanda boksla məşğul olmağa başladı. Atasına deyirdi ki, mən Azərbaycanın bayrağını ya idmanda, ya da orduda qaldıracam. O belə deyəndə atası Ağakərim kişi də oğlunu ruhlandırır:

82

Mətnəndən cümlə	Proqnoz
Müəllim Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən alınmaz olmağından danışdı.	Bu zaman Mübariz nə düşünürdü?
Mübariz əsgərliyi başa vuran dan sonra evlərinə döndü.	Evə döndəndən sonra sizcə, o nə işlə məşğul oldu?
Üçrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı.	Sizcə, o bunu nə məqsədlə etdi?
Erməni əsgəri bizim «Sarı gəlin» xalq mahnısını oxuyurdu.	Bu zaman Mübariz nə düşünürdü?
İnanılmaz cədliliklə səngərə atıldı.	Sizcə, orada nə baş verdi?
Daha geriyyə yol yoxdur, ancaq irəli.	Səncə, o nə etdi?
Atəş səsləri gecənin sükutunu pozdu.	Bundan sonra nə baş verdi?
Mübariz qan-tər içində idi.	Sizcə, bu zaman o nə hiss edirdi?
Mübariz son gücünü toplayıb geri qaçdı.	Sizcə, o nə üçün geri qaçdı?
Əllərini Allahın dərgahına açdı.	O, dua edərkən nə dedi?

Mətnəndə 684 söz var.

Fərdi qiymətləndirmə formasından istifadə edilir. Dərsdə xüsusi fəallıq və bacarıq nümayiş etdirən şagirdlər stimullaşdırılır.

Meyarlar baxımından qiymətləndirilir:

- doğru proqnozların verilməsi;
- fikirlərin aydın, arıqıl çatdırılması;
- söylənilən fikirlərə münasibət bildirilməsi.

**M.Çəmənlı. «İgid Mübariz»
(Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)**

Dərsin məqsədi

1. Mübariz obrazının xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır. (1.2.2.)
2. Obrazı təhlil edərkən təsvir vasitələrini müəyyən edir. (1.1.5.)
3. Obrazla bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.2.2.; 2.1.2.)
4. Obraz üzrə apardığı araşdırmaların nəticələrini təqdim edir. (1.2.2.; 2.1.1.)
5. Əsərin ideyasını müəyyən edir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.)

Uşaqlar, biz həyatda müxtəlif insanlarla qarşılaşırıq. Onlarla ünsiyyətdə oluruq. Bəzən həmin insanlarla münasibətlərimizi düzgün qura bilmədiyimizdən ciddi problemlərlə üzləşirik. Bəs nəyə görə münasibətlərin qurulması belə çətin olur. Bəlkə də, səbəb odur ki, biz insanları yaxşı tanıya bilmirik. İnsan tanımadan, müxtəlif

xüsusiyyətlərini bilmədən, onunla ünsiyyətdə hər məqamı nəzərə almaq mümkün olmur. Bəs insanları necə tanıyaq? Bildiyiniz kimi, ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirir. Əsərlərdə müxtəlif xarakterli insanların obrazları ilə qarşılaşmaq olur. Belə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyən etməklə onları yaxından tanıyıraq. Bu bacarıqlardan həyatda qarşılaşdığımız insanları tanımaq üçün də istifadə edə bilərik. Bununla, siz kiminlə necə, hansı müstəvidə ünsiyyət qura biləcəyinizi müəyyən edərsiniz.

Sınıf cütlərlə işə cəlb edilir. Vaxt müəyyən edilir. Cütlərdə iş başa çatdıqdan sonra hər 2 cüt bir qrupda birləşir. Qrupların işinə vaxt ayrılır. Hazırlanan variantlar müzakirə edilir. Son variant hazırlanır.

Əsərdəki obrazın təhlili nə üçün lazımdır?

I. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR

Əziz məktəbli, nəqli mətnlər müxtəlif quruluşa malik olur. Hələlik sadə quruluşlu mətnlərlə tanış olacaqsan. Bilirsən ki, nəqli mətnlər keçmişdə baş verən hadisələri əhatə edir. Bu mətnlərdə hadisə, sadəcə, nəql edilir. Nəqli mətnləri oxumaq, yadda saxlamaq və dərk etmək asandır. Nəqli mətnlərdə hərəkətlərin icra olunduğu yer, zaman, bu hərəkətləri icra edən şəxslər, yəni obrazlar olur.

Nəqli mətnlərin müəllifi hadisənin əsas obrazlarını və onların başlıca xüsusiyyətlərini yaxşı bilməli, mətni hadisənin mahiyyətinə uyğun qurmalıdır.

Nə öyrənəcəksən?

- Obrazları təsvir edəcəksən;
- Əsas obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müqayisə etməklə oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edəcəksən.
- Bədii nümunələrdə əsas obrazları, əsərin quruluşunu, onların ayrı-ayrı elementlərini və komponentlərini müəyyən etməyin yollarını öyrənəcəksən.

**M.ÇƏMƏNLİ. «İGİD MÜBARİZ»
(ƏSƏRDƏ OBRAZIN BAŞLICA XÜSUSİYYƏTLƏRİ)**

Bədii əsərdəki hər bir obraz və onun xarakterik xüsusiyyətləri əsərdəki əsas fikrin çatdırılması baxımından əhəmiyyətli olur.

İnsanlar, heyvanlar və digər varlıqlar əsərin əsas obrazı ola bilər. Obrazın əsas xüsusiyyətləri oxucuya onun düşüncə, hiss, hərəkət, məqsədləri və digər amillərlə çatdırılır. Obrazın öz dilindən deyilən fikirlər, eləcə də digərlərinin onun barəsində söylədikləri həmin obraz haqqında təsəvvür yaradır. Sən bədii təsviri mətnləri öyrənərkən əşya, hadisə və məkanın təsvir edilməsi yollarına bələd olmusan. Odur ki oxuduğun əsərin qəhrəmanını təqdim edilən məsələlər baxımından təsvir etmək sənə üçün çətin olmayacaq.

86

Hansı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır ki, insanın xarakterindəki başlıca xüsusiyyətlər müəyyən edilsin?

Şagirdlər dərslikdə səh. 87-də verilmiş tapşırıq 1-in icrasına istiqamətlənir.

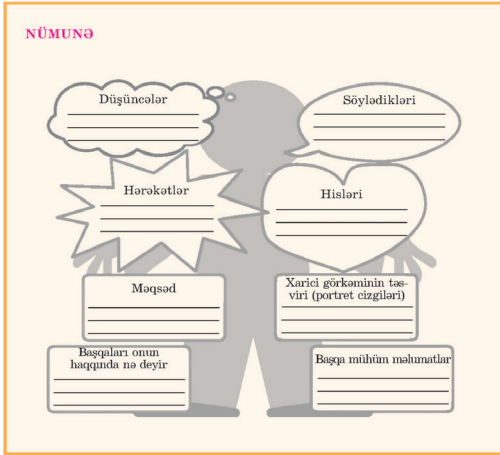
Əsər üzərində iş

Tapşırıq 1.

1. «İgid Mübariz» mətnində əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün mətni yenidən oxu. Mübariz obrazını aşağıdakı məqamlar baxımından təsvir et.

2. Gəldiyin nəticələri qruplarda müzakirə et.

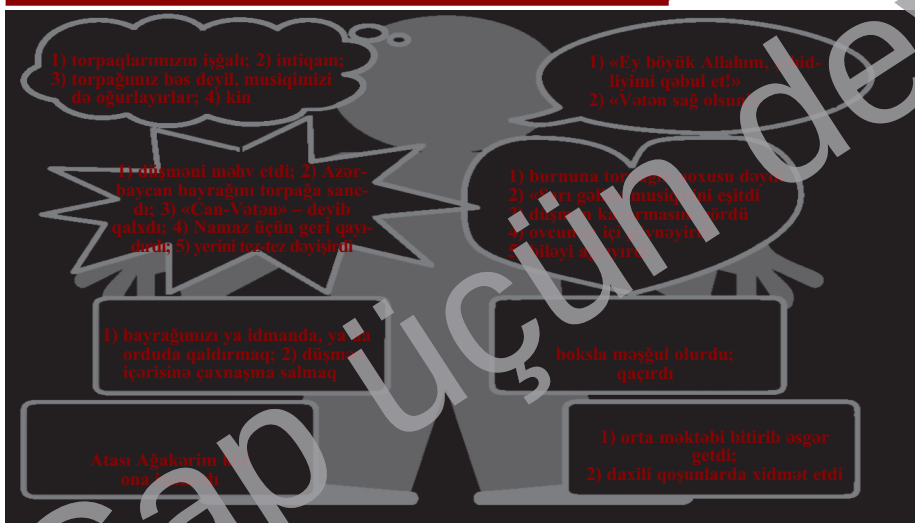
NÜMUNƏ

Qeyd: İşə başlamazdan əvvəl şəkli vərəqə (A4), yaxud dəftər vərəqinə çək. Təhlillərini həmin vərəqdə apar. Nəticəni müəllimə təqdim et.

Fikir mübadiləsi üçün qrup təqdimatları dinlənilir. Qrup üzvləri obrazların xüsusiyyətlərini göstərmək məqsədi ilə əsərdən sitatlar gətirir, fikirləri əsaslandırır. Müəllim şəkli lövhəyə çəkir. Ümumiləşdirmə üzrə iş aparıldıqdan sonra son versiya yaradılır.

Əsərin ideyası üzrə müzakirə davam etdirilir. Yaratıcı tətbiqetmə ilə bağlı təlimat verilir.

«Mərd və namərdin nağılı» (Əsərdəki obrazların xüsusiyyətlərinin müqayisəsi)

Dərsin məqsədi

1. «Mərdlə namərdin nağılı»-ni (Azərbaycan xalq nağılı) oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinə görə müqayisəsi ilə bağlı təqdimat edir. (1.2.2.)
3. Fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən parçaları yığcam nağıl edir. (1.2.2.; 1.1.3.)
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
5. Müzakirələrdə gözlənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əsərdəki obrazları xüsusiyyətləri baxımından müqayisə etmək əhəmiyyətli bacarıqdır. Şagirdin təlim marağını yüksəltmək üçün onlara müraciət edin. Biz həyatda da bu bacarığa ehtiyac duyuruq. İnsanları hər hansı xüsusiyyətləri baxımından fərqləndirməklə, onlarla qarşılıqlı fəaliyyətini qururuq. Oxuyacağınız «Mərd və namərdin nağılı» belə müqayisəni aparmaq üçün uğurlu əsərdir. Giriş sözünün oxunması üçün şagirdlərə 3 dəqiqə vaxt verilir.

Tapşırıq 2.

1. Oxuduqlarını həyatda baş verən hadisələrlə və ya oxuduğun digər bədii əsərlərlə əlaqələndir.
2. Oxuduğun mətnin ideyası üzərində düşün.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Əlavə oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Əsas obrazı təqdim edilmiş iş vərəqindən istifadə etməklə təsvir et.

«MƏRD VƏ NAMƏRDİN NAĞILI» (ƏSƏRDƏKİ OBRAZLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ)

Bildiyimiz kimi, bədii əsərlər həyatın obrazlı ifadəsidir. Yeni həyatda olduğu kimi, əsərlərdə də insanlar xarici görünüşünə, düşüncələrinə, hislərinə, məsələlərə münasibətinə görə fərqli və oxşar olurlar.

Bədii əsərdə bu oxşarlıqların və fərqlərin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu, oxucuya həyatda qarşılaşdığı insanların ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və ondan çıxış edərək həmin insanın şəxsiyyəti barədə nəticələrə gəlməyə kömək edir.

Ətrafdakıları qısa müddətdə tanımaq onlarla ünsiyyətin və münasibətin qurulmasına yardımçı ola bilər.

Yazıçı ayrı-ayrı obrazların oxşar və fərqli cəhətlərindən ideyanı yaradan fikirlərin formalaşmasında istifadə edir.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Əsas obrazları müəyyənəndir. Müəllimin təqdim etdiyi işçi vərəqləri üzrə onları təsvir et.
3. Həmin obrazların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə çalış.

88

Sınıf cütlərə bölünür. Cütlərdə tapşırıq 1-də (səh.88) verilən təlimat üzrə oxuya hazırlıq işi aparılır. Səh. 89-da verilmiş şəklin kserosurəti hər cütlüyə təqdim edilir. Cütlər vəzifə bölgüsü etməklə mətni oxuyur və verilmiş cədvəl üzrə işləyir. Cütlərdən biri Mərd, digəri Namərd obrazının xüsusiyyətlərini müəyyənəndirir.

Obrazların xüsusiyyətləri müəyyən edildəndən sonra müəllim sinfi 2 böyük qrupa bölür. Cütlərdə yerinə yetirən I qrupda Mərd obrazını, II qrupda Namərd obrazını araşdırırlar. Yekun təqdimat hazırlanır. Hər şagird öz araşdırması ilə böyük qrupa birləşib öz təhlilini qrup müzakirəsinə təqdim edir. Böyük qrupda müxtəlif məsələlər baxımından fərqli fikirlər ümumiləşdirilir. Yekun təqdimat hazırlanır. Böyük qrupların təqdimatı 2 lider tərəfindən aparıla bilər. Daha yaxşı olar ki, əsas xüsusiyyətin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli göstəricilərin hər birinin təqdimatı bir şagird tərəfindən edilsin.

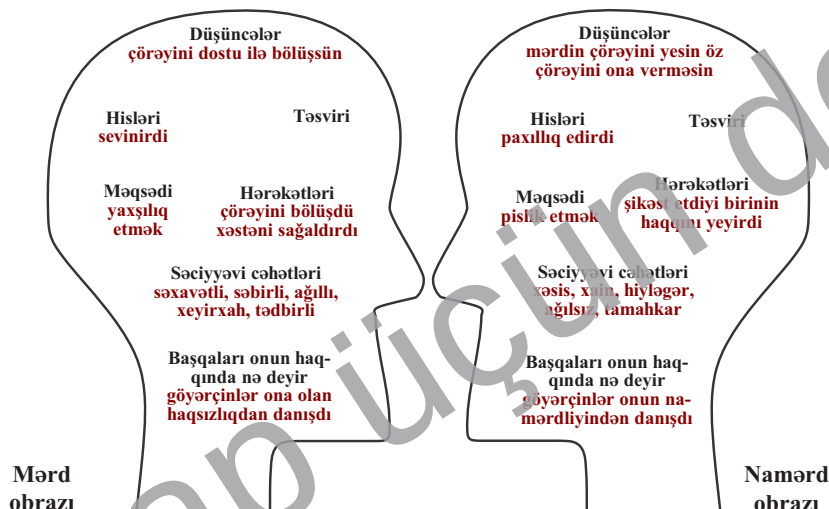
— Bazarım yaman kasaddı.
Şir dedi:
— Qurd lələ, bazarın niyə kasaddı?
Qurd dedi:
— Bu dağı ki gözirsiniz, bu dağın ətəyində bir çoban var. Bu çobanın tulası kimi tula yoxdu. Mən hər axşam gedib quzudan, qoyundan nə rastıma gəldi, çalıb-çapıb götürüb bununla dolandım. Amma srağagündən bu çobanın bir tulası var. Nə qədər edirəm, çobanın qoyunlarına yaxın durum, tulanın qorxusundan heç bir iş görə bilmirəm.
Şir dedi:
— O tulanın qanı dərmandır. Hər kim naxoş olsa, hər hansı naxoşluq olsa, tulanın qanından içən kimi sağalar.
Mərd bu sözü yadında saxladı. Şir tülküyə dedi:
— Tülkü lələ, sən danış görək, sən bazarın necədir?
Tülkü dedi:
— Mənim bazarım yaxşıdı, heç bir kasadlığım yoxdu. Bu dağı ki gözirsiniz, bu dağın o üzündə bir siçan olur. Siçan hər gün qı-

91

Təqdimatlar bitəndən sonra kollektiv müzakirələr aparılır. I hissədə təqdimatların müzakirəsi, II hissədə «Oxudan sonra»nın təlimatlarına (dərslük səh. 14) əsasən müzakirə aparılır. Əsərin janrı xüsusiyyətləri haqqında oxunur.

Qiymətləndirmə meyarı

Meyarlar	5	4	3	2	1
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Obrazları başlıca xüsusiyyətinə görə müqayisə					
Fikri əsaslandırmaq məqsədi ilə əsərdən parçanın nağıl edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə fikirlərə münasibət					
Əməkdaşlıq					

T.Elçin. «Qarğanın məktəbi», Ə.Əhmədova. «Ana laylası»
(Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Teymur Elçinin «Qarğanın məktəbi» və Ə.Əhmədovanın «Ana laylası» hekayələrini oxuyarkən lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Hər iki əsərdə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, onları müqayisə edir. (1.2.2.)
3. Tədqiqatların nəticəsi ilə bağlı şifahi təqdimatlar edir. (2.1.1.)
4. Müzakirələrdə dinlənən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağının yüksəlməsi məqsədi ilə məktəbli dostla müraciət olaraq yazılmış mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz.

Sınıf iki yarımqrupa ayrılır. Hər yarımqrup özü də iki qrupa bölünür. I əsəri 2 qrup, II əsəri də digər iki qrup oxuyur və obrazların səciyyəvi cəhətlərini müəyyən edirlər. Sonra eyni əsər üzrə araşdırma aparmaq üçün qruplar birləşir və nəticələrini qarşılaşdırıb, yekun qərar qəbul edirlər. Təqdimat hazırların və təhvil verilir. Nəticələr qarşılaşdırılıb, yekun qərar qəbul edilir. Hər yarımqrup 1 əsəri oxuyaraq təqdimat edir. Cədvəl üz-

**T.ELÇİN. «QARĞANIN MƏKTƏBİ»,
Ə.ƏHMƏDOVA. «ANA LAYLASI»**
(AYRI-AYRI ƏSƏRLƏRDƏKİ ƏSAS OBRAZLARIN OXŞAR
VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

*Obrazları
əlaqələndirmək,
müqayisə etmək
bacarığı nə üçün
lazımdır?*

Məktəbli dost! Bundan əvvəlki dərsdə sən bir əsərdən iki obrazı qarşılıqlı müqayisə etdin. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirdin. Bu dərstdə isə ayrı-ayrı əsərlərin qəhrəmanlarının başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən edəcəksən, onları qarşılaşdıracaq, oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar edəcəksən. Ola bilsin ki, oxuduğun bir əsərdə əsas obraz yüksək dəyərlərin daşıyıcısı, digər əsərdə isə mənfi cəhətlərin sahibi olsun. Yaxud hər iki əsərin əsas obrazları əsasən müsbət, ya da mənfi keyfiyyətlərə malik olsun. Biz bir əsəri digər əsərlə əlaqələndirməyi, oxuduğumuz əsərin qəhrəmanını özümüzzlə, tanıdığımız insanlarla müqayisə etməyi öyrənirik. Bununla da oxuduğumuz bədii nümunələrdən ibrət götürürük.

Tapşırıq 1.

1. Təqdim edilən «Qarğanın məktəbi» və «Ana laylası» əsərlərini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Bədii nümunələri oxu. Hər iki əsərdəki obrazları müəyyən edib adlarını xanalar yaz.
3. Obrazların başlıca xüsusiyyətləri ilə bağlı təqdim edilən cədvəlin uyğun gələn xanalarında da qeydlər apar.
4. Cədvəlləri əlaqələndirib oxşar cəhətləri olan obrazları müəyyən et.
5. Həmin cədvəlləri təkrar əlaqələndirməklə fərqli cəhətləri olan obrazları müəyyənləşdir.
6. Bu əsərlərdəki iki daha uyğun və ya fərqli xarakterli obrazı qarşılaşdırmaqla şərh hazırla.

96

rə əsas obrazları və onları səciyyələndirən cəhətləri müəyyən edir. Aşkar edilmiş məlumatlar uyğun xanalara daxil edilir. Obraz və ona aid olan səciyyəvi cəhətin kəşşidiyi damaya bir «+» işarəsi yazılır. Bu təlimatlar şagirdə dəqiq çatdırılır.

Unutmayın: Təlimatlar verərkən bütün şagirdlərin diqqətinin sizdə olduğuna əmin olun. Hər bir kəs təlimatı başa düşdüyünə əmin olandan sonra tapşırığın icrasına başlamaq üçün vaxtı elan edin.

Əgər təlimat şagirdə aydın olmasa, tapşırığın icrası üçün ayrılmış vaxt səmərəsiz istifadə edilmiş olacaq. Təlimat verilirərkən onun qısa cümlələrlə çatdırılmasını, aydın, mərhələli olmasını təmin edir.

QARĞANIN MƏKTƏBİ

Gözlə yaz günlərindən biri idi. Məşədə canlanma var idi. Uçuş gələn quşlar artıq özlərinə yuva qurur, bala çıxarmağa hazırlaşdılar. Sərçələrin, bildirçinlərin, dolaşaların, bülbüllərin nəğməsi meşəyə yayılmışdı.

Bir gün meşəyə xəbər yayıldı ki, qarğa «məktəb» açmış quşlara dil öyrətmək istəyir. Xəbərdən sevincək olan quşlar qarğadan dərs almağa gəldilər.

Qarğa dərsə başladı, nə başladı. Övvəlcə sərçəni çağırdı. Sərçəyə möhkəm bir dimdik vurub dedi:

– Qarr, qarr elə, qarr elə!

Sərçə isə öz dilində cıkkıldadı:

– Cık-cık!

Qarğanın xoşu gəlmədi, qəzəbləndi:

– Yox, qarr elə!

– Cık, cık.

98

Kirpi nəyi isə çəpə-çəpə yuvasına dartırdı. Sığırçınlar, qaranquşlar hara isə uçub gedir, ağzılarında yem təzə də yuvalarına qayıdırdılar.

Bir gün Qarğa Kirpiyə dedi:

– Ay Kirpi bacı, hardasan, çoxdan gözüme dəymirsən?

Kirpi başını qaldırdı, qonşusu qarğanı görüb dedi:

– Heç soruşma, Qarğa bacı, başımı qaşımağa macal tapmıram.

– Niyə ki? – Qarğa təəcübləndi. – Başını qatan nədir? De, bəlkə, kəməyini doydu! De!

– Balalarım. Elə də çox yeyirlər ki, yuvaya yemək götürməkdən yorulmuşam. Gedirəm yemə də yem axtarmağa. Nə edim? Körpələri ac qoya bilmərəm ki?!

101

Qruplar öz fəaliyyətlərini yekunlaşdırdıqdan sonra təqdimatlar dinlənilir. Lövhəyə asılmış təqdimatlar qarşılaşdırılır. Yanaşı asılır. Cədvəl 2 lövhəyə çəkilir (yalnız xətləri). Şagirdlərin iştirakı ilə obrazların siyahısı cədvələ daxil edilir. Hər əsərdən obrazın xüsusiyyəti müvafiq xanaya yazılır. Sonda oxşar cəhətli heyvanlar müəyyən edilir. Fərqli cəhətli heyvanların adı seçilir.

Qarğa – hər iki əsərdə qəzəblidir, həm də başqalarının işinə qarışıdır.

«**Ana laylası**» – əsərinde kirpi ilə qaranquş qayğıkeşdir.

«**Qarğanın məktəbi**» – əsərinde bülbüllə dolaşa qürurludur. Qalanlarının da xüsusiyyətləri sadalınır və fərqli cəhətlər sırasına daxil edilir.

Cədvəl 1

Meyarlar	Qəzəbli	Qorxaq	Zahmatkeş	Xeyirxah	Yazıq	Qürurlu	Şən	Başqasının işinə qarışır	Məhəbbətli	Qayğıkeş	Yalan
Obrazlar											
Qarğanın məktəbi. T.Elçin											
Sərçə		+									
Qarğa	+										
Bildirçin					+						
Tutuquşu											+
Bülbül						+					
Dolaşa						+					
Ana laylası											
Kirpi											+
Qarğa	+							+			
Qaranquş			+								
Sığırçın										+	
Dovşan				+							
Bülbül						+			+		

Cədvəl 2

	Qarğanın məktəbi	Ana laylası
Qarğa	qəzəbli	qəzəbli və hər kəsin müdaxilə edən
Bülbül	qürurlu	şən
Dolaşa	qürurlu	-
Kirpi	-	qayğıkeş
Qaranquş	-	qayğıkeş
Tutuquşu	yaltaq	-
Bildirçin	yazıq	-
Sərçə	qorxaq	-

Kollektiv müzakirə yolu ilə aparılan ümumiləşmələr nəticəsində tərtib edilmiş cədvəl hər qrupun təqdimatı ilə müqayisə edilir. Cədvəl 2-də verilən doğru variantla ən çox uyğun gələn qrup işi qiymətləndirilir, mükafatlandırılır (alqışla, bonusla və s.)

Nəqlətmə xarakterli essədə obrazın yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən əhvalatı, haqqında yazacağı essədəki obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. (1.2.2.) 2. Obrazla əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla təqdim edir. (1.2.2.) 3. 0,5–1 səh. həcmində esse yazır. (3.1.3.)

Uşaqlar, heç olubmu ki, həyatınızda elə bir hadisə baş versin ki, həmin vaxtda sizdən cəsarət tələb olunsun. Hamımız keçmişdə baş vermiş hadisələr haqqında düşünərək cəsarətli olmağı tələb edən bir hadisəni xatırlayaq.

Həmin hadisənin iştirakçıları barədə düşünək. Qarşımızda duran vəziyyəni ardıcıl və addım-addım yerinə yetirmək üçün (dərslik səh. 106) tapşırığın icrasına başlayaq. Bundan əvvəl isə gəlin məsləhətləşək. Bu tapşırığı cütlərdə yerinə yetirmək istəyirsiniz, yoxsa qruplarda? Bəlkə, kimsə fərdi şəkildə çalışmaq istəyir?

Şagirdlər belə müəyyən edilir: fərdi şəkildə çalışmaq istəyənlər bir tərəfdən, tək işləmək, cütlərdə çalışmaq istəyənlərə isə ikilikdə fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaradılır. Qrupda işləmək istəyənlər isə qruplaşdırılır. Şagirdlər tapşırığın icrasına cəlb olunurlar. Müəllim həm cütlərlə, həm fərdi, həm də qrup işinə nəzarət edir. Boşluqlar gördükdə replika və suallarla onları məsələ üzərində düşünməyə sövq edir.

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ OBRAZIN YARADILMASI

Nəqlətmə xarakterli essədə obrazların nə kimi rolu var?

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə müəllif öz oxucusunu xəyalında canlandırıdığı zaman və məkana aparır. Nəqlətmə xarakterli esse yazarkən həyatında baş vermiş hadisəni yadına salıb qələmə alırsan. Yaxud başqalarının qarşılaşdığı hadisələr əsasında yeni bir mətn yaradırsan. Bununla da sən özünün, yaxud da başqa obrazların dilindən söyləyən nəqlətmə xarakterli mətn meydana çıxır.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş və sənədən cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatı yadına sal. Ona başlıq ver. Həmin hadisədə iştirak etmiş insanların obrazlarını aşağıda verilən sxemə əsasən təsvir et:

1. Obrazları adlandır.
2. Təsvir xanasında obrazların xarici görkəmlərini təsvir et.
3. Obrazların məqsədlərini müəyyən et.
4. Obrazların düşüncələri haqqında qeydlər apar.
5. Obrazların dilindən söyləyən, onların düşüncələrini əks etdirən cümlələri qeyd et.
6. Obrazlar hansı hərəkətləri ilə hiss və düşüncələrini nümayiş etdirirlər? Bu barədə qeydlər apar.
7. Obrazlar haqqında başqaları nə danışır? Bunları müvafiq xanaya yaz.
8. Digər məsələlərlə bağlı istədiyin qeydləri apar.

106

Şərh. Dərsin forması ilə bağlı şagirdi təyini öyrənmək, öyrənmələrin strategiya seçiminə cəlb edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu şagirdlərə fərdi yanaşma baxımından da uğurlu strategiyadır.

Tanınmış psixoloq Hovard Qardner dərkətmənin 8 üsulu olduğunu göstərib. Bu barədə vəsaitin əvvəlində qısa məlumat verilib. Bu dərkətmə üsullarından ikisi fərd daxili və fərdlər arası hesab edilir. Fərd daxili dərkətməsi iti olan uşaqlar təklikdə daha yaxşı düşünür və səmərəli işləyir. Lakin bu heç də belə şagirdlərin daim təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərməsi kimi qəbul edilməməlidir. Sadəcə, şagirdin buna ehtiyacı yarananda, bu şəraiti onun üçün yaratmaq təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Fərdlərarası dərkətməsi iti olan şagirdlər daha çox qrupda işləməyə üstünlük verirlər. Müəllimin dərslərini formasını seçərkən şagirdlərlə məsləhətləşməsi şagirdlərə seçim imkanı verir.

NÜMUNƏ *

The diagram consists of a central silhouette of a person. Surrounding the silhouette are several thought bubbles and boxes, each with a label and lines for text:

- Düşüncələr** (Thoughts) - Top left bubble.
- Söylədikləri** (What they say) - Top right bubble.
- Hərəkətlər** (Actions) - Middle left bubble.
- Hisləri** (Feelings) - Middle right bubble.
- Məqsəd** (Goal) - Bottom left box.
- Xarici görkəminin təsviri (portret cizgiləri)** (Description of external appearance (portrait features)) - Bottom right box.
- Başqaları onun haqqında nə deyir** (What others say about him/her) - Bottom left box.
- Başqa mühüm məlumatlar** (Other important information) - Bottom right box.

* Bu nümunəni başqa formada əlavələr etməklə də tərtib edə bilərsiniz.

Vaxt bitəndə müəllim fikir mübadiləsini təşkil edir. Hər fərd, cüt, yaxud qrupun təqdimatı dinlənir. Onlar yazacaqları essədə yaradacaqları obrazı mühüm parametrlər (düşüncələri, söylədikləri, hərəkətləri, hisləri, məqsədləri, xarici görkəmi, başqalarının onun haqqında söylədikləri) baxımından təqdim edirlər.

7-ci bəndlə (obraz haqqında başqaları nə danışır?) bağlı şagirdlər təlimatlandırılmalıdır ki, digər obrazların həmin obraz haqqında dialoqları tərtib edə bilər. Həmin bənd, həmçinin hər hansı başqa obrazın düşüncələri kimi də təqdim edilə bilər.

107

Meyarlar	5	4	3	2	1
Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi					
Obraz haqqında fikri məntiqi ardıcılıqla təqdim etməsi					
Təqdimat etmək mədəniyyəti					

Ə.Cəfərzadə. «İki ana» hekayəsi (Nəqli xarakterli mətndə hadisələr və onların ardıcılığı)

Dərsin məqsədi

1. Əzizə Cəfərzadənin «İki ana» hekayəsinin oxuyarkən tanış olmayan sözlərini mənasını lüğətdən istifadə etməklə müəyyənləşdirir, müzakirə və təqdimat zamanı nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Nəqli mətni hissələrə ayırır. (1.1.3.) 3. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.) 4. Əsərin hissələri ilə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl şərhləyir. (2.1.2.) 5. Əsərin hissələri ilə bağlı müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək üçün verilmiş giriş sözü yararlıdır. Bu məqsədlə həmin mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz (səh. 109-110). Fərdi iş formasından istifadə etməyə üstünlük versəniz, səhifə 109-da təqdim edilmiş cədvəl və ya onun kserosurəti şagirdlərə təqdim edilir, ya da şagirdlərdən həmin cədvəli ədəbiyyat dəftərinə çəkmək xahiş olunur. Mətnin oxusu üçün vaxt müəyyən edilir. Mətnə 215 söz olduğundan əsərin oxusuna tam artıqlaması ilə 3-5 dəqiqə kifayət edir. Lakin şagirdlər mətni düşünərək oxuyacaqlarından onların əlavə vaxta ehtiyacları var. Sınıf səviyyəsini nəzərə alaraq 10-15 dəqiqə vaxt müəyyən edilə bilər.

II. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRİN QURULUŞU

Əsərin quruluşunu müəyyənləşdirmək nə üçün vacibdir?

Oxuduğun mətni mahiyyət baxımından hissələrə ayırmaq çox mühüm oxu bacarıqlarından biridir. Nəqli mətnlərdə hadisələr, onların düzülmə ardıcılığı, əsərin hissələri və ümumiyyətlə, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi fəal oxucu olmağın şərtlərindəndir. Oxucu oxuduğu mətnə bu məsələləri müəyyən etməyi bacarsa, əsərdəki əsas fikri asanlıqla aşkar edər və özü üçün nəticələr çıxarar.

Ə.CƏFƏRZADƏ. «İKİ ANA» HEKAYƏSİ (NƏQLİ XARAKTERLİ MƏTNDƏ HADİSƏLƏR VƏ ONLARIN ARDICILIĞI)

Nəqletmə xarakterli mətnlər **giriş**, **əsas hissə** və **nəticə** çərçivəsində bir neçə hadisənin ardıcıl düzülməsi ilə yaranır. Oxuduğun bədii nümunədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirmək çox əhəmiyyətli bacarıqdır. Bu, mətnin dərk olunması və nəql edilməsi işini xeyli asanlaşdırır. Hadisələrin sırasını müəyyən etməkdə açar sözlər yardımçınız ola bilər: *bir dəfə*, *bir müddət sonra*, *sonra*, *axırda*, *nəhayət* və s. Bu sözlər mətnin hissələrini bir-birindən ayırmağa kömək edir.

Tapşırıq 1. Əzizə Cəfərzadənin «İki ana» hekayəsini oxu mazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. Mətni oxu. Aşağıda verilən cədvəlin surətini çıxart, yaxud dəftərdə vərəqləyə. Əsərdəki hadisələri müəyyən edib cədvəldə ardıcılıqla qeydlər apar.

108

Bütün şagirdlər mətni oxuyub hadisələri müəyyən etdikdən sonra (səh. 109-da verilən cədvəle əsasən) fərdləri qruplarda birləşdirin. Qrup müzakirəsinə cəlb edin. Şagirdlərin öz mövqelərini müdafiə etməsi, fərqli fikirlərə hörmət müzakirənin baş tutması üçün çox əhəmiyyətlidir. Qruplar vahid qərar qəbul edəndən sonra qrup təqdimatları başlanır. Hər qrup öz variantını təqdim edir.

Lövhədə həmin cədvəli çəkin, lakin cədvəli çəkərkən xananı da enli çəkin ki, şagirdlər hər hadisə ilə bağlı öz variantlarını yazarkən kifayət qədər zaman, məkan olsun.

Mətnə 215 söz var. Mətnin oxusuna və hadisələrin müəyyən edilməsinə 10 dəqiqə vaxt ayrılabilir. Sınıfın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim vaxtı azalda və ya xud artırabilir.

Fikir mübadiləsi aparılır, nəticələr müzakirə edilir. Fərqli fikir söyləyənlər fikirlərini əsaslandırır. Əsərin ideyası üzərində də fikir mübadiləsi təşkil edilir.

Şagirdlərin müəlliflə tanışlığına şərait yaradılır. İKT imkanlarından geniş istifadə etməklə Ə.Cəfərzadə haqqında PP təqdim edə bilərsiniz.

Sürüdən bir ceyran geri qaldı. O da ana idi. O da balasına səssizdi.

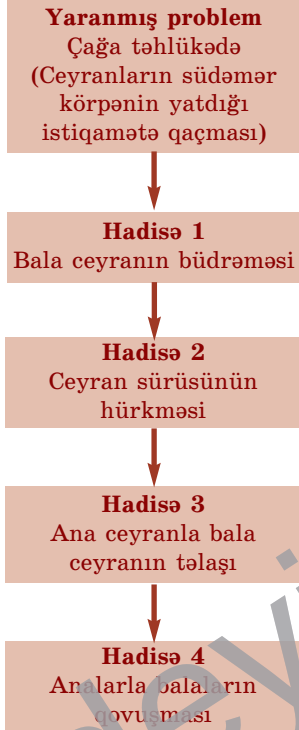
Gülyaz bunu gördüncə durdu. İndi hər iki körpə ceyranla Gülyazın arasında qalmışdı. Qadın ceyrana acıdığından bir addım da atmırdı. Bala ceyran mələyib çağırır, ana ceyran isə insanı görüb yaxınlaşmağa qorxur, lakin gedə — ayrılma da bilmirdi. Yazıq-yazıq mələyirdi.

Bu aralıq bala ceyran daşa dəyib sıyrılan qıcnı güclə sürüyə-sürüyə anasına doğru getdi. Ana ceyran ürəkənib yanaşdı və ürəkək baxışlarla ətrafını, Gülyazı nəzərdən keçirərək əziz balasını əmizdirməyə başladı.

Gülyaz da körpəsinə yanaşdı. Gözləri ceyranlarda ikən balasını qaldırdı və oyanan körpəsinə süd vermək üçün yaxasını açdı. Onlar hər ikisi ana idi...

Əzizə Cəfərzadə

110

Meyarlar	5	4	3	2	1
Mətnə hadisələrin müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Təqdimat əsasında yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Fikirlərin aydın-ərəcəl çatdırılması					

S.Şirazi. «Ana ürəyi» hekayəsi (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Sədi Şirazinin «Ananın ürəyi» hekayəsini oxuyarkən öyrəndiyi yeni sözləri təqdimat zamanı və müzakirələrdə nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.1.) 2. Mətnə ayrı-ayrı hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən edir. (1.1.3.; 2.1.2.) 3. Əsərin ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.) 4. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.) 5. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

Dərsliyin 111-ci səhifəsindəki giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla əvvəlki dərslə əlaqənin yaradılmasına və şagirdin təlim marağının yüksəlməsinə nail ola bilərsiniz. Kollektiv oxu forması məqsədəuyğun hesab edilir. Əsərin oxusu rollu oyunlar üsulu ilə təşkil edilə bilər. Oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşaraq əsərdəki hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək üçün səh. 111-də tapşırıq 1-in icrasına cəlb edilir.

Hadisələrin ardıcılığının bu növünü müəyyən etmək bir qədər mürəkkəb olduğundan bu tapşırığın icrasının qruplarda aparılması məsləhətdir.

Təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

Qrup tərkibində uşaqlar əyləşərkən çalışırlar ki, çətinliyi olan uşaqlar əristedadlıların yanında əyləşsinlər. Uşaqların bu cür yerləşdirilməsi hər kəsin müzakirəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır.

Tapşırıq 2. «İki ana» əsəri ilə yazıçı öz oxucusuna nə demək istəyib? Əsərin janrını müəyyən et.

Yaradıcı təbiiqetmə:

Əlavə oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et.

S.ŞİRAZİ. «ANA ÜRƏYİ» HEKAYƏSİ (Əsər üzərində iş)

Sən artıq bilirsən ki, nəqli mətnlər müxtəlif hadisələrdən ibarət olur. Əvvəlki dərstdə sən nəqli mətnə hadisələrin ardıcılığını müəyyən etməyi öyrəndin. Bildin ki, istənilən nəqli mətn ayrı-ayrı əlaqəli hadisələrdən ibarətdir. Müəllif də həmin hadisələri müəyyən ardıcılıqla düzməklə nəzərdə tutduğu əsas fikri oxucusuna çatdırır. Əvvəlki dərstdə oxuduğun «Ana laylası» mətnində hadisələrin sadə ardıcılıqla düzüldüyünü müəyyən etdin. Lakin elə düşünmə ki, bütün nəqli mətnlərdə hadisələr eyni ardıcılıqla düzülür. Aşağıdakı sxemlər hadisələrin düzülmə ardıcılığının digər nümunələrini əks etdirir.

Tapşırıq 1. Sədi Şirazinin «Ana ürəyi» hekayəsində hadisələrin ardıcılığının bu sxemlərdən hansına uyğun gəldiyini müəyyən et. Bunun üçün aşağıdakılara əməl et.

1. Mətni təşkil edən ayrı-ayrı hadisələrə başlıq ver.
2. Hadisələr arasında əlaqəni müəyyən et.
3. Aralarında əlaqə olan hadisələri qruplaşdır və onların ardıcılığını müəyyən et. Bunun üçün qarşılaşdığın açar sözlərə (birinci, növbəti, sonra, sonuncu, nəhayət və s.) diqqət yetir.
4. Ayrı-ayrı qrupların əlaqələndirilməsinə tap.
5. Aşağıda təqdim edilən sxemlərdən hansına uyğun gəldiyini müəyyən et və sxemi dəftərinə çək.

111

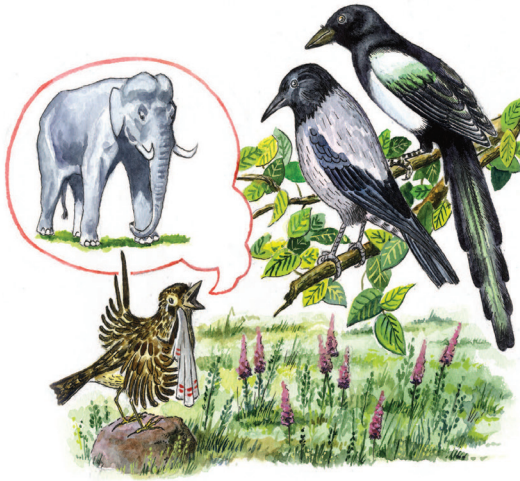
Qrup üzvlərinin masa arxasında yerləşdirilməsi

— təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

— istedadlı şagirdlər

Böyük, yaxud kiçik qruplarla iş forması seçmək qərarını sinifdə istedadlı şagirdlərin səviyyəsi və təlimdə çətinlik çəkən və istedadlı şagirdlərin sayından asılı olaraq müəyyən edə bilərsiniz. Təqdimat zamanı şagirdləri yeni sözlərin istifadəsinə yönəldin.

Fərdi	Qrup
1) Rollu oyunda rolunu gözəl ifa edənlər	Holistik qiymətləndirmə sxeminə əsasən
2) Müzakirələrdə fəal olanlar və məntiqi fikirlər yürüdənlər	

belə eləmədin və mənim yuvamı dağıtdın. Balalarımı öldürdün. Vəcdanın heç göynəmədimi? Onlar hələ çox kiçik idilər, gözləri belə açılmamışdı. Allah sənə də cəzanı, inşallah, verər.

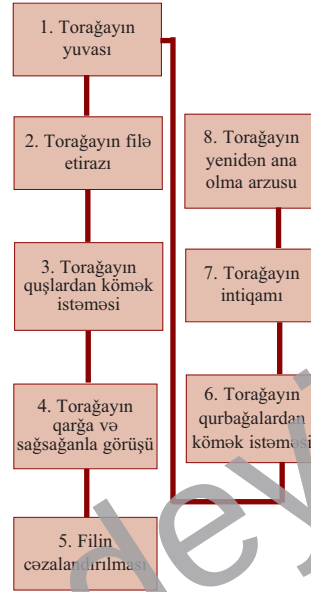
Torağayın dedikləri fili çox əsəbiləşdirdi:

— Sən nə cəsarətlə mənimlə belə danışırısan? Nə olsun ki, balaların ölüb. Bura mənim ölkəmdir. İstədiyimi eləyə bilərəm. Məni çox əsəbiləşdirmə. İndi sən də ayaqlarımın altına salıb tapdalaram, — dedi.

Zavallı torağay filə cavab verə bilmədi. Bir az da məyus oldu. Ağlına gəldi ki, quşların yanına getsin. Acısını, bəlkə, onlarla bölüşə bilərdi. Bəlkə də, quşlar fildən intiqam alacaqdılar.

Sənə, torağayın etirazına fil nə cavab verəcək?

Əsərin ideyası və sonluğunun müzakirə edilməsi fərdi olur.

Qiymətləndirmə 2 formada aparılır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən istifadə					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının aydınlaşdırılması					
Müzakirələrdə fəal iştirak					

Mətnə 598 söz, kənarda 27 söz var.

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı

Dərsin məqsədi

1. Cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatla bağlı yazacağı nəqli essədə baş verəcək ayrı-ayrı hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı essədə vəş verən hadisələr ardıcılığını təqdim edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl (xronoloji, səbəb, nəticə) təqdim edir. (2.1.2.)
3. 0,5 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)
4. Nəticələrlə bağlı təqdimat edir. (2.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə sizdən cəsarət tələb edən bir əhvalatla bağlı nəqli essenin yazısına hazırlıq işi aparmışdıq. Həmin dərstdə əhvalatda iştirak edən obrazlar və onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdik. Bu gün də sizdən cəsarət tələb edən essenin yazılmasına hazırlıq işini davam etdirəcəyik. Yəqin ki, həmin dərstdə təkliddə işləmək istəyənlər fərdi, ikilikdə işləmək istəyənlər cütlərdə, çoxluqda işləmək istəyənlər isə qruplarda bu vəzifənin öhdəsindən gəldi. Keçən esseyə hazırlıq dərində kim hansı formada işləmişdisə öz yerini alsın. Hər kəs öz yerini alandan sonra keçən dər işlədikləri vərəqləri onlara qaytarın. Ədəbiyyat dəftərində işləyənlər həmin səhifəni açır. Hər fərd, cütlük, yaxud qrup əvvəl yazdıqlarından istiqamətlənərək yazacağı nəqli essədə hadisələri müəyyən edir, onları xronoloji və səbəb-nəticə ardıcılığı ilə düzmək üçün işlər aparır. Bunun

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ HADISƏLƏRİN ARDICILIĞI

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələr hansı ardıcılıqla tərtib edilir?

Nəqlətmə xarakterli mətnlər girişdən nəticəyə qədər müxtəlif hadisələrin ardıcılığından ibarətdir. Nəqlətmə xarakterli esse yazmadan əvvəl sən də haqqında danışılacaq hadisələr üzərində düşünməli, onları ardıcılıqla düzməyi bacarmalısan. Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələr, əsasən, xronoloji ardıcılıqla düzülür. Yəni birinciden sonuncuya qədər hadisələr hansı ardıcılıqda baş veribse, o ardıcılıqda da nəql edilir.

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə istifadə edilən digər ardıcılıq səbəb-nəticə ardıcılığıdır. Əvvəl baş verən hadisənin səbəbi göstərilir, sonra nəticə təqdim edilir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarətli olmağı tələb edən əhvalatla bağlı yazacağın nəqli esseyə əvvəlki dərstdə başlıq vermişən. Essenin əsas obrazlarını da müəyyən etmişən. Həmin essədə girişdən sona qədər baş verən hadisələri müəyyənləşdir. Onları təfəsilatı ilə yaz, açar sözlərdən istifadə etməklə xronoloji ardıcılıqla düz. Əvvəlcə hadisənin səbəbini göstər, sonra onun nəticəsini təqdim et. Essədə təsvir olunan kiçik hadisələri aşağıdakı sadə ardıcılıq sxemi üzrə düz.

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

116

üçün şagirdlərə 15-20 dəqiqə vaxt verilir. Vaxtla bağlı qərar qəbul edərkən sinfin səviyyəsi nəzərə alınır. Şagirdlər yazıya hazırlıq işi apardıqları müddətdə onlara yaxınlaşın və ehtiyac duyduqları məsələlərlə bağlı replika və suallarla onları məqsədə doğru istiqamətləndirin.

Şagirdlər bu sxemi dəftərlərinə çəkir və onun üzərində iş aparırlar.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ HADISƏLƏRİN ARDICILLIĞI

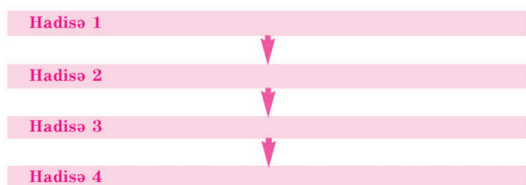

Nəqletmə xarakterli essədə hadisələr hansı ardıcılıqla tərtib edilir?

Nəqletmə xarakterli mətnlər girişdən nəticəyə qədər müxtəlif hadisələrin ardıcılığından ibarətdir. Nəqletmə xarakterli esse yazmazdan əvvəl sən də haqqında danışılacaq hadisələr üzərində düşünməli, onları ardıcılıqla düzməyi bacarmalısan. Nəqletmə xarakterli mətnlərdə hadisələr, əsasən, xronoloji ardıcılıqla düzülür. Yeni birinciden sonuncuya qədər hadisələr hansı ardıcılıqda baş veribse, o ardıcılıqda da nəql edilir.

Nəqletmə xarakterli mətnlərdə istifadə edilən digər ardıcılıq səbəb-nəticə ardıcılığıdır. Əvvəl baş verən hadisənin səbəbi göstərilir, sonra nəticə təqdim edilir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarətli olmağı tələb edən əhvalatla bağlı yazacağın nəqli essayə əvvəlki dərsdə başlıq vermişən. Essənin əsas obrazlarını da müəyyən etmişən. Həmin essədə girişdən sona qədər baş verən hadisələri müəyyənləşdir. Onları təfəsilatı ilə yaz, açar sözlərdən istifadə etməklə xronoloji ardıcılıqla düz. Əvvəlcə hadisənin səbəbini göstər, sonra onun nəticəsini təqdim et. Essədə təsvir olunan kiçik hadisələri aşağıdakı sadə ardıcılıq sxemi üzrə düz.

116

Hazırlıq işləri bitəndən sonra şagirdlərin təqdimatları dinlənilir.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə bağlı qeyd. Təlimdə çətinliklərlə üzləşən şagirdlərin cütlərdə işləməsi daha məqsədəuyğundur. Belə şagirdlər təkliddə tapşırığın keyfiyyətlə yerinə yetirilməsində çətinlik çəkər, qruplarda isə çoxluğun içərisində kölgədə qalarlar. Bu dərslərdə iş formasını seçərkən şagirdlərə sərbəstlik verilməsinə baxmayaraq, onlara tövsiyələrinizi verməkdə davam edin. Məsələn, «Nadir, sən Çingizlə birlikdə tapşırığı yerinə yetirərsən?»

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essədə baş verən hadisələrin müəyyən edilməsi					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

«Çillələr» əfsanəsi (Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələrə ayırma)

Dərsin məqsədi

1. «Çillələr əfsanəsi»ni oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.) 3. Oxuduğu əsərin hissələri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şəkildə şərh edir. (1.1.3.) 4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən yeni sözləri nitqində istifadə edir. (2.1.1.)

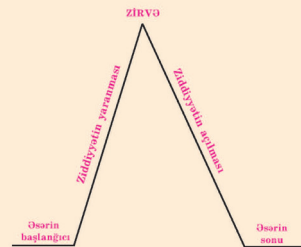
Girişdə verilən məlumata yarıdıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərstdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti yerinə yetirəcək. Bu da onlardan kifayət qədər vaxt tələb edir. 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarla iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Bununla hər bir şagirdin təlim prosesinə fəal cəlb edilməsini təmin etmiş olarsınız. Şagirdlərdən biri süjetin hər komponenti haqqında məlumatı oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncü isə müzakirələrin sonunda gəldikləri qənaətlə bağlı cədvəldə qeyd aparacaq.

148

«ÇİLLƏR» ƏFSANƏSİ (NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏRDƏ HADİSƏLƏRİ MÜƏYYƏN ETMƏKLƏ ONU HİSSƏLƏRƏ AYIRMA)

Nəqlətmə xarakterli əsərlər beş hissəyə ayrılır: əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu. Əsəri təşkil edən hadisələr də **səbəb-nəticə ardıcılığı** ilə bağlanır.

Dərs ərzində bu məsələlərlə daha yaxından tanış olacaqsan.

Əsərin başlanğıcı

Bu hissədə əsərdə iştirak edəcək bütün əsas obrazlar təqdim edilir.

Onların qarşılıqlı münasibətləri, məqsədləri, əsas xüsusiyyətləri haqqında ilkin təəvvür yaranır. Əsas obraz və onun vəzifələri aydınlaşır. Hadisələrin bir-birinə bağlanmağa başlaması ilə bu mərhələ bitir.

Ziddiyyətin yaranması

Əsərin bu hissəsində əsas obrazın məqsədi, hədəfi tam məlum olur və o, məqsədinə çatmaq üçün çalışır. Kiçik çətinliklər ilkin mərhələdə onun uğur qazanmasına maneçilik törədir və o, qüvvəsini həmin çətinlikləri aradan qaldırmağa yönəldir. Əsərdə əsas obrazın hər kiçik çətinliyi necə aradan qaldırdığı əks etdirilir. Yalnız bundan sonra əsas obraz öz böyük məqsədlərinə doğru addımlar atmağa başlayır. Bu da ikinci hissənin başa çatmasından xəbər verir.

149

Bu əlaqələndirmə fəaliyyəti makro-idraki (böyük idraki) fəaliyyətdir. Şagirdlərin bu fəaliyyəti yerinə yetirməsi üçün nəzərə alınmalıdır ki, mətndə 706 söz var. Normal oxu bacarığı olan şagird bu mətni 7 dəqiqəyə oxuya bilər. Süjetin komponentlərinin şərhini ilə bağlı mətnə isə 252 söz var. Bunun oxusu üçün isə 3-4 dəqiqə kifayət edər.

Bütün göstərilənlər üzərində hər məsələ ilə bağlı düşünmək, müzakirə etmək, həqiqəti axtarmaq üçün də vaxt əlavə edilərsə, bu müddət 15 dəqiqədən az olmamalıdır. Cəmi problemin həlli üçün kiçik qruplara 25 dəqiqə optimal vaxt hesab edilir.

Qrup işi üçün ayrılmış vaxt bitəndən sonra müəllim qruplara qırmızı qələmlər paylayır.

ÇİLLƏLƏR (Əfsanə)

Sənə, bundan sonra insanlar nə edəcəklər?

Qış adlı bir kişinin Böyük çillə, Kiçik çillə, Boz ay adlı üç oğlu var imiş. Qış əvvəlcə ilkini — Böyük çilləni qırx günlük səfərə göndərir ki, gedib el-obaları gözsün, dünyaya tamaşa ələsin. Görsün nə var, nə yox, adamlar necə yaşayır, necə işləyirlər?

Böyük çillə altdan-üstədən bərk geyindi. Ağ qar yapıncısını da çiynlərinə salıb yola çıxdı. Az getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, axır ki, aralıq ayının, yəni dekabrın iyirmi ikisində gəlib el-obaya yetişdi.

Görülən işlər məqsədə çatmağa xidmət etdimi?

Adamlar səhər yuxudan oyanıb çölə baxanda gördülər ki, paho, hər yan ağappaq qara bürünüb. O saat barmaqlarını dişlədilər ki, Böyük çillə gəlib çıxıb. Deməli, nə az, nə çox, düz qırx gün dağda-düzdə, kənddə-kəsəkdə bu öz qar atını belədən-elə, elədən-belə çapacaq. Nə etməli Böyük çillənin qarından-soyuğundan qorxub evin bir küncünə çəkilmək olmazdı ki! Bəs onda iş-gücün qulpundan kim yapışsın?!

Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərildi. Göyərtilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yeddi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavasının başına dolana-dolana səs-səse verib nəğmə oxudular:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.
Səməniyə saldım badam,
Qoymurlar bir barmaq dadam...

Halva bişəndən sonra qara istiot, darçın, mixək, razıyana, ceviz, quluncan, badyan, qulsakəmər, zəncəfil, hil kimi ədviyyatları da döyüb ona qatdılar. Qoğalı, kündə şəklində yumurlanmış halvanı qonşulara da payladılar. Halvanı elə böldülər ki, hər

Hazır şablonu lövhədə asmaqla şagirdlərə təqdim edir. Qruplar şablonda öz nəticələrini müqayisə edir. Aşkar etdikləri fərqləri qeyd edir.

Sinfin hazırlıq səviyyəsiindən asılı olaraq müəllim tapşırığın icrasına ayrılması vaxtı azalır və yaxud artır bilər.

Özünüqiyətləndirmə zamanı qrupdaxili müzakirələr baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşır və prosesi müşahidə edir. Müzakirələri dinləyərək verilmiş şablondakı hər hansı məqamla razılaşmayan şagirdin fikrini kollektiv müzakirəyə çıxarır.

Belə hal müəllim üçün tapıntıdır. Müəllim belə məqamlardan səmərəli istifadə etməli, fərqli fikrə necə hörmətlə yanaşmağın vacib olduğunu öz şəxsi nümunəsində nümayiş etdirməlidir. Bununla həm maraqlı müzakirə, həm də gözəl bir tərbiyə işi aparılmış olar.

119

Böyük Çillə ilə Kiçik Çillənin görüşü və Kiçik çillənin lovgalığı

Meyanlar	5	4	3	2	1
Süjetin müəyyənləşdirilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					
Nümunədə yeni sözlərdən istifadə					
Fikirlərin aydın və ardıcıl şərh					
Əməkdaşlıq					

«Qaranquş əfsanəsi» (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. «Qaranquş əfsanəsi»ni oxuyarkən çətin sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və yazır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
3. Əsərin süjeti ilə bağlı fikirlərini (mətn, qrafik cədvəl şəklində) aydın və ardıcıl şəkildə təqdim edir. (1.1.3.; 2.1.2.)
4. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)
5. Əfsanə və hekayəni müqayisə edir. (1.2.1.)

Müstəqil iş olduğundan fərdi iş üsulunu seçmək məsləhətdir. Müstəqil iş hər bir şagirdin mühüm məsələləri hansı səviyyədə etdiyini, onların təlimində hansı problemlərin olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Müəllim problemi ona görə aşkar etmir ki, şagirdi danlasın, yaxud onu nədəsə günahlandırсын. Müəllim boşluqları aşkar edir ki, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görsün. Tədbirlər müxtəlif xarakterli ola bilər:

Hansı anlayışlar müqayisə edilir, yaxud qarşılaşdırılır? Hansı cəhətlərinə görə onlar oxşar, hansı cəhətləri ilə fərqlidir?

Boz ay da beləcə ömür sürüb vaxtını başa vurdu.

Artıq yer-yurd al yaşıla bürünmüşdü. Üç qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklə bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...

Tapşırıq 2. «Çillələr» əfsanəsində hadisələrin ardıcılığını müəyyən et. Qarşılaşdığın hadisələrdən hansıları sənə tanışdır, bəs hansı hadisələr sənə tanış deyil?

«QARANQUŞ ƏFSANƏSİ» (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. 1. «Qaranquş əfsanəsi»ni oxu. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır və iş vərəqində qeydlər apar. 2. Səhifə 117-də verilmiş sxem üzrə əsərin hissələrini müəyyən et. 3. Janr xüsusiyyətləri baxımından əsəri «İki ana» hekayəsi ilə müqayisə et.

QARANQUŞ ƏFSANƏSİ

Deyirlər ki, qədimdə bir padşah var imiş. Həmin padşahın gözünün ağrı-qarası, ciyərparası Bahar adlı bir qızı var imiş. Nə gözəllikdə, nə də ağılda onunla bəhsə girməyə heç kim cəsarət etməmiş. Hökmdarın sarayına bir-birindən hörmətli, bir-birindən dövlətli elçilər gəlir. Onlar padşahla qohum olmaq arzusunda olduqlarını bildirirlər. Ancaq padşahın qızı heç kimə könül vermir. Padşah haçandan-haçana öyrənir ki, Baharın onun qoyun sürüsünü otaran çobanından xoşu gəlir. Qızın sağlığa ləkə gətirən hərəkəti padşahı bərk qəzəbləndirir. Vəzir ağıllı tədbiri ilə hökmdarını sakitləşdirir:

— Qibleyi-ələm, səni yandırana sən dondurmalsan. Öz yəni, öz həddini, öz tay-tuşunu tanımayan layiqli cəzaya çatmalıdır. Amansız qışın lap oğlan çağıdır. Gecikmədən Bahar onu xilas edər.

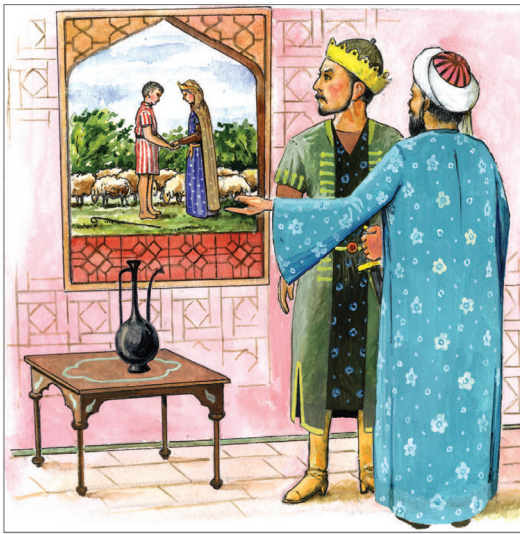
122

- şagirdin mənavi-psixoloji problemləri ilə bağlı (ailədə, sinifdə və ya dostları ilə);
- müəllimin pedaqoji-psixoloji yanaşmalar baxımından şagirdlə münasibətdə nəzərdən qaçırdığı məqamlar, yaxud yol verdiyi nöqsanlarla bağlı;
- metodikada problemlərlə bağlı;
- həmçinin şagirdlərin fiziki-fizioloji problemləri ilə bağlı və s.

Müstəqil iş aparmaq mövcud vəziyyəti açıq şəkildə görməyə imkan verir.

Şahın əmrilə qoşundan bir dəstə ayrılır. Başda padşah və vəzir olmaqla yola düşürlər. Axşamdan yağan qar hər tərəfi ağ yorğana бүрүmüşdü. Dəstə çətinliklə uca bir dağa yetişir. Birdən qorxulu bir çovğun başlayır. Çovğun getdikcə güclənir. Padşahın əmrilə çobanı sarıqdan açıb uca zirvədən dərin yarığa atırlar. Bu vaxt Baharın səsi onun qulağına gəlir. Bu səs ona hərarət, istilik, cəsarət verir. O, Allahdan quşa çevrilməsini, qanad açıb Bahara qovuşmasını arzu edir. Oğlan ağ qışla üz-üzə dayanan qara bir quşa çevrilir.

Bahar qışın da qənimi idi. Ona görə qış qara quşu sağ buraxmaq istəmir. Gərgin mübarizə başlayır. Qış çovğunu və şax-

123

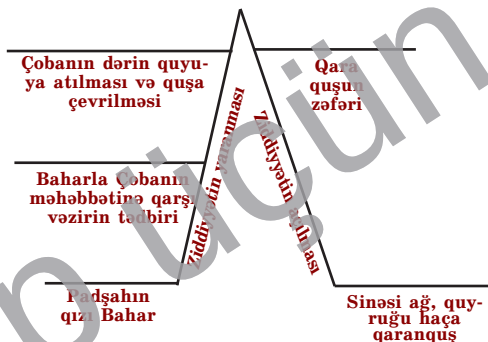
Şagirdlər müstəqil iş apardıqları müddətdə diqqətli olun ki, müxtəlif xarakterli məsləhətləşmələrə yol verilməsin.

Elan edin ki, iki eyni iş aşkar edilsə, yəni köçürmə halları olsa, hər iki işin nəticələri ləğv ediləcək.

Müstəqil iş qiymətləndirilərəkən özünüqiymətləndirmə üsulu seçilə bilər. Bu zaman təqdim edilən şablon yardımçınız ola bilər. Şagirdlərin nəticələrini qiymətləndirərəkən aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır:

1. Süjet doğru müəyyən edilibmi?
2. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən istifadə etməklə müəyyən edilib yazılıbmı?
3. Əfsanənin janrı xüsusiyyətlərinin hekayənin janrı xüsusiyyətindən fərqi şərh edilibmi?

Qara quşla qışın mübarizəsi

Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqletmə xarakterli esse (Essenin hissələri)

Dərsin məqsədi

1. Əvvəlki dərslərdə tərtib edilmiş hadisələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ardıcıl düzür. (1.1.3.). 2. Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında essenin süjeti ilə bağlı fikirləri aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.; 2.1.2.)

Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında əvvəlki dərslərdə artıq iş aparmısınız. Şagirdlər nəqli essədə baş verəcək hadisələri artıq müəyyən etmişlər. Essenin tərtibi üzrə işi davam etdirmək üçün dərsin əvvəlində verilmiş giriş sözüə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəltməyə nail ola bilərsiniz.

Səh. 124-də verilmiş təlimat üzrə əvvəlki dərslərdə olduğu kimi qarışıq iş forması şəraitində fəaliyyəti davam etdirirlər. Şagirdlər bundan əvvəl obrazların xüsusiyyətlərini, hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişlər. Həmin məsələlərlə bağlı aparılmış işə yenidən nəzər salınır. Çünki bu dərstdə yerinə yetiriləcək tapşırıq yazıya hazırlığın davamı ilə bağlıdır. Tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün 5–7 dəqiqə kifayət edər.

tanı daha da qüvvətləndirir. Padşahın dəstəsi tab gətirməyib məhv olur. Qara quş isə Baharın köməyiə amansız qışa qalib gəlir. Atıldığı zirvənin başına qonub məğlub olmuş qışa son dəfə baxır.

Qalib quşun sinəsində qarın bir damcısı qalır. Qara quş Bahara doğru qanad açmaq istəyəndə qış son qüvvəsini toplayıb əlini onun quyruğına atır, iki lələk qopardır.

O gündən sinəsi ağ, quyruğu haça olan qara quşun adı qaranquş qalır.

Qarşılıqlı qiymətləndirmə üçün səh. 117–118-ə bax.

Tapşırıq 2. «Qaranquş» əfsanəsini oxudun. Əsərin hissələrini verilən sxemə əsasən müəyyən et. İndi isə yoldaşınla bir-birinizin tədqiqatının nəticəsini qiymətləndirin. Bunun üçün səh. 117–118-də verilən məlumatdan istifadə et.

CƏSARƏT TƏLƏB EDƏN ƏHVALATLA BAĞLI NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSE (ESSENİN HİSSƏLƏRİ)

Nəqletmə xarakterli essədə hissələrin müəyyənləşdirilməsi nə üçün lazımdır?

Əvvəlki dərslərdə səndən cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqledici xarakterli esse yazmaq üçün bir sıra işlər aparmısan. Obrazları və hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişən.

Tapşırıq: Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et (əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu). Hadisələrə başlıq ver, onları sxem üzrə (səh. 117) yerləşdir.

124

İş prosesində şagirdlərə yaxınlaşın, köməyə ehtiyacı olan şagirdlərə istiqamət xarakterli suallar, replikalar və s. verin. Qrupda çalışan şagirdlərin hər birinin fəal olduğuna əmin olun. Əks halda bununla bağlı qrupa iradınızı bildirin və nəticələr qiymətləndirilərkən bu məqamları nəzərə alın.

Süjetin komponentləri üzrə hadisələrin yeri müəyyən edildəndə sonra komponentlərin xüsusiyyətləri haqqında məlumatı onlara təqdim edin. (Dərslik səh. 117–118.)

Hər fərdi cüt, yaxud qrup öz işinin nəticəsini təqdim edilən tələblər baxımından dəyərləndirsin. Üstünlükləri və boşluqları müəyyən etsin və təkmilləşdirmə işi apara bilsin (3–7 dəqiqə vaxt kifayət edər).

Tapşırığın icrası bitdikdən sonra fikir mübadiləsi aparmaq üçün şagirdlərin təqdimatı dinlənilir.

tanı daha da qüvvətləndirir. Padşahın dəstəsi tab gətirməyib məhv olur. Qara quş isə Baharın köməyiylə amansız qışa qalib gəlir. Atıldığı zirvənin başına qonub məğlub olmuş qışa son dəfə baxır.

Qalib quşun sinəsində qarın bir damcısı qalır. Qara quş Bahara doğru qanad açmaq istəyəndə qış son qüvvəsini toplayıb əlini onun quyruğuna atır, iki lələk qopardır.

O gündən sinəsi ağ, quyruğu haça olan qara quşun adı qaranquş qalır.

Qarşılıqlı qiymətləndirmə üçün səh. 117–118-ə bax.

Tapşırıq 2. «Qaranquş» əfsanəsini oxudun. Əsərin hissələrini verilən sxemə əsasən müəyyən et. İndi isə yoldaşınla bir-birinizin tədqiqatının nəticəsini qiymətləndirin. Bunun üçün səh. 117–118-də verilən məlumatdan istifadə et.

CƏSARƏT TƏLƏB EDƏN ƏHVALATLA BAĞLI NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSE (ESSENİN HISSƏLƏRİ)

Nəqletmə xarakterli essədə hissələrin müəyyənəşdirilməsi nə üçün lazımdır?

Əvvəlki dərslərdə səndən cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqledici xarakterli esse yazmaq üçün bir sıra işlər aparmısan. Obrazları və hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişən.

Tapşırıq: Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et (əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu). Hadisələrə başlıq ver, onları sxem üzrə (səh. 117) yerləşdir.

Boşluqlar müşahidə edilərsə, həmin məsələlər kollektiv müzakirəyə verilir. Müzakirənin nəticələri əsasında nöqsanlar aradan qaldırılır. Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə aparılır:

124

Meyarlar	5	4	3	2	1
Süjetin komponentləri baxımından hadisələrin yerinin müəyyən edilməsi					
Yazının süjeti ilə bağlı aydın, ardıcıl şərtlərin verilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					

«Şir və tülkü» nağılı (Nəqletmə xarakterli mətnin elementləri)

Dərsin məqsədi

1. «Şir və tülkü» nağılını oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Nağılı hissələrə ayırır. (2.1.1.) • əsərin mövzusunı müəyyən edir; (1.2.4.) • əsərdə iştirak edən obrazları müəyyən edir; (1.2.2.) • əsərdə problemi, ziddiyyəti müəyyən edir; (2.1.2.)
3. Nağılın elementləri ilə bağlı təqdimatlar edərəkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.; 1.1.3.)
4. Müzakirədə söylənilənlərə münasibət bildirərəkən fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.; 2.2.1.)

Girişdə verilən məlumata yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərsdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti ilə məşğul olacaqlar.

Bu mətnin tədrisi 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ərəfəsində nəzərdə tutulub. Bu baxımdan nağılın məzmununu Azərbaycan və Ermənistan münasibətləri ilə əlaqələndirilir. Üç nəfərdən ibarət kiçik qruplarda iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Şagirdlərdən biri mətnin elementləri haqqında məlumat oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncüsü isə müzakirənin sonunda qrupun gəldiyi qənaətlərlə bağlı qeydlər aparacaq. Şagirdlər burada da makro-idraki fəaliyyətdə olurlar. Mətnə 433 söz var. Optimal oxu sürəti ilə şagird oxuyarsa, mətnin oxusuna 5 dəq. lazım olar. Mətnin elementlərinin şərhə ilə bağlı mətnə isə 129 söz var. Bunun üçün oxucuya 2-3 dəqiqə kifayətdir.

«ŞİR VƏ TÜLKÜ» NAĞILI (NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNİN ELEMENTLƏRİ)

Nəqli mətnlər, əsasən, beş elementdən ibarət olur:

1. Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman;
2. Əsərdəki obrazlar;
3. Əsərin mövzusu;
4. Əsərdə ziddiyyət;
5. Əsərin hissələri.

Bütün nağıllar, hekayələr, əfsanələr, təmsillər, cizgi və bədii filmlərdə bu beş elementi müəyyən etmək olar. Bunları müəyyən etmədən mətnin mahiyyətini aydınlaşdırmaq mümkün olmur.

Hadisələrin baş verdiyi məkan və zaman

Bu hissədə yazıçı, əsasən, təsviri mətnlərdən istifadə edir. O, hadisənin baş verəcəyi yeri, məkanı təsvir edir. Belə məkan bir ev, kənd, küçə, məhəllə, meşə, səhra və s. ola bilər. Zaman baxımından isə hadisənin hansı fəsildə, hansı tarixi zaman kəsiyində, hansı hökmdarın hakimiyyəti dövründə və s. baş verdiyi təsvir edilə bilər.

Obrazlar

Əsas obraz insan, heyvan və digər canlı və cansız əşyalar ola bilər. Bu obrazlar mətnəki müxtəlif hadisələrin gedişində iştirak edirlər.

Əsərin mövzusu

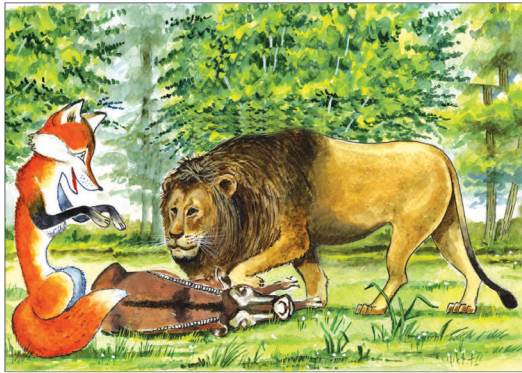
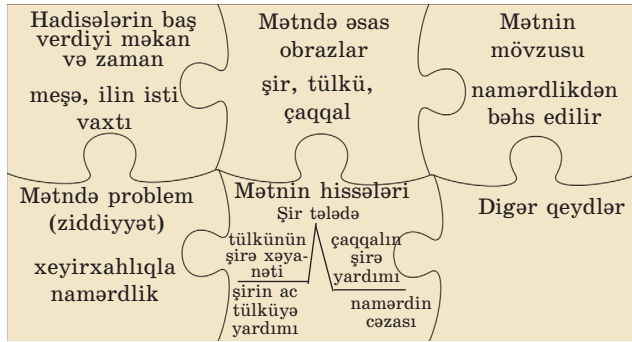
Bu mətnə nədən bəhs olunur? Bu sualın cavabı əsərin mövzusu dur. Mövzu əsərin ideyasını müəyyən etməkdə əhəmiyyətli vasitədir.

Əsərdə ziddiyyət

Nəqli mətnlərdə ziddiyyət iki tərəf arasında gedən mübarizədir. Adətən, tərəflərdən biri əsas obraz olur. Əsas obraz, həm-

125

Nəzəri məsələlərlə tanış olub onu təcrübədə tətbiq etmək və problemin həllinə nail olmaq üçün əlavə 12-15 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır. Tapşırıqların icrası üçün vaxtla bağlı verilən bu tövsiyələr çox nisbi xarakter daşıyır. Sınıfın səviyyəsi, şagirdlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vaxt bölgüsündə dəyişikliklər edilə bilər. Qrup işinə cəmi 25 dəqiqə vaxt ayrılması məsləhətdir.

— Mənim hünərim deyil ki, sən kimi qüvvətli heyvanın qabağından ət yeyəm.

Şir dedi:

— Ay tülkü, qorxma, görmürsən, mən özüm gətirmişəm sən yeyəsən.

Şir nə qədər dedisə, tülkü inad göstərüb ətə yaxın durmadı.

Axırda şir dedi:

— Bəs neyləyim ki, sən yeyəsən?

Tülkü dedi:

— Onda gətir əl-ayağını bağlayım, sonra arxayın yeyim.

Şir razı oldu. Tülkü ölmüş heyvanın bağırsaqlarını çıxarıb şirin əl-ayağını möhkəm bağladı, özünü də günün qabağına uzadıb dedi:

— Şir qardaş, sən bir az yat, mən tamam arxayın olum.

Şir başladı mürğüləməyə, amma tülkü yenə də yemədi. Şir hələ yuxuya getməmişdi, odur ki dedi:

Şir nə üçün tülküyə kömək etmək istəyirdi?

Bu hadisənin baş verdiyi məkan və zaman haqqında nə deyə bilərsiniz?

127

Nağılda 395, əlavə suallarda isə 34 söz var. Mətnin oxusuna 15 dəqiqə vaxt ayrılı bilər. Sınıfın səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt dəyişdirilə bilər.

Vaxt bitəndən sonra hazır şablon lövhəyə asılır və şagirdlərə təqdim edilir. Qruplar əldə etdikləri nəticələri şablonla müqayisə edir. Aşkar etdiyi fərqləri qeyd edir. Oxşar və fərqli cəhətlər müzakirə edilən zaman qrupdaxili müzakirə baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşaraq şagirdlərin müzakirələrinə qulaq asır, apardıqları qeydlərə nəzər salır. Qrup daxilində cavabını tapa bilməyən şagirdin sualı kollektiv müzakirəyə çıxarılır, yəni bütün sinif birlikdə həmin sualın cavabı üzərində düşünür.

Şagirdin hər hansı məsələ ilə bağlı müstəqil fikir yürütməsi və öz fikrini müdafiə etməsi müəllim tərəfindən yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə fikirlər hörmətlə qarşılanmalıdır. Həmin məsələnin kollektiv müzakirəyə çıxarılması həm təlim, həm də təhlüyə baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Elementin müəyyən edilməsi					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Əməkdaşlıq					

R.Əfəndiyev. «Uşaq və qarışqa». «Ayı və qarışqa» (nağıl)
(Nəqletmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müəyyən edilməsi)

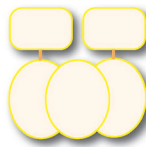
Dərsin məqsədi

1. Rəşid bəy Əfəndiyevin «Uşaq və qarışqa» hekayəsi ilə «Ayı və qarışqa» nağılını məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərlərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
3. Əsərləri hissələrə ayırmaqla, elementlərini müəyyənləşdirir. (1.1.3.)
 - əsərdəki obrazları müəyyən edir. (1.2.2.)
 - əsərin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.)
 - əsərin süjetini müəyyən edir və müvafiq parçaları yığcam nağıl etməklə fikrini əsaslandırır. (3.1.1.;1.1.3.)
4. Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.;2.2.1)

Şagirdlərə müraciət

Uşaqlar, bəzən həyatda elə şərait yaranır ki, biz bir əhvalatı başqa bir əhvalatla müqayisə etməli, qarşılaşdırmalı oluruq. Belə qarşılaşdırmalar bizə daha dərinləndirici düşüncələrə imkan yaradır. Olubmu ki, yoldaşınız başına gələn bir hadisəni sizə danışanda yadınıza düşsün ki, belə bir hadisə sizin də başınıza gəlmişdi. Ancaq hansısa məqam bir qədər fərqli ola bilər. Bu zaman siz iki hadisəni qarşılaşdırmış, onların arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmişiniz. Nəticəsi məlum olan hadisəni nəticəsi məlum olmayan oxşar hadisə ilə qarşılaşdırmaqla ikinci hadisənin nəticəsini əvvəlcədən təxmin etmək (proqnozlaşdırmaq) olar. Bu da sizə doğru qərarlar qəbul etməyə yardım edir. Belə bacarıqlar əhəmiyyətli həyatı bacarıqlardır.

R.ƏFƏNDİYEV. «UŞAQ VƏ QARIŞQA». «AYI VƏ QARIŞQA» (NAĞIL)
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏR ARASINDA OXŞAR CƏHƏTLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nəqletmə xarakterli mətnlərin müqayisəsi bizə nə üçün lazımdır?

Nəqletmə xarakterli mətnin ayrı-ayrı elementlərini müəyyənləşdirdəndən sonra onları bir araya gətirməklə onun xəritəsini tərtib etmək mümkündür. Bu elementlər nəqli mətnin ümumi cəhətləri hesab edilə bilər. Lakin ayrı-ayrı mətnlərin xəritələrini qarşılaşdırarkən məlum olur ki, onların ümumi cəhətləri ilə yanaşı, fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Bu dərs ərzində son iki nəqli mətnin xəritəsini tərtib edəcəm, onları müqayisə edəcəm, aralarındakı **oxşar** və **fərqli cəhətləri** müəyyənləşdirəcəksən.

Tapşırıq 1. Rəşid bəy Əfəndiyevin «Uşaq və qarışqa» hekayəsini və «Ayı və qarışqa» nağılını oxu. Əsərlərin xəritəsini verilən sxem üzrə tərtib et.

UŞAQ VƏ QARIŞQA

Novruzdan bir qədər vaxt keçmiş, bahar fəslinin əvvəl vaxtlarında, camaat düz yerlərə və çəmənəngahlara seyrə çıxıqları zaman əlində dəyənək bir oğlan uşağı da öz atası ilə gözünə çıxırmışdı. Bunlar gəzir və hər şeyə göz gəzdirməkdə idilər. Bu zaman bu uşağın gözü bir yerə toplanmış qarışqa toplusına atışdı.

Uşaq əlindəki dəyənəklə qarışqa toplusının ortasına vurdu və qarışqalardan bir xeylisini qırıb tələfələdi.

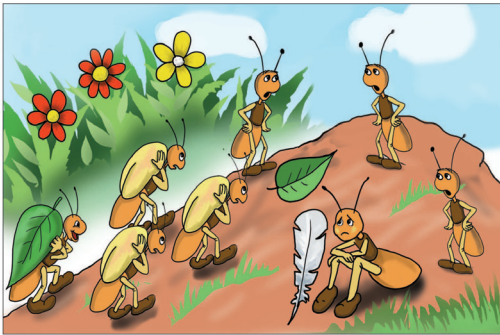
Bu əsnada qarışqanın biri dedi:

— Əzizim, iki gözün, ələndən, anandan, qardaşlarından və başqa nəsil və oynadığınızdan ibarət iyirmi-iyirmi beş nəfər şəxs bir otaqda oturdugü əsnada əyinizin səfki çöküb uça və bu adamların bir nəfəri altı qalib əzilsə, xoşuna gələmi?

130

Bu gün sizlə iki nəqli mətni oxuyacağıq. Onları elementləri baxımından hissələrə ayıracağıq. Növbəti dərsdə isə həmin elementlər baxımından əsərləri müqayisə edəcəyik. Şagirdlər iki qrupa, hər qrupda da iki qrupa bölünür. Bir qrup bir əsərin, o biri qrup ikinci əsərin «xəri-

Yarımqruplar son variantları hazırlayırlar. Təqdimatlar dinlənilir. Fikir mübadiləsi aparılır. Kollektiv müzakirədə mübahisəli məsələlər aydınlaşdırılır.

Qarışqanın bu sualına uşaq birdən-birə cavab verə bilmədi. Bir müddət xəyala gedib dedi:

– Xeyr, elə bir işə razı olmaram.

Onun bu cavabının qarşısında qarışqanın:

– Bəs belə olan surətdə bir dəyənəklə bir tayfadan bu qədər cana qıymaq və həlak etməyə nə səbəbdən xoşuna gəldi? – sualı qarışqa ilə uşağın mübahisəsinə səbəb oldu:

Uşaq:

– Sizlər də bizlər kimi nəsil və oymaq hesab olunursunuzmu?

Qarışqa:

– Şübhəsiz! Sizlərin nəsil və oymağı on-on beş nəfərdən ibarət bir ailə hesab olunur. Amma bizimki yeddi və səkkiz yüz, bəlkə, min-min beş yüz nüfustan ibarətdir.

Uşaq:

– Sizin də ata-ananız, qardaşınız və bacınız, çolum-çocuğunuz olurmuydu?

Qarışqa:

– Əlbəttə, olur! Bu gördüyün qarışqaların bəzisi ata, bəzisi ana və bəzisi də analıq ilə atalıq arasında olan bir sayıq kəslərdir ki, insanlar arasında olmazlar.

131

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərin aydın və ardıcıl şərh					
Təqdimat zamanı yeni sözlərdən nitqində istifadə					

Əsərlərin elementlərinin əks etdirən şablonlar müəllimə yardım məqsədilə təqdim edilir (Dərslikdə səh. 134).

təsini» hazırlayır. Bu fəaliyyətə 20 dəqiqə ayrılır. Şagirdlər əsərləri oxuyur. Qruplar səh. 141-də təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Qruplar yarımqruplarda birləşdirilir. Eyni əsəri araşdıran şagirdlər nəticələri müqayisə və müzakirə edir.

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı «Uşaq və qarışqa» Müəllifin adı R.Əfəndiyev

Obraz

Obraz

Obraz

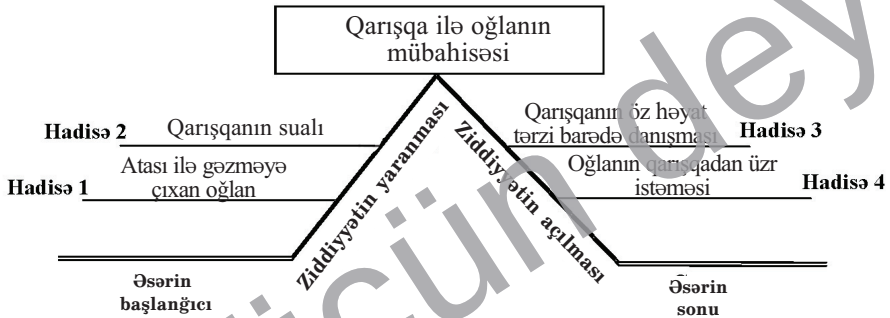

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
 Novruzdan sonra, çəmənəgah

Əsərin mövzusu Düşüncəsiz hərəkətlə başqalarına vurulan zərərdən
 bəhs edilir

Ziddiyyət Düşüncəsiz hərəkət edən oğlanla ailəsinin qayğısına qalan
 qarışqa arasında

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı «Ayı və qarışqa» Müəllifin adı _____

Obraz

Obraz

Obraz

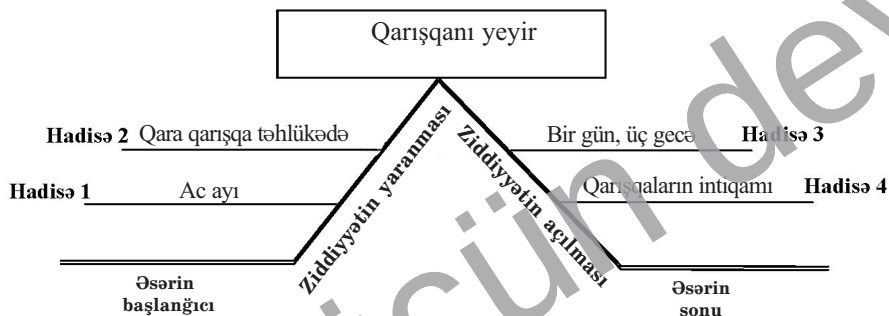

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
 Bulağın kənarı, payız

Əsərin mövzusu Qarışqanın tədbirliliyindən bəhs edir.

Ziddiyyət Güclü ayı və köməksiz qarışqa arasında baş verir

«Uşaq və qarışqa» hekayəsi və «Ayı və qarışqa» nağlı (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. R.Əfəndiyevin «Uşaq və qarışqa» hekayəsini «Ayı və qarışqa» nağlı ilə elementləri baxımından müqayisə edir, fərqli və oxşar cəhətləri müəyyən edir. (1.2.1.) 2. Əsərlə bağlı təqdimat edərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 3. Əsərlərin sonluqlarına fərqli münasibət bildirirlər. (3.1.1.) 4. Əsəri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir. (1.2.1.)

Əvvəlki dərstdə aparılan işlər şagirdlərə xatırladılır. Şagirdlər cütlərə bölünür. Hər iki əsərin elementlərinin xəritəsi onlara təqdim edilir (keçən dərstdə hazırladıqları). Əlavə olaraq 135-ci səhifədə təqdim edilən cədvəli verilmiş vərəqə çəkirlər. Hər iki əsərin elementlərini müqayisə etməklə təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Ehtiyac yaranarsa, dəqiqləşdirmələr aparmaq üçün əsərdən parçalarla bir də tanış olurlar.

Hər iki cütü qruplarda birləşdirməklə cütlüklərin nəticələrinin müzakirəsinə, bununla da şagird-şagird əməkdaşlığının genişlənməsinə şərait yaratmış olarsınız.

Fikir mübadiləsi aparmaq üçün təqdimat edirlər.

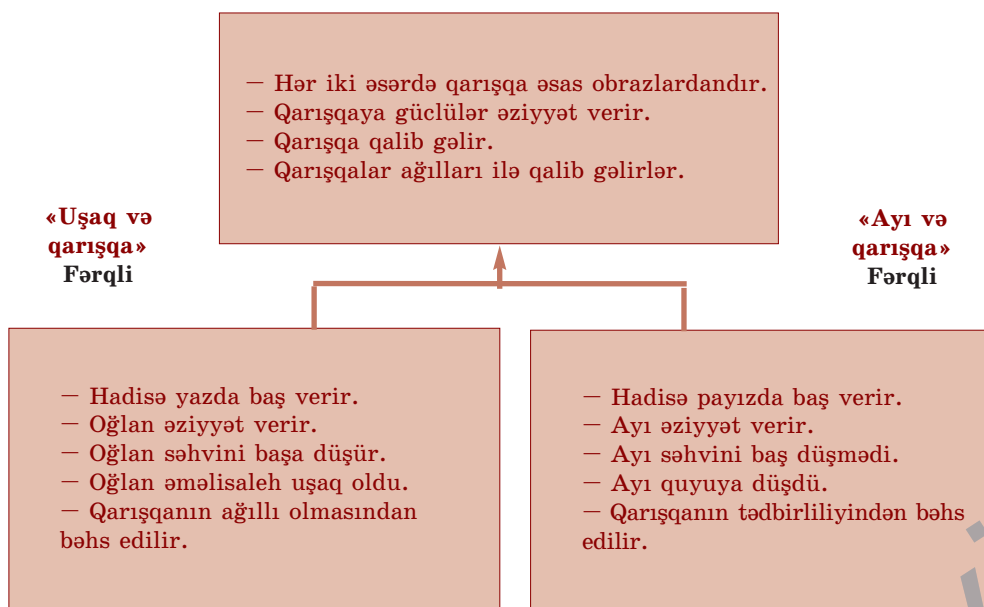
— Məni nə üçün yemək istəyirsən?
— Səni də, bütün ailəni də yeyəcəyəm. Bilmirsən, ayılar qarışqa yeməyi xoşlayırlar? Sizin nəslinizi kəsəcəyəm.
Qarışqa yalvardı:
— Dayan, dayan, gör nə deyirəm? Məni burax, axırıncı dəfə qardaşlarıma su aparım, sonra qayıdaram, yeyərsən.
— Sən gedib qayıdana qədər dözə bilmərəm. Elə indi yeyəcəyəm.
— Yemə, yemə. Bunun əvəzində sənə dəyərli məsləhət verərəm.
— Hə, yaxşı, de görək.
Yazıq qarışqa deməyə söz tapmayıb:
— Bir parasını ye, ikinci parasını qış üçün saxla, — dedi.
— Hə, yaxşı məsləhətdir.
Ayı qarışqanı ağzına qoyub uddu.
Qarışqalar çox gözlədilər. Su ardınca gedən Qara qarışqa qayıtmadı. Balaca cığırla təpəyə qalxıb yola baxdılar.
Bəs bizim qardaşımız niyə gəlib çıxmadı? Bəlkə, batmış?
— Yox! Onu ayı yeyib, — deyə qarğa qarışqalara xəbər verdi.
Bütün qarışqalar ayının mağarasına tərəf getdilər... Mağaranın ağzında yeri altdan qazmağa başladılar. Kəstəbək boğurdən çıxıb dedi:

133

Təpəşirgin cütlərdə icrası ilə bütün şagirdlərin problem üzərində fəal düşünməsini təmin edin. Cütlərin tərkibini müəyyənləşdirərkən təlimdə çətinliyi olan şagirdlə yetirən şagirdin birgə fəaliyyətini təşkil edin.

Qrup təqdimatlarında fərqli cəhətlər vurğulanır və kollektiv müzakirəyə verilir. Fikirlər ümumiləşdirilir və nəticə aşağıdakı şəkildə şagirdlərə təqdim edilir.

Kollektiv müzakirədə əsərlər janr xüsusiyyətləri, yazılı və ya şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olması baxımından müqayisə edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərləri elementləri baxımından müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri aşkar edir					
Əsərin elementləri ilə bağlı təqdimat edərkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir					
Əsərlərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir					

Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında nəqli essenini yazmazdan əvvəl mətnin elementlərini müəyyən edir. (1.1.3.)
 - essədə hadisənin nə zaman və harada baş verdiyini müəyyən edir. (3.1.2)
 - müəyyən etdiyi obrazları esse materiallarının sırasına daxil edir. (1.2.2.;3.1.2.)
 - essenin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.; 3.1.2.)
 - essədə ziddiyyəti müəyyən edir. (1.1.3.)
 - müəyyən etdiyi süjeti essenin xəritəsinə əlavə edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı esse ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə təqdim edir. (3.1.2.;3.1.3)

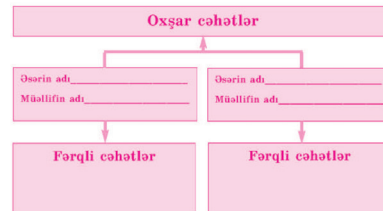
Şagirdlərə əvvəlki nəqli esseyə hazırlıq dərsi və yerinə yetirdikləri fəaliyyətlər xatırladılır. Məsələ ilə bağlı aparılan silsilə hazırlıq işinin növbəti mərhələsində olduqları onlara bir daha bildirilir.

Təqdim edilmiş təlimatdan bəhrələnərək (səh. 135) tapşırıq icra edilir. Bundan əvvəlki esseyə hazırlıq dərslərində nəzərdə tutulan qarışıq iş forması bu dərslərdə də yararlıdır. Sınıfda yazı 3 iş formasında aparılır. Şagirdlər fərdi, cüt və qruplarda fəaliyyət göstərirlər. Hər kəs bununla əvvəlki yazıya hazırlıq işlərini davam etdirir. Təlimatda verilən hər bir tapşırıq yerinə yetirilir.

Əsər üzərində iş

Tapşırıq 1.

1. Oxuduğun «Uşaq və qarışqa», «Ayı və qarışqa» əsərlərinin xəritələrini qarşılaşdır.
2. Əsərin elementlərini (bax səh. 134) verilən sxemin köməyi ilə müqayisə et. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəldir.
3. Əsərləri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə et.

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSENİN ELEMENTLƏRİ

Nəqlətmə xarakterli essədə elementləri müəyyən etmək nə üçün lazımdır?

Nəqlətmə xarakterli mətnlərin, əsərlərin, bəş elementdən ibarət olduğunu öyrəndin: əsərin mövzusu; hadisənin baş verdiyi məkan və zaman; əsərdəki obrazlar; əsərdə ziddiyyət; əsərin məqəli.

Nəqlətmə xarakterli esse yazan zaman bu elementlərin nəzərə alınması zəruridir. Bu dərslərdə nəqli essenin müxtəlif elementləri baxımından mətnin tərtib edilməsi yollarını öyrənəcəksən.

Nəticələr təqdim edilir.

Nəticələr holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.

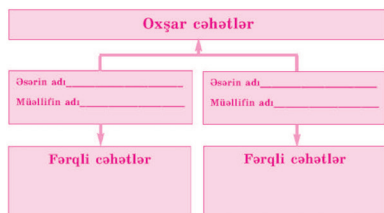
Əsər üzərində iş

Tapşırıq 1.

1. Oxuduğun «Uşaq və qarışqa», «Ayı və qarışqa» əsərlərinin xəritələrini qarşılaşdır.

2. Əsərin elementlərini (bax səh. 134) verilən sxemin köməyi ilə müqayisə et. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəldir.

3. Əsərləri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə et.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN ELEMENTLƏRİ

Nəqletmə xarakterli essədə elementləri müəyyənəldirmək nə üçün lazımdır?

Nəqletmə xarakterli mətnlərin, əsasən, beş elementdən ibarət olduğunu öyrəndin: əsərin mövzusu; hadisənin baş verdiyi məkan və zaman; əsərdəki obrazlar; əsərdə ziddiyyət; əsərin hissələri.

Nəqletmə xarakterli esse yazan zaman bu elementlərin nəzərə alınması zərurətdir. Bu dərstdə nəqli essenin müxtəlif elementləri baxımından mətnin tərtib edilməsi yollarını öyrənəcəksən.

135

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazılacaq essənin mövzusunun müəyyən edilməsi					
Zaman və məkan elementlərinin müəyyən edilməsi					
Essədəki ziddiyyətin müəyyən edilməsi					
Müəyyən edilmiş süjetin essenin xəritəsinə əlavə olunması					

F.Tanrılı. «Mən azərbaycanlıyam» hekayəsi (Əsərin nəql edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Fuad Tanrılının «Mən Azərbaycanlıyam» hekayəsini oxuyarkən qarşılaşdığı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərin «xəritəsinə» tərtib edir. (2.1.2.)
4. Əsəri nağıl edir. (1.1.3.)

Mətnin hissələrə ayrılması yolu ilə yerinə yetirilən fəaliyyətlərdən birinin də əsərin xəritəsinin hazırlanması və nağıl edilməsinin planlaşdırılması olduğunu şagirdlərə çatdırın. Nağıl etmək üçün mətnin planlaşdırılması kimi bir bacarığın əhəmiyyətini vurğulayın. Şagird anlamalıdır ki, bu mühüm bacarıq yalnız ədəbiyyat dərində deyil, bütün həyat fəaliyyətində ona yararlıdır. İnsanlarla ünsiyyət zamanı hər hansı hadisə barədə məlumat verərkən rəsmi çıxışlar, yaxud nitq edərkən və s. Şagirdlər cütlərə ayrılır və cütlərlə oxu fəaliyyətinə cəlb edilir. Cütlərlə oxu strategiyasından əvvəlki dərslərdə istifadə etmisiniz. Metodik tövsiyələrdə də bunun barədə ətraflı məlumat təqdim edilib.

Əsərdə 404 söz var. Hər şagird mətni 5 dəqiqəyə oxuyur və 5 dəqiqə müzakirə edirlər. Bu tapşırığın icrasına 15–20 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarət tələb edən hadisə ilə bağlı nəqli essenin elementləri üzərində düşün. Səhifə 134-də verilən sxem üzrə iş aparmaqla essenin bütün elementlərinin yerli-yerində olmasını təmin et:

- Qeydlər apar: hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- Hadisələrin əsas iştirakçıları kimlər olacaq? (*Bu elementi sən artıq əvvəlki yazıya hazırlıq mərhələsində işləmişən. Həmin qeydləri nəzərə al*);
- Essədə nədən bəhs ediləcəyi barədə qeydlər götür. Nədən bəhs edildiyini aydınlaşdırarkən essenin mövzusunu müəyyən etmiş olacaqsan;
- Oxucunun diqqəti hansı problemə və onun həllinə yönəldiləcək? Bu problem nəyə görə sənə üçün əhəmiyyətlidir?
- Essədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdir. (Bu elementi də sən yazıya hazırlıq mərhələsində artıq işləmişən. Tərtib etdiyin həmin nümunəyə bir daha nəzər sal.) Hər hansı dəyişiklik, yaxud təkmilləşmə işlərinə ehtiyac duyularsa, yerinə yetir. Bundan sonra həmin qeydləri elementlərdən biri kimi daxil et.

F.TANRILI. «MƏN AZƏRBAYCANLIYAM» HEKAYƏSİ (ƏSƏRİN NƏQL EDİLMƏSİ)

Əziz məktəbli, bundan əvvəlki dərslərdə sən nəqli mətnlərin bütün elementlərini əks etdirən xəritələri hazırladın. Həmin xəritələrdən çıxış edərək mətnlərin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyi öyrəndin. Təcrübədən bildin ki, nəqli mətnin xəritəsini tərtib etmək onun haqqında hərtərəfli təsəvvür əldə etməyə kömək edir. Bu xəritələr başqa bir məsələ baxımından da çox faydalıdır. Belə ki mətni nəql edən zaman həmin xəritələr sənə bələdçilik edə bilər.

Tapşırıq 1. «Mən azərbaycanlıyam» mətnini oxu. Xəritəsini qur. Sonra əsərin təqdim edilən qeyd vərəqini doldur. Ondən istifadə etməklə mətni nəql et.

136

Şagirdlər ayrı-ayrılıqda oxuya hazırlıq fəaliyyətini yerinə yetirirlər:

- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünür.
- Məndəki birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyur, onun hissələrilə bağlı iş vərəqində verilən məsələlərə nəzər salır.

Oxu zamanı mərhələsində cümlədəki yoldaşlardan biri oxuyur, digəri 160-cı səhifədə verilmiş məsələləri aydınlaşdırır və qeydlər edir.

Qarşılaşdığı yeni sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq üçün tanış olmayan sözləri də qeyd edir.

Vəzifələr dəyişdirilir, əvvəl qeyd aparən oxuyur, oxuyan şagird isə öz vərəqində qeydlər aparır.

Əsərdə hadisələr _____
(məkanda)
(zamanda) baş verir.

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas ziddiyyət _____

Əhvalat belə oldu ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

MƏN AZƏRBAYCANLIYAM

Sizə kimdən deyim, kimdən xəbər verim... Fərizdən. Çoxunuz onu tanımır. Amma məhəllələrində yaşayan uşaqların hamısı ona həsədlə baxırlar. Niyə? Eh, birini bilirsiniz, birini yox. Səbəbi var. İş burasındadır ki, babası evlərinin həyətinə onun üçün yaraşığı raket düzəldib. Taxtadan. Lap doğrucuya oxşayır. Açılıb-örtülən girdə qapısı, sıra-sıra pəncərələri, hərənən kreslosu, əlvan düyməlikli pultu, sükanı var. Atası isə televizor...ha, hə... işləyən televizor quraşdırıb. Yaşıl düyməciyi bas... cizgi filminə bax.

Hər səhər yuxudan duran kimi Fəriz başına böyük dəbilqə qoyur. Motosikletçilərdə olandan. Gözlərinə enlişüslü eynək

137

Oxu zamanı fəaliyyət bitəndən sonra tərəflər nəticələrini qarşılaşdırır. Oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edirlər. Müzakirələr etməklə vahid son variant yaradılır.

Sınıfdəki hər cütlük bir məsələyə aydınlıq gətirir. Digərləri onun yaşamasına münasibət bildirir. Məs.: I cütlük. Əsərdə hadisələrin baş verdiyi zaman və məkan barədə məlumat verir və əsərdən parçanı nəğil etməklə fikrini əsaslandırır. Uşaqlar I cütlüyün fikri ilə ya razılışır, ya da öz variantlarını təqdim edirlər. Variantlar təqdim edilərkən əsaslandırmaq üçün onlar da nəğil edir. Əgər bu zaman mübahisələr səngiməsə, həmin parça əsərdən oxunur. Bu yolla əsər kollektiv nəğil edilir.

Əsərin adı Mən Azərbaycanlıyam

Müəllifin adı Fuad Tanrıh

Əsərdə hadisələr Fərizgilin həyətinə səhər vaxtı

(məkanda)

(zamanda) baş verir

Əsərdəki əsas obrazlar Fəriz, Eə Zennora, Fərizin babası, uşaqlar

Hadisələr ondan başlanır ki, babası Fərizə taxtadan raket düzəldir

Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət Fəriz yuxudan kal durmuşdu

Əhvalat ondan başlanır ki, Çilçirağın işığı öz-özünə yandı, ürək kimi döyündü

Sonra Eə Zennora bildirdi ki, raket sürətlə Qara Nənəyə sarıncur, tədbir görmək lazımdır.

Daha sonra Fəriz bundan qorxmadı. O, Eənin tələbatlarına əməl etməyə başladı

Sonda Eə öz planeti haqqında məlumat verdi. Fərizin də planeti və ölkəsi haqqında məlumat aldı. Fəriz ona Azərbaycanlı olduğunu və bununla qürur duyduğunu bildirdi

Ziddiyyət belə həll olur ki, Fəriz ələksinib yuxudan oyanan kimi başına cəpənləri babasına danışmaq üçün onun emalatxanasına qəçir

Məqarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən nitqində istifadəsi					
Mətnin xəritəsinin tərtibi					
Mətdən bir parçanın nəğil edilməsi					

Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması

Dərsin məqsədi

1. Əsərin mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.)
2. Əsas obrazlara münasibət bildirir. (1.2.2.)
3. Digərlərinin fikirlərinə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərə «Mən Azərbaycanlıyam» hekayəsinə oxuyaraq, onun xəritəsini tərtib etdikləri və nağıl etmək üçün planlaşdırma apardıqları xatırladılır. Sual verilir. Sizcə, bütün bunları nə üçün etdik? Cavablar dinlənilir.

Əsas məqsədi şagirdlərə çatdırmaq üçün:

– Uşaqlar, biz əlbəttə ki, planlaşdırma apardıq ki, onun nağıl edilməsini təşkil edək. Elə nağıl edək ki, heç bir əsas məsələ nəzərimizdən qaçmasın. Siz özünüz də bir-birinizə, yaxud evdə ailə üzvlərinizə hər hansı hadisəni nağıl edəndə onu bu plan, bu xəritə üzrə danışsanız heç bir mühüm məqam yaddan çıxmaz. Lakin bu bizim yeganə məqsədimiz deyildi.

ƏSƏRİN ÜMUMİLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ NƏTİCƏNİN ÇIXARILMASI

Əsaslandırmaq. Baş verənləri əsərdən nümunələr, faktlar və sitatlar götürməklə danışmaq.

Münasibət bildirmək. Əsərdə baş verənlərdən nəyin doğru, nəyin yanlış olması ilə bağlı fikirlər yürüdülməsi.

Dəstəkləmək. Doğru hesab etdiklərini əsərdən nümunələr götürməklə və ya şərhlər verməklə dəstəkləmək.

Nəticə çıxarmaq. Əsərdən hansı qənaətə gəldiyini bildirmək.

Tapşırıq 1. F.Tanrıllının «Mən Azərbaycanlıyam» hekayəsinin nəql edilməsi üçün qeyd vərəqini artıq yerinə yetirmisən. Aparılmış bütün hazırlıq işləri əsəri ümumiləşdirmək və nəticə çıxarmaq istiqamətində atılmış addımlardır. Oxuduğun mətn üzrə fikirlərini cəmləşdir, təqdim edilən qeyd vərəqinə yaz.

Əsərdə baş verənlərə münasibətim ondan ibarətdir ki, _____

Ona görə belə düşünürəm ki (əsərdən sitatlar götürməklə fikirlərinizi əsaslandırın), _____

Sonda belə nəticəyə gəlmək olar ki, _____

140

Bu mərhələdə əsərlə, yaxud hər hansı hadisə ilə bağlı yürüdülmə fikirlərin əsaslandırılması, onlara münasibətin bildirilməsi, baş verənlərin dəstəklənməsi və onlardan nəticələrin çıxarılması kimi fəaliyyətlər əhəmiyyət daşıyır. Fəaliyyət kollektiv formada həyata keçirilir. Müzakirələr mərhələ-mərhələ aparılır.

Əgər biz oxuduğumuz əsəri, şahidi olduğumuz hadisəni əsaslandırma bilmiriksə, onlara münasibət bildirmiriksə, mövqeyimizi dəstəkləməyi bacarmırıqsa və nəhayət, oxuduğumuzdan nəticə çıxara bilmiriksə, bu o deməkdir ki, bizim oxu üçün ayırdığımız vaxt səmərəsiz sərf edilmiş vaxtdır. Bu dörd fəaliyyət oxu prosesinin sonunda yerinə yetirilməli vacib fəaliyyətlərdir:

1. əsaslandırmaq;
2. münasibət bildirmək;
3. dəstəkləmək;
4. nəticə çıxarmaq.

Əsalandırmaq:

1. Uşaqlar Farizə həsəd aparırlar. Nə üçün?
2. Babası ona taxtadan raket düzəltdir. Nə üçün?
3. Fariz boş vaxtını orada keçirir, sanki kosmosa uçurdu. Nə üçün?

Münasibət bildirmək:

- 1) Farizə həsəd aparırdılar. O da bunu sakit qəbul edir və normal hesab edirdi. Siz bu barədə nə düşünürsünüz? Siz Farizin yerinə olsaydınız nə edərdiniz?
- 2) Fariz Yer kürəsindən çox uzaqlarda fəxrlə «Mən azərbaycanlıyam» deyir və bununla fəxr etdiyini bildirir. Bu barədə nə düşünürsünüz?

Dəstəkləmək:

Uşaqlar qonşu uşaqların Farizə həsəd aparmasına, hətta bununla fəxr etməsinə münasibət bildirir. Bu məsələlər əsərdə necə təqdim edilib?

Nəticə çıxarmaq:

Əsərdə yazıçının göndərdiyi əsas ismarıq ondan ibarətdir ki, insan, hətta günəş sistemindən kənara çıxsın belə, harada olursa-olsun, öz kökünü, vətənini unutmamalı, ona bağlı olmalı, onunla qürur duymalıdır.

Qeyd: Kosmonavtika sahəsində böyük xidmətləri olmuş azərbaycanlı Kərim Kərimov, digər millətdən olub Azərbaycanda dünyaya gələn Musa Manarov haqqında məlumat toplamaq şagirdlərə tapşırıla bilər (İnternetdən).

Qiymətləndirmə fərdi stimullaşdırma yolu ilə aparılır.

Fərdlər qiymətləndirilərkən aşağıda təqdim edilən məsələlər əldə rəhbər tutulub:

- əsərin ideyasının müəyyən edilməsi və ona münasibət;
- obrazlara münasibət;
- digərlərinin fikrə nə münasibət.

Nəqlətmə xarakterli essenin yazılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında esse yazmamışdan əvvəl essenin xəritəsini tərtib edir. (3.1.1.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirləri məntiqi ardıcılıqla şərh edir. (3.1.2.)
3. 0,5–1 səhifə həcmində şərh edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Nəqli essenin yazısının təşkili mövzusu üzrə səh. 141-də verilmiş giriş sözlə şagirdləri yazının növbəti mərhələlərinə istiqamətləndirir. Əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində olduğu kimi qarışıq iş formalarında fəaliyyətin davam etdirilməsi təşkil edilir.

Əvvəlcə dərsin 141-ci səhifədə verilmiş nümunəsini nəzərdən keçirməyi tövsiyə edin. Yazı üçün 20 dəqiqə vaxt verilir.

Yazının nümunədə verilən format üzrə aparılmasına diqqət edin.

Yazı işi bitəndən sonra fərdlərin, cütlərin, qrupların təqdimatlarının dinlənilməsinə təşkil edin.

Əslində, bu dərslərdə indiyə qədər nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində görülmüş işlərin ümumiləşdirilməsi üzrə işlər aparılır. Bu baxımdan əvvəlki dərslərdə aparılmış işlərə diqqət yetirilməsi tövsiyə edilir.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN YAZILMASI

Nəqlətmə xarakterli esse necə tərtib edilir?

Sən əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlamışsan. Essenin hər bir elementinin təşkili üzrə işlər aparmışsan. Hadisələrin harda və nə zaman baş verdiyini, həmin hadisələrdə kimin iştirak etdiyini müəyyən etmişən. Həmçinin nədən bəhs edəcəyini, hansı məsələni müzakirəyə çıxaracağın haqqında da düşünmüşən. Bütün bunları hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyən barədə də götür-qoy etmişən. Artıq nəqli essenin yazısına tam hazırsan.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş, səndən cəsarət tələb edən bir hadisəni yadına sal və onun xəritəsini tərtib et (nümunə səh.141–142).
2. Tərtib etdiyin xəritə əsasında essenin planını qur.
3. Esseyə maraqlı və cəlbedici giriş ver.
4. Qaralamada qeydlər apar.
5. Ehtiyac yarandıqca dialoqlara da yer ver.

ESSENİN BAŞLANGICI

Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan

Çox soyuq bir qış günü idi. Məktəbin həyəti qar ilə örtülmüş, hər tərəf buz bağlamışdı. Buna baxmayaraq, hava sakit və küləksiz idi.

Əsərdə iştirak edən obrazlar

Biz – beşinci sinif qızları böyük təəffüsdə əmiz həyə almaq üçün məktəbin həyətinə çıxmıyıdıq. Səhərdədir, gəzir, təbiətin gözəlliyinə tamaşa edirdik. İkinci sinifdə oxuyan bacım da bizimlə idi. Bir az kənarda altıncı sinif oğlanları qartopu oynayırdılar.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN YAZILMASI

Nəqletmə xarakterli esse necə tərtib edilir?

Sən əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlamışsan. Essenin hər bir elementinin təşkilü üzrə işlər aparmışsan. Hadisələrin harda və nə zaman baş verdiyini, həmin hadisələrdə kimin iştirak etdiyini müəyyən etmişən. Həmçinin nədən bəhs edəcəyini, hansı məsələni müzakirəyə çıxaracağın haqqında da düşünmüşən. Bütün bunları hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyin barədə də götür-qoy etmişən. Artıq nəqli essenin yazısına tam hazırsan.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş, səndən cəsarət tələb edən bir hadisəni yadına sal və onun xəritəsini tərtib et (nümunə səh.141–142).
2. Tərtib etdiyən xəritə əsasında essenin planını qur.
3. Esseyə maraqlı və cəlbədicə giriş ver.
4. Qaralamada qeydlər apar.
5. Ehtiyac yarandıqca dialoqlara da yer ver.

ESSENİN BAŞLANGICI

Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan

Çox soyuq bir qış günü idi. Məktəbin həyəti qar ilə örtülmüş, hər tərəf buz bağlamışdı. Buna baxmayaraq, hava sakit və küləksiz idi.

Əsərdə iştirak edən obrazlar

Biz – beşinci sinif qızları böyük tənəffüsdə təmiz hava almaq üçün məktəbin həyətinə çıxmışdıq. Söhbət edir, gəzir, təbiətin gözəlliyinə tamaşa edirdik. İkinci sinifdə oxuyan bacım da bizimlə idi. Bir az kənarda altıncı sinif oğlanları qartopu oynayırdılar.

141

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məkan və zamanın göstərilməsi					
İştirak edən obrazların təqdim edilməsi					
Ziddiyyətin göstərilməsi					
Problemin həlli					
Nəticə					

Dərsin məqsədi

İnşa yazının təşkili

1. İnşa yazmaq üçün mühüm mərhələləri tanıyır. (3.1.3.)
2. Mövzu ilə əlaqədar məlumat toplayır. (3.1.2.)

Dərslikdə səh. 142-də verilən giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla şagirdin təlim marağını yüksəldin.

Şagirdə qarşıdan gələn əlamətdar hadisələri və tarixi günləri bir daha xatırladın. Bu günlərin hər birinin Azərbaycan və azərbaycanlılar üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulayın. Bu mövzularda bədii əsərlər yazılır, tədqiqatlar aparılır. Bu gün biz də öz tariximizin ayrı-ayrı əhəmiyyətli səhifələrini tədqiq edəcəyik. Bu zaman sizin aşkar edəcəyiniz faktlar və məlumatlara dərsliklərinizdə heç toxunmadığınızı da görə bilərsiniz. Bu sizin yoldaşlarınızın təliminə etdiyiniz töhfə kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdlər inşa yazı mərhələləri ilə tanış edilir. Bu zaman imkan varsa, İKT-dən istifadə edin. PP proqramı bu məsələlərin şagirdlərinizə çatdırılması işini çox asanlaşdırır. Əks halda lövhədə və ya «flip çart»dan istifadə edə bilərsiniz. Yaxud şagirdlərin diqqətini dərsliyə yönəltməklə mərhələləri onlara təqdim edə, müvafiq şərhlər verə bilərsiniz.

ƏSAS HİSSƏ

Ziddiyyətin yaranması

Altıncı sinif oğlanlarından bir neçəsi bacım Nərgizə qartopu atmağa başladı. Bacımın qorxduğunu hiss etdim. Onların üstünə qışqırdım ki, bacımı qorxutmasınlar. Oğlanlar buna əhəmiyyət vermədilər.

Ziddiyyətin açılması

O zaman iki yoldaşım bacımı dövrəyə aldılar. Biz oğlanların atdığı qar topalarının qarşısını divar kimi kəsmişdik. Beləcə bacımı oradan uzaqlaşdırdıq.

ESSENİN SONU

O zaman nə hiss edirdim, indi nə hiss edirəm

Çox qorxmışdım, höhkürüb ağlamaq istəyirdim. İndi heyran qalmışam, bunu necə edə bildim. Nə yaxşı ki, o zaman dostlarım mənə kömək etdilər.

İNŞA YAZININ TƏŞKİLİ

İnşa yazı necə tərtib edilir?

Elə yazı nümunələri var ki, orada müşahidə etdiyimizi təsvir etmək, xatırladığınızı nəql etmək bacarığı ilə yanaşı, digər bacarıqlar da tələb olunur. Buraya müxtəlif mənbələrdən məlumatlar əldə etmək, onlardan istifadə etmək, onların əsasında yeni məlumatlar yaratmaq daxildir. Belə yazılar inşa adlanır. Doğrudur, aşağı siniflərdə sən müxtəlif mövzularda inşalar yazmısan. İndi isə bu yazını daha mükəmməl, qaydalara uyğun yazmağın yollarını öyrənəcəksən. Aşağıda verilmiş təlimata əməl etməklə öz kiçik tədqiqat əsərini — inşanı yaradacaqsan.

142

Sinfinizdəki şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mənəvi-psixoloji vəziyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cümlərlə və ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizcə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək, onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

Mövzular: 1. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işin davamçısı olmaq istərdim. 2. Şuşanın dünənini öyrənirəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir.

Mövzular qruplara təqdim edilir. Bu mərhələdə şagirdlər məlumat toplamaqla məşğul olmalıdırlar. Məlumat haradadır? – İnternet səhifədə; – məktəb kitabxanasında.

Maddi-texniki bazası zəif siniflərdə: Müəllim məktəb kitabxanasından mövzu ilə əlaqəli olan bədii-publisistik, elmi materiallar seçib sinfə gətirir. Bu işlər dərs başlamazdan əvvəl həyata keçirilir.

Çox vacibdir ki, əvvəlcədən gözəl bir inşa yazma biləcəyinə inanasan. Yazı işini həvəslə yerinə yetirmək onun keyfiyyətini yüksəldər. Əgər bütün bunları etməsən, heç vaxt istədiyən nəticəyə nail ola bilməzsən. İnşa yazının uğurla yerinə yetirilməsi üçün onun tərtibi yolları ilə tanış olmalısən. İnşa yazı aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

I mərhələ	Özünün seçdiyin, yaxud müəllim tərəfindən verilən mövzu üzərində düşün.
II mərhələ	Məlumat topla.
III mərhələ	Hansı məsələlərə toxunacağını (müddəalar) müəyyən et və yazını planlaşdır.
IV mərhələ	Hər məsələ ilə bağlı qeydlər et.
V mərhələ	Yazının ilkin variantını hazırla.
VI mərhələ	Həm tərtib etdiyin planı, həm də ilkin variantı bir daha nəzərdən keçir.
VII mərhələ	Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz

Tapşırıq 1.

1. Aşağıda təqdim edilən mövzulardan biri üzrə inşa yazıya hazırlaş:

- Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işlərin davamçısı olmaq istədim?
- Şuşanın dünənini öyrənirəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram.
- 9 May faşizm üzərində Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir.
- Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz.
- 2. Məlumat dairəni genişləndirmək üçün kitabxanada, İnternet səhifələrində araşdırmalar apar.
- 3. Tapdığın fakt və məlumatlarla bağlı qeydlər apar. Onların yerləşdiyi mənbəni də göstər.

143

Müəllim qruplara yaxınlaşıdıqca aparılan işi, əldə edilən məlumatların məqsədəuyğunluğunu dəyərləndirir və müvafiq təlimatlar verir, yaxud təlimatları xatırladır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Toplanılan məlumatların mövzudakı kənaətlənməsinin olmaması					
Məlumatın mənbəyi ilə bağlı qeydlər					
Etibarlı İnternet səhifələrindən istifadə					

Maddi-texniki bazası orta səviyyədə olan siniflərdə müəllim məktəb kitabxanasından münasib məlumat mənbələri gətirməklə yanaşı, həm də sinifdə olan 1 müəllim kompüterindən istifadə imkanı yaradır.

Maddi-texniki bazası yüksək olan məktəblərdə təlim cütlərdə baş verir. Cütlüyün bir üzvü məktəb kitabxanasında, digər üzvü İnternet səhifələrində mövzu ilə bağlı araşdırma işləri aparır. Diqqətli olun ki, şagirdlər təlimatları oxusunlar və fəaliyyətləri addım-addım icra etsinlər.

Mövzular sinfə təqdim edilir. «Kim hansı mövzuda tədqiqat aparmaq istəyir?» – sualı verilir. Bu məqamda şagirdlərin maraqlarından çıxış etməklə sinifdə üç istiqamətdə tədqiqat təşkil edilir. Diqqətli olun ki, verilən mövzuların hər üçü şagirdlər tərəfindən seçilsin. Çünki bu mövzular xalqımızın çox əhəmiyyətli tarixi günləri ilə bağlıdır.

Mövzular seçildəndən sonra şagirdlərin qrupları müəyyən edilir. Elə də ola bilər ki, əvvəlki dərslərdə təcrübə etdiyiniz qarışıq iş formasını seçsınız. Bu iş forması da təlimin səmərəliliyini təmin edə bilər.

Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi

Dərsin məqsədi

1. İnsanın planını tərtib edir. (1.1.3)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərsdə qruplaşdırdıqları tərkibdə şagirdlər yerlərini alırlar. Oxunun və yazının təşkilində planlaşdırmanın hissələrinin müəyyənləşdirilməsinin nə qədər əhəmiyyətli bir bacarıq olduğu bir daha vurğulanır. Bu bacarığın köməyi ilə görülmüş işlər sadalanır:

- təsviri mətnlərin ideyasını müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin süjetini müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin elementlərini müəyyən edərək;
- təsviri esse yazaraq;
- nəqli esse yazaraq.

Tapşırıq 2 şagirdlərə təqdim edilir. Onların nəzərinə çatdırılır ki, təlimata addım-addım riayət etməklə tapşırığın icrasına nail ola bilirlər.

Əgər sinifdə eyni mövzu üzrə paralel qruplarda iş aparılırsa, təlim sonunda fikir mübadiləsi aparmaq tövsiyə olunur. Qrupların biri digərinin tədqiqatlarının nəticələrini görə bilər. Bununla tədqiqatların orijinallığına (təkrarolunmazlığına) xətər gələ bilər.

YAZININ PLANLAŞDIRILMASI VƏ QEYDLƏRİN GÖTÜRÜLMƏSİ

Tapşırıq 2. Topladığın fakt və məlumatlardan istifadə etməklə yazacağın insanın planını tərtib et. Planın hər bəndi üzrə qeydlərini hazırla. Bir məsələdən digərinə necə keçəcəyin barədə də düşün. Verilmiş mövzular üzrə yazıya hazırlaş.

Tapşırığı yerinə yetirərkən aşağıdakı təlimatdan istifadə et.

III mərhələ

Əsas müddəaların müəyyən edilməsi və yazının planlaşdırılması

- Topladığın bütün məlumatları bir araya gətir və uyğun məlumatları qruplaşdır.
- Həmin məlumatlar qrupunu adlandır.
- Ayrı-ayrı məlumatlar qruplarına verdiyin adları yaz. Bu adlar sənin əsas istiqamətlərin olacaq. Hər bir istiqamət məsələyə münasibətini, onunla bağlı inamını, əqidəni, mövqeyini əks etdirməyə imkan verəcək.
- Məlumat qruplarından hansının giriş, hansının əsas hissə və hansının nəticəyə uyğun olduğunu müəyyənləşdir, onları ardıcılıqla qeyd et.

Beləliklə, insanın planını tərtib etmiş olacaqsan. Hər bir məsələ ilə bağlı mövqeyin aşkar etdiyin faktlar və məlumatlarla əsaslandırılmalıdır. Yazı tədqiqat xarakterli olduğundan bunu etmək vacibdir.

IV mərhələ

Planın hər bəndi ilə bağlı qeydlərin götürülməsi

- Tərtib etdiyin planı qarşına qoy.
- Planın hər bəndi üzrə toplanmış məlumatları nəzərdən keçir.
- Araşdırıb tapdığın fakt və məlumatlara tənqidi yanaş: «Bu məlumat nə qədər tutarlıdır? Onunla hansı fikri əsaslandırmaq olar?»
- Tutarlı hesab etdiyin məlumatların etibarlılığını və dəqiqliyini bir daha yoxla. (*Hansı mənbədən alıb edilib? Qeyd et.*)

145

Sinfinizdəki şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mənəvi-psixoloji səviyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cüt, ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizcə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək, onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

İlkin nümunənin hazırlanması

Dərsin məqsədi

1. İnşanın ilkin variantını yazır. (1.1.3.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

lər düzgün və dəqiq aparılıbmı?) Ən müasir, nüfuzlu mənbələrdən istifadə etməyə çalış.

- Topladığın məlumatlar arasında elələri ola bilər ki, onlar sənin fikirlərini təsdiqləməsin, əksinə, inkar etsin. Topladığın məlumatları bir daha nəzərdən keçirt. Fikrini təsdiqləməyən faktları aşkar et, öz mövqeyini müdafiə edən tutarlı faktlar əsasında həmin fikri tənzib et.

Tənzib etmək hər hansı bir məlumatın doğru olmadığını əsaslandırmaqla bəyan etməkdir.

- Başa düşmədiyin və ya mövzunla əlaqəsi olmayan məlumatları dərhal kənara qoy.
- Başqalarının yazısını köçürüb öz yazın kimi təqdim etmə.

İLKİN NÜMUNƏNİN HAZIRLANMASI

V mərhələ

Yazının ilkin variantını hazırla

- Planındakı birinci bənddən başla.
- Həmin bəndlə bağlı apardığın bütün qeydlərini oxu.
- Qeydlərdən istifadə etməklə inşada diqqətə çatdırmaq istədiyin fikirlərin inandırıcılığını *sitatlar* və *istinadlarla* təmin et.
- Planın hər bəndi üzrə iş başa çatdıqca qarşısında işarə qoy.
- İnşanın ilkin nümunəsi hazır olandan sonra yazıya bir daha nəzər sal.

İnşanın hissələrini tərtib edərkən onlara verilən tələblərə riayət et.

GİRİŞ – plan üzrə bu hissəyə aid müddəalar açıqlanır. Yazının məqsədi aydın şəkildə təqdim edilir. «Bu yazını yazmaqda əsas məqsədim nədir?» sualına cavab verilir. Həmin məqsədə çatmaq üçün hansı məsələlərə toxunacağın barədə də qısaca məlumat vermək lazımdır. İnşa hər hansı bir əsərin, müəyyən

146

Beşinci mərhələ üzrə verilmiş təlimat və göstərişlər şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Təlimata əməl etməklə əvvəlki dərslərdə müəyyən edilmiş tərkibdə inşa yazı işi davam etdirilir.

Şagirdlərin diqqəti inşanın hissələrinə verilən tələblərə cəlb edilir (səh.146).

Şagirdlərin apardığı işi nəzarətdə saxlayın. Yanlışlıqlar müşahidə etdikdə tövsiyələrinizi verin.

Bu mərhələdə təqdimatlar dinlənilir. Yazıları gələn dərs yoxlayacağıq.

Bu səbəbdən heç bir yazıya münasibət bildirməyin.

İnşaların təqdimatı keçirilir. Hər fərd, cüt, yaxud qrup inşanı oxuyur. İnşa yazı qiymətləndirilərkən aşağıdakı meyarlar əldə rəhbər tutulur.

4. İstifadə etdiyin məlumatların mənbəyi (kitab, qəzet, jurnal, Internet səhifə və s.) göstərilibmi? Əmin ol ki, mənbə göstərilmədən heç bir məlumat yazıya daxil edilməyib.
5. İnşada ifadə edilmiş fikirlər müxtəlif nüfuzlu mənbələrə əsaslanıbmi?
6. İnşada nəzərdə tutduğun məqsədə nail ola bildinmi?
2. Qrammatik səhvləri aşkar etmək üçün yazını bir də oxu. Ehtiyac yaranarsa, orfoqrafik lüğətdən, yaxud izahlı lüğətdən istifadə et. Orfoqrafik qaydalar baxımından yazını bir daha yoxla. Aradan qaldırılması mümkün olan bütün səhvləri düzəlt. Yaxınlarından birindən xahiş et ki, yazını oxusun. Bəzən sənin görə bilmədiyin səhvləri başqaları asanlıqla görə bilər.

☑ Yoxlama vərəqi 2

1. Hər yeni abzas uyğun cümlə ilə başlanıbmı?
2. Yazılmasına ehtiyac olan, lakin yazılmamış, yaxud bitirilməmiş heç bir fikir qalmayıb ki?
3. Yersiz yazılmış, yaxud təkrar işlənmiş söz varmı?
4. Cümlələr həddən artıq uzun deyil ki?
5. Orfoqrafik, yaxud qrammatik səhvlər yoxdur ki?
6. Yazıya daxil edilmiş sitatlar dəqiq verilibmi?
7. Dürğu işarələrindən düzgün istifadə edilibmi?
8. Birinci şəxsin adı ilə ifadə olunan fikir yoxdur ki? («elə düşünürəm ki», «fikrimcə» və s.)
9. Düzgün tərtib edilmiş cümlələr nəzərdə tutduğun fikri ifadə edirmi?

VII mərhələ

Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz və ya çap et

Yoxlamalar başa çatdıqdan sonra düzəlişlər nəzərə alınmaqla mətni yeni vərəqə köçürmək lazımdır. Diqqətli ol ki, köçürmə zamanı yeni səhvlərə yol verməyəsən. Köçürəndən sonra mətni bir daha oxuyub müəllimə təhvil ver və ya yoldaşlarına təqdim et.

148

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazının hansı məsələ ilə bağlı olması barədə qısaca şərh verilməsi					
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş məsələlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					
Fikirləri dəstəkləyən faktın və məlumatın təqdim edilməsi					
İstifadə edilən dəlillərin ümumiləşdirilməsi					

**Z.Yaqub. «Bir dahi doğulub gəldi dünyaya» şeiri
(Ümumiləşdirici dərş)**

Dərsin məqsədi

1. Z.Yaqubun «Bir dahi doğulub gəldi dünyaya» şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Nümunənin mövzu, ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir. (1.2.4.) 3. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətini müəyyən edir. (1.2.2.) 4. Əsəri təhlil edir. (1.2.2; 1.2.3.)

Dərsə verilən giriş sözünə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz. Nəzərə almaq lazımdır ki, təqdim edilən şeir 6 məsələ baxımından təhlil ediləcək. Odur ki, şagirdlərin cüt və yaxud kiçik qruplara bölünməsi tövsiyə edilir.

I qrup. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi.

II qrup. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

III qrup. Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi.

IV qrup. Əsərdə süjetin komponentlərinin müəyyən edilməsi.

V qrup. Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi.

VI qrup. Əsərdə təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi.

**Z.YAQUB. «BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA» ŞEİRİ
(ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS)**

Əziz məktəbli dost! Dərs ili boyu müxtəlif janrlara aid bədii nümunələri (nağıl, əfsanə, hekayə, təmsil və heca vəznli şeirlər) düşünərək oxumağın yollarını öyrəndin. Artıq sən oxuduğun əsərlərin təsviri, yaxud nəqli mətn olduğunu müəyyən etməyi də bacarırsan. Mətnlərin səciyyəvi cəhətlərini (təsviri, nəqli) nəzərə alaraq oxunu təşkil edirsən. Əsərləri ideya, mövzu, təsvir vasitələri və obrazlara görə təhlil edirsən. Sən, həmçinin müxtəlif əsərlərin quruluşlarını (əsərin hissələrini, elementləri) müəyyən edirsən. Oxuduğun bütün əsərləri həyatında baş verən hadisələrlə əlaqələndirməyi bacarırsan. Sən, eyni zamanda həmin əsərləri yazan qələm sahibləri ilə tanış oldun. Ən fərqlisi isə odur ki, artıq sən özün müstəqil şəkildə təsviredici, nəql etmə mətnlər yarada bilirsən. Sən həm də kiçik tədqiqatlar aparmağın yollarına bələd oldun. Bunlar sənin qazandığın uğurlardır.

Təpşırıq 1. Əsəri oxu. Sınıf yoldaşlarınla müzakirə et. Əsərin nəqli, yoxsa təsviri mətn olduğunu müəyyən et. Əsərin mövzu-su, ideyası, əsərdəki obrazlar, hadisələrin ardıcılığı, əsərin hissələri və elementləri (xəritəsi), istifadə edilmiş təsvir vasitələri və s. üzərində düşün. Fikirlərini əsaslandır.

BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA

Naxçıvanda doğuldu
23-ün mayında.
Güllü bahar fəslinin
ən işıqlı ayında.
Anası İzzət xanım,
atası Əlirza.
Şükürlər oxudular
onlara oğul verən
Tanrıya. İlahiyə,
bu bahara, bu yazı.

149

Qrup işinin yerinə yetirilməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. Qrup tapşırıqları yerinə yetirildikdən sonra fikir mübadiləsi aparılır.

Təqdimatların dinlənməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. 6 qrupun hər biri orta hesabla 3 dəqiqə təqdimat edərsə, minimum 18-20 dəqiqə vaxta ehtiyac var.

Allahın yaratdığı
qaya muzeylərindən,
Ürəyə işıq salan
günəşdən doğulurdu,
Şimşəkdən, ildırımın,
atəşdən doğulurdu.
Kim deyə bilərdi ki,
bugünkü körpə uşaq,
Sabahkı bir dahidi,
biz kimik hökm verək,
Hökmü verən-çıxardan
Tanrıdı, İlahidi.

Zəlimxan Yaqub

152

Özünüqiymətləndirmə:

- 1) İdeyanın müəyyən edilməsi:
 - mövzunu;
 - kiçik fikirləri;
 - əsas ideyanı.
- 2) Əsas obrazların başlıca keyfiyyətlərinin müəyyən edilməsi:
 - məqsədi;
 - düşüncəsi;
 - hərəkətləri;
 - hisləri;
 - özünün söylədikləri;
 - başqalarının onun haqqında söylədikləri.
- 3) Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi:
 - problem;
 - hadisələr;
 - nəticə.
- 4) Hadisələri müəyyən etməklə əsəri hissələrə ayırma:
 - hadisələrin başlanması;
 - ziddiyyətin yaranması;
 - hadisələrin ən yüksək nöqtəsi (əsas hadisə);
 - ziddiyyətin açılması;
 - əsərin sonu.
- 5) Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi:
 - zaman və məkan;
 - obrazlar;
 - ziddiyyət;
 - ziddiyyətin həlli;
 - mətnin hissələri.
- 6) Təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi:
 - bədii təsvir vasitələri;
 - hislərin təsviri;
 - faktların təsviri.

LAYİHƏ

Layihənin həyata keçirilməsi üçün 4 dərs vaxtınız var. Sınıf 2 yarımqrupa bölünür. Şagirdləri yarımqrupa bölərkən püşkatma üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Hər qrupa bir tapşırıq və müvafiq təlimatlar verilir. Layihə üzrə iş aparılarkən il boyu öyrənilmiş bilik və bacarıqların tətbiqinə imkan yaradılır. Belə ki, I qrup II fəsil, II qrup I fəsil üzrə öyrənilmiş məsələlərlə bağlı tədqiqatlar aparır, nail olduqları nəticələri nümayiş etdirir.

Müəllim şagirdlərə müraciət edir:
Bir dərs ili boyu oxunun və yazının təşkili yollarını öyrəndiniz. Düşünərək oxuyanlar və yazanlar olmaq üçün zəruri ilkin bilik və bacarıqlara yiyələndiniz. Siz təsvirə və nəqətmə xarakterli müxtəlif bədii nümunələri oxudunuz, onları ayrı-ayrı məsələlər baxımından araşdırdınız. Bu layihə çərçivəsində biz il boyu əldə edilmiş bilik və bacarıqları tətbiq edəcək və özünəhesabat, özünüqiymətləndirmə işi aparacağıq.

LAYİHƏ

İki qrupa bölünün. 28 May Respublika Günü münasibəti ilə təqdim olunan əsərlər üzrə layihəni işləyin.

Əsərlərdən biri nəqətmə, digəri təsvirə xarakterlidir.

I qrup. 1. Məmməd Namazın «Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır» nəqətmə xarakterli əsərini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərdəki obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətlərini təsvir edin.
- Əsərdəki obrazları müqayisə edin.
- Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.
- Əsəri hissələrə ayırın.
- Əsərin elementlərini müəyyən edin.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

II qrup. 1. Tofiq Bayramın «Alqış deyim» təsvirə xarakterli şeirini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin.
- Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamları göstərin.
- Əsərin hissələrini müəyyənəldirin.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

VƏTƏNİ ÇİÇƏKLƏNDİRMƏK LAZIMDIR!

Sumqayıtda qoca bir kişi yaşayır: torpağı sevən, əkib-becərən, hamıya yaxşılıq edən nurani bir qoca.

Təqaüdcü olduğundan, qocaldığından işləyə bilmirdi. Amma əli işdən soyumamışdı. Hey işləmək, əkib-becərmək həvəsi ilə yaşayırdı.

Şəhər rəhbərliyindən torpaq sahəsi istəyə də, onu razı salan yox idi.

Bu nurani kişi düşünüb-daşınıb qərara aldı ki, boş bir sahədə ağac, gül əkib-becərsin.

153

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərdəki obrazlar təsviri					
Əsərdəki obrazların müqayisəsi					
Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

Belə də etdi. Yaxşı meynələr, şitillər, güllər alıb boş bir sahədə əkdı. Gözəl bir bağ saldı. Yaz fəslı bu ağaclarla sıǵal çəkdi. Çıçəkler yazın nəfəsi ilə günəşə boylandılar.

Adamlar baxıb deyirdilər:

— Sağ olsun bu kişini, yüz adamın işini görüb. Necə də gözəl bağ salıb!

Amma... Amma günlərin bir günü şəhər rəhbərliyindən gəlib dedilər ki, bu bağ ı sökək, dağıtmaq lazımdır.

— Qanunsuz bağ salmısan. Ağacları da kəs at getsin!

Bu qoca bağban bağda oturub dərın fikrə dalmışdı. Balaları kimi sevə-sevə böyütdüyü ağacları, gülləri kəsib tökməyə nə əli gəlirdi, nə də ürəyi. Oturub hey fikirləşirdi. Sanki ağaclər da bunu duyub kədərlənirdilər. Güllər saralıb-solmaqdaydı...

Bu zaman qocanın yanında bir maşın dayandı. Maşından uca-boylu, gülerüzlü sanki hamıya və bu qocaya da tanış olan bir kişi düşüb bağa doğru gəldi: kişiyə əl uzadıb salam verdi.

— Salam, qoca! Niyə kefsiz oturmusan burada?

Nurani qoca ağacları göstərdi:

— Balalarımla vidalaşmaq mənə çətindir.

— Nə olub, de?

— Bu ağacları kəsdirlər. Qanunsuz əkibsən, deyirlər. Tə-qəüdcü babayam, əlim işsiz əsir. Bura boş yer idi. Təmizləyib

154

Tapşırıqlarını alan şagirdlərə iş şəraiti yaradılır, vəzifə bölgüsü aparmaq tövsiyə edilir. Bir qrupda 12-13 şagird varsa və hər qrupa 4-5 araşdırılacaq məsələ təqdim edilsə, deməli, 3 şagird bir problemi tədqiq edir. Hər bir altqrup öz məsələləsi ilə bağlı tədqiqatlarını apardıqdan sonra, işin nəticəsi qrup daxilindəki digər altqruplarla mübadilə edilir. Kollektiv müzakirələrdə boşluqlar aradan qaldırılır, nəticələr təkmilləşdirilir.

Əldə edilən nəticələr əsasında qrup təqdimatı hazırlanır. Sınıfın və məktəbin maddi-texniki bazası nəzərə alınmaqla təqdimatın növü müəyyən edilir. İKT ilə tam təchiz edilmiş məktəb şagirdləri Pover Point təqdimatı hazırlaya bilərlər. Burada şagirdlərin sosial vəziyyəti

də nəzərə alınə bilər. Noutbuku olan şagirdlər onu sinfə gətirə və qrup təqdimatının hazırlanmasına dəstək verə bilərlər.

Lakin həm məktəbin maddi-texniki bazası, həm də şagirdlərin sosial imkanları buna şərait yaratmırsa, adi Flipp Çart vərəqlərindən, yaxud digər A1 formatlı kağızlardan istifadə olunə bilər. Ona nail olmaq lazımdır ki, həm tədqiqat, aparılarkən, həm də təqdimat edildərkən heç bir şagird prosesdən kənarda qalmasın. Bütün şagirdlərin layihənin yerinə yetirilməsində və təqdim edilməsində iştirakına qiymətləndirmə meyarı müəyyən etməklə stimullaşdırma-ya nail ola bilərsiniz. Bunun üçün layihə qiymətləndirmə meyarları da təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi					
Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamların sərhə					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərslər planı

Dərsin məqsədi

1. Marağına uyğun seçdiyi əsəri oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərin xüsusiyyəti baxımından əsərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Sinifdən xaric oxu dərsləri öyrənilmiş məsələlərin digər mətnlər üzrə tətbiqinə şərait yaratmaqla yanaşı, şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir və bunları edərəkən şagirdin marağından çıxış edilir. Tədris vahidləri boyu əhatə olunan mövzular, yaxud öyrənilmiş oxu bacarıqlarının tətbiqinə geniş imkan verən mətnlər seçilib, əlavə oxu bölməsinə daxil edilmişdir. Lakin şagirdlərin bununla məhdudlaşmasına yol verməyin. Şagirdlərinizi məktəb kitabxanasının fəal oxucuları olmağa sövq edin.

SİNİFDƏNXARİC OXU

DARIXIR

Tofiq Mütəllibov

Yalnız qalib otaqlar,
Darıxırlar dəhlizdə,
Hamı o tanış səslər,
Hamı o tanış üzlər?

«Baxır» yazı lövhəsi,
Gözü yollarda qalıb.
Dilə gəlir təbəşir:
— Uşaqlar harda qalıb?

Bir vaxt səsdən darıxan
Qapıçı səssiz həsrət.
Baxır, baxır yollara
Gözlərində məhəbbət.

Susmuş məktəb zəngi də
Elə bil fikrə daldı:

— Niyə bizi çalan yox,
Uşaqlar harda qaldı?

Ayaq izinə həsrət
Qalıb məktəb yolları:
— Səsli-küylü uşaqlar
Bizdən tez keçsin bari.

Sınıf otaqlarının
Elə bil dili laldı.
Skamyalar soruşur:
— Uşaqlar harda qaldı?

Boylanaraq yollara
Baxır, darıxır hər gün.
Uşaqlar məktəb üçün,
Məktəb uşaqlar üçün.

LAYLALAR

Layla dedim ağlama,
Ürəyimi dağlama,
Böyü bir qoc igid ol,
Mənə ümid bağlama.

Bağcamızda miyana,
Gül sümbülə dayana.
Oxu, bülbülüm, oxu,
Bəlkə, bəlkə oyana.

Bir gül əkdim boyunca,
İyləmədim doyunca,
Ömrüm, günüm, uzansın,
Bu bələmin toyunca.

Evinde, eşiyində,
Yat quzum beşiyində,

Dan ulduzu, bir də mən,
Durmusuq keşiyində.

Qurban aran, dağ sənə,
Güllü bağca, bağ sənə.
A layla, oğlum, layla,
Tutmuşam qaymaq sənə.

A layla, yenə layla,
Can deyim, sənə layla,
Sənə gülən dörd-bəla
Qoy gəlsin mənə layla.

A layla, bəlkə, layla,
Alınmaz qalam layla.
Sənə kəc baxanları,
Yandırısın nələm layla.

157

Sinifdən xaric oxu plan üzrə, adətən, tədris vahidlərinin sonunda nəzərdə tutulub. Şagirdlərə konkret bir əsər və yaxud konkret bir mövzu barədə oxumağı tapşırırmayın. Onlara tədris vahidi boyu oxuduqları əsərlərin mövzularını xatırladın.

Məsələn, «Fikrin obrazlı ifadəsi» tədris vahidi Bayraq Günü, Konstitusiya Günü, Milli Dirçəliş Günü, Ümumdünya Əlillər Gününe təsadüf etdi. Gördüyünüz kimi oxu materialları da seçilərkən həmin mövzular nəzərə alınmışdır. Sınıfda baş verən təlimin cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə sıx əlaqəli olması əhəmiyyətlidir. Bu, haqqında oxuduğu məsələlər barədə şagirdlərin dünyagörüşünün daha da genişlənməsinə xidmət edir. Lakin bu cəhətlərin üstünlüklərinə baxmayaraq, şagirdlərə öz maraqlarına uyğun (idman, fantastika və s.) xoşladığı mətni tapmağı, oxuyub haqqında məlumat verməyi tapşıra bilərsiniz. Şagirdlər fərqli əsərlər oxumağa meyil edərlərsə, onlara mane olmaq lazım deyil. Bu yolla siz şagirdlərin oxu marağı haqqında da ətraflı məlumat almış olarsınız.

YAXŞILIĞA YAMANLIQ
Tofiq Mütəllibov

Sıx meşələrdə
Bir pələng varmış.
Kimi görərsə,
Tez parçalarmış.
Keçib düzlərdən,
Aşıb dağ-dərə
Hücum çəkərmiş
Axşam kəndlərə.
Tapıb ovunu,
Dönərmiş geri,
Hind torpağının
Cəngəllikləri,
Məskənmiş ona.
Pələng bahar, qış
Mağarasında,
Sayıq durarmış.
Bir gözəl səhər
Qızarıb dan
Həmə pələngi
Görüb uzaqdan,
Ovçular nişan
Aldılar onu.
Məşədən qaçqın
Saldılar onu.
Pələng meşədən
Çıxıb sürətlə,
Bir kəndə doğru
Böyük qüvvətlə,
Qaçdı, nə qaçdı.
Elə bil quşək
O qanad açdı.
Elə bu zaman
Tarla boyunca
Arabasıyla
Ariq bir qoca
Un daşıyırdı.
Sevindi pələng:
— Burda bir kələk
İşlədim görək.
Sonra yanaşdı

Pələng qocaya
Dedi: — And olsun
Ulduza, aya.
Yemərim səni
Bir fəlakət var
Odur, ardınca
Düşmüş ovçular.
Un kisəsində
Gizlət məni sən,
A kəndli qardaş,
Xeyir görərsən.
Axşam düşəndə
Aşıb dağ-dərə
Hücum çəkmərim
Bir də kəndlərə.
Onun sözüne
İnəndi kəndli.
Yamanca yerdə
Aldandı kəndli.
Dedi: — Yazıqdır,
Xilas edim mən
Yaxşılıq görmüş
Hər vaxt əlimdən.
Qoca kəndliyə
Gələrkən kələk
Un kisəsində
Gizləndi pələng.
Kəndli sürətlə
Kəndə yollandı
Qulaqlarında
Pələngin andı,
Səsləndi hər an.
Bir dəstə ovçu
Elə bu zaman
Yanaşdı ona
Dedi: — Əmi, siz
Xallı pələngi
Görməmişsiniz?
Qoca söylədi:
— Görməmişəm mən

158

Bu dərs kompüter laboratoriyasında da keçirilə bilər. Uşaqlar İnternetdə elektron kitabxanalardan və digər səhifələrdən bədii nümunələr əldə edə, oxuyub müzakirəyə təqdim edə bilər.

Daha çox son günlərdə öyrənilən oxu bacarıqları ilə əlaqədar məsələlər ətrafında düşündürmək, müzakirələr açmaq məsləhətdir.

Oxu dərslərini əsərin nağıl edilməsinə sərf etməyin. Şagirdlərə tapşırıq verin ki, onlar təqdim edilən şablonlar üzrə əsər haqqında xülasə hazırlasınlar və sinfə məlumat versinlər.

Əsərin adı _____

Müəllifin adı _____

Əsərdə hadisələr _____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət _____

Əhvalat ondan başlanır ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi

Formativ qiymətləndirmənin ikinci qiymətləndirmə sxemi analitik qiymətləndirmə sxemidir. Analitik qiymətləndirmə şagirdlər üçün nəzərdə tutulan konkret bacarıqların müəyyən olunmuş uzun müddət ərzində ardıcıl izlənməsi və qiymətləndirilməsidir.

Analitik qiymətləndirmə, əsasən, sorğular və testlər əsasında aparılır. Şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləşdirir. Qiymətləndirmədə, əsasən, 4–5 ballıq şkaladan istifadə edilir.

Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti ardıcıl qiymətləndirilməklə, onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verilir.

Bu qiymətləndirmədə çox vaxt tələb edilir.

Bu cədvələ əsasən müəllim 3 ay ərzində şagirdin haradan haraya inkişaf etdiyini izləmək imkanı əldə edir. Ola bilər ki, şagird inkişaf etməyib, əksinə, geriləyib. O zaman müəllim tədbirlər görür, şagirdin problemlərini aşkar edib, onunla müvafiq təlim qurur ki, şagirdin uğurlu nailiyyətini təmin etmiş olsun.

FƏNN AYLAR	Ədəbiyyat		
	I KSQ	II KSQ	III KSQ
	Göstəricilər		
Əla	5	6	6
Yaxşı	7	8	7
Orta	8	4	9
Zəif	4	6	2

Təqdim edilən cədvəlin şərh:

Birinci kiçik summativ qiymətləndirmə zamanı 5 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 8 şagird orta, 4 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Beləliklə, 12 şagird 4–5, 12 şagird 3–2 qiymətlər almışdır. İkinci summativ qiymətləndirmədə 6 şagird əla, 8 şagird yaxşı, 4 şagird orta, 6 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Yəni 14 şagird 5–4, 10 şagird 3–2 qiymətlər almışdır.

İkinci summativ qiymətləndirmədən sonra müəllim hər iki yoxlaşmanın nəticələrini müqayisə edərək sinifdə inkişafın dinamikasını müəyyən edir. Məlum olur ki, sinifdə 5—4 alanların sayı birinci summativlə müqayisədə 14 nəfərə yüksələrək 2 nəfər artıb: əla nəticə nümayiş etdirən 1 nəfər, yaxşı nəticə nümayiş etdirən də 1 nəfər. 3—2 qiymət alanların sayı 10 nəfərə enərək 2 nəfər azalmışdır.

Üçüncü summativ qiymətləndirmənin nəticəsi isə onu göstərir ki, 6 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 9 şagird orta, 2 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Bu nə deməkdir? Əla nəticə nümayiş etdirənlərin sayı dəyişməmiş, yaxşı nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 1 nəfər azalmış, orta nəticə göstərənlərin sayı 4-dən 9-a yüksəlmişdir. 5 nəfərdən biri yaxşıdan enmiş, 3-ü ortadan yüksəlmişdir. Zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 6-dan ikiyə enmişdir. Beləliklə, 5—4 alan şagirdlərin sayı 13 nəfərə enmiş, orta-zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı isə 11 nəfərə yüksəlmişdir. Orta nəticə nümayiş etdirənlərin sayının 4-dən 9-a yüksəlməsi, əslində, narahatedici faktdır. Lakin bu yüksəlişin zəif nəticə göstərənlərin hesabına baş verməsi düşündürücüdür. Bir əla səviyyəli şagirdin nəticəsi endiyi halda 5 orta səviyyəli şagirdin nəticəsi yüksəlmişdir. Şübhə doğurmur ki? Bəlkə, köçürmə halları baş vermişdir. Bəlkə, tədris edilən məsələlər bu qrup şagirdin maraq dairəsinə uyğun olmuşdur. Müəllim inkişaf dinamikası üzərində düşünməli və hər iki istiqamətdə təxminləri nəzərdə saxlamalıdır.

Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları

İlin əvvəlində oxu bacarıqlarının qiymətləndirilməsi üçün Diagnostik qiymətləndirmə vasitəsi.

I Mətnin ideyasını müəyyən etmək üçün Kiçik Summativ Qiymətləndirmə vasitəsi.

Mətn:

Cəfər Cabbarlı. «Ölkəm»

Şiş ucları buludlarla döyüşən,
Dağlarında buzları var ölkəmin.
Göy otlardan ipək paltar geyinən
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri, igid elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

Coşqun Xəzər oynar ayaqlarında,
İşıq saçan nefti torpaqlarında,
Tarixlərin qızıl yarpaqlarında
Dadlı-dadlı sözləri var ölkəmin.

Test:

1. «Ölkəm» şeirinin ideyası ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.

- A. Qəhrəmanlar tarixdə ad qoyur.
- B. Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə tanınmış ölkədir.
- C. Zəhmətkeş insanlar ölkəsinin inkişafı üçün çalışır.
- D. Aşıb-daşan təbii sərvətləri ilə zəngin olan belə bir ölkənin vətəndaşı olmaq əsl xoşbəxtlikdir.

2. «Ölkəm» şeirinin əsas mövzusu ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.

- A. Ölkəsinin qədim tarixə və zəngin sərvətə malik olmasından söhbət açılır.
- B. Təbiətini vəsf edir.
- C. Yaşıl ormanlarının gözəlliyindən danışır.
- D. İqtisadi inkişafından söhbət açılır.

3. Şeirin 4-cü bəndində işlənmiş «riz» sözünün mənası nədir?

- A. Körpü
- B. Məkan
- C. Yol
- D. Arzu

4. Şeir parçasında misraların ardıcılığını müəyyənləşdirin.

- 1. Göllərində ördəkləri üzərlər,
- 2. Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.
- 3. Çöllərində maralları gezərlər,
- 4. Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,

- A. 1, 3, 4, 2.
- B. 4, 3, 2, 1.
- C. 1, 4, 2, 3.
- D. 2, 1, 4, 3.

5. Şeirdə hansı hadisə baş vermir?

- A. Azərbaycan neftinin işıq saçması.
- B. Göllərində ördəklərin üzməsi.
- C. Xalqın mübarizəyə səslənməsi.
- D. Müdrik insanları, qəhrəman igidləri ilə seçilir.

6. «Tariximin qızıl yarpaqlarında» misrasında «qızıl yarpaqlar» hansı mənada işlənmişdir?

- A. Tarixin sərvətləri
- B. Saralmış yarpaqlar
- C. Xəzəl
- D. Qəhrəman igidlər

7. Verilmiş bənddə hansı əsas fikir deyil?

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

- A. Göz oxşayan çölləri var.
- B. Təbii sərvəti neftidir.
- C. Gəlinlərin başlarına tac qoyması.
- D. Çöllərində maralların gəzməsi.

8. Nöqtələrin yerində hansı sözlər yazılmalıdır?

.....torpağı, geniş çölləri
Çalışqan igid elləri,
Böyük....., dəmir yolları,
Keçidləri,..... var ölkəmin.

- A. Göy otları, şis ucları, ərnləri.
- B. Verimli, ərnləri, gəmiləri, rizləri.
- C. Coşğun Xəzər, verimli.
- D. Dadlı-dadlı, sözləri, tarlaları.

II Təsviri mətnlərdə əsas ideyanın müəyyən edilməsi üçün KSQ vasitəsi.

Mətn:

Mədinə Gülgün. «Xəzərdə»

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,
Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.
Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,
Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var,
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

Hərdən bir dağ kimi qalxar dalğalar,
Elə bil döyüşə çıxar dalğalar.
Ram olcaq, könlümə axar dalğalar,
Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

Qırar cilovunu Xəzri də hərdən,
Qızılı qum yağar sulara dən-dən.
Ana dalğaların ətəklərindən,
Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə...

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsəm az qala qanadlı quşək
Əllərim üfükə çatar dənizdə.

Test:

1. Altından xətt çəkilmiş söz bədii təsvir vasitələrinin hansı növüdür və hansı mənada işlənmişdir?

Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,
Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. Epitetdir, dalğalar Xəzərin sularında.
- B. Epitetdir, məkan mənasındadır.
- C. Epitetdir, arzular, dilək mənasındadır.
- D. Təşbehdir, fikir mənasındadır.

2. Şeirin hansı misrasında təsvir edilən məqamlar əlaqələndirilmişdir?

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,
Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.
Sinəmdə nə qədər şirin duyğular
Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. III misrada, epitet — dad.
- B. I misrada, epitet — qoxu.
- C. IV misrada, epitet — toxunma.
- D. II misrada, təşbeh — görmə.

3. Şeir in hansı misrasında fakt, təşbeh və hiss əlaqələndirilmişdir?

- A. Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.
- B. Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.
- C. Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə.
- D. Əllərim üfəqə çatar dənizdə.

4. Misraların birində bədii təsvir vasitəsi işlənmişdir?

- A. Nəğmələr kövrək
- B. Sular qabarıq
- C. Qızıllı qum
- D. Körpə uşağam

5. Şeirin 5-ci bəndinin hansı misrasında epitet işlənmişdir?

- A. I misrasında
- B. III misrasında
- C. II misrasında
- D. IV misrasında

6. Bənddə hansı hissənin təsvirinə yol verilmişdir?

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsən, az qala qanadlı quştək,
Əllərim üfükə çatar dənizdə.

- A. Dad
- B. Toxunma
- C. Qoxu
- D. Səs

7. Bəndin hansı misrasında epitet yoxdur?

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

- A. 1 və 2-ci misrasında
- B. 2 və 3-cü misrasında
- C. 1 və 4-cü misrasında
- D. Heç birində

8. Şeirə hansı bəndlərdə hislə bağlı təsvir verilib?

- A. 1, 3
- B. 2, 3
- C. 4, 5
- D. 1, 5

III. Mətnin hissələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı KSQ vasitəsi

Mətn:

Nəriman Süleymanov. «Qar yağır»

Göydən elə bil ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar, çiçəklər, ləçəklər tökülürdü. Dağlara, dərələrə yollara tökülürdülər. Çöllərə çəmənələrə, kollara tökülürdülər.

Bir qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı buna. Heyrətlə gah sağına baxırdı, gah da soluna. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar? Axı o, hələ qar görməmişdi. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi. Qaratoyuğu maraq bürümüşdü. Budaqdan yellənib qar üstə düşdü.

Oyy! Bu ağ ulduzlar, bu ağ çiçəklər nə soyuqdu? Ayaqlarım üşüdü.

Amma xoşu gəldi qaratoyuğun.

Qar üstə atdandı-düşdü.

Hələ ayağı da sürüşdü.

Ay aman! Az qalmışdı yırılsın. Tezəcə qanadını oynadıb tarazladı özünü. Sonra «pırr» eləyib yenə havaya qalxdı. Bu koldan o kola, o koldan bu kola uçdu. Havada buz ulduzlara toxundu. Amma nə üşüdü, nə də ki dondu.

Nəhayət, yorulub qanad saxladı. Gördü ağaclar, kollar lopa-ropa qar tutub. İstər o yana bax, istər bu yana bax.

Hər yan ağappaq. Bəs hanı torpaq?

Quşcuğaz darıxdı. Bir parça torpaq üçün darıxdı, o lap bir tikə torpaq üçün darıxdı. Qıgıldayıb ucadan səsləndi:

— Haradasan, torpaq?

Qar ulduzları, qar çiçəkləri yağırdı ağ-ağ.

Kim hay verəcəkdi?

Amma səs gəldi.

— Ha!.. Ha!.. Ha!..

Qaratoyuq sevinib tez uçdu səsə. Amma nə qədər axtardısa, tapa bilmədi torpağı. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırdı ağ-ağ. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.

Qanadını lopa-ropa, topa-topa qara çırpdı qaratoyuq.

Qanadını kürək etdi qaratoyuq. Lakin torpağın üstünü açə bilmədi.

Torpaq həsrəti daha da yandırdı qaratoyuğu.

– Haradasan, torpaq?

Səs gəldi:

– Ha!.. Ha!.. Ha!..

Torpağın səmindən cürətləndi qaratoyuq, qanadlandı qaratoyuq. Bir qalın kolluğa çırpdı özünü. Kolların, budaqların, şax-şəvəlin altında, dalda bir yerdə bir tikə torpaq tapdı, nəhayət. Həsərət-həsərət dimdiyini ona sürtdü qaratoyuq. Torpağın otunu, çör-çöpünü qımıldatdı qaratoyuq. Gərdi qanadlarını torpağın üstə. Bir tikə torpağı elə bil qucaqladı, ürəyi ilə, bir tikə varlığı ilə qucaqladı! Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, öz vətənini!

Test:

1. Mətdə hansı cümlə əsas fikirlə əlaqə yaradır?

- A. Qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı.
- B. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar.
- C. Axı hələ qar görməmişdi.
- D. Yağış görmüşdü.

2. Hansı cümlədə əşya təsvir edilir?

- A. Göydən elə bil xırda-xırda ulduzlar, ləçəklər tökülürdü.
- B. Daşlara, dərələrə, yollara tökülürdü.
- C. Çöllərə, çəmənlərə, kollara tökülürdü.
- D. Bu qaratoyuq balasını maraqlı burumuşdu.

3. Hansı cümlə əsas fikirlə əlaqələndirilib?

- A. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi.
- B. Qaratoyuğun ayaqları üşüyürdü.
- C. Amma qaratoyuğun bundan xoşu gəlirdi.
- D. Quşcuğaz bir parça torpaq üçün darıxırdı.

4. Cümlələrdə fakt, hiss hansı məqamlarla əlaqələndirilmişdir?

1. Qaratoyuq yağış görmüşdü.
2. Qaratoyuq məəttəl qalmışdı.
3. Soyuqdan üşüyürdü, pırr edib havaya qalxdı.
4. Qaratoyuq torpaq üçün darıxırdı.

- A. 1, 3
- B. 1, 4
- C. 1, 2
- D. 3, 4

5. Verilmiş cümlələrin hansında bədii təsvir vasitəsi hisslərlə əlaqələnmişdir?

- A. Buz ulduzlara toxundu — epitet, toxunma.
- B. Budaqdan yellənib düşdü — epitet, dad.
- C. Qanadların oynadıb tarazladı özünü — epitet, qoxu.
- D. Yorulub qanad saxladı — epitet, səs.

6. Hər yer ağappaq, bəs hanı torpaq, quşcuğaz darıxdı, bir parça torpaq üçün darıxdı, qucaqlayıb ucadan səsləndi, hardasan torpaq, kim hay verəcək. Bunlardan biri yazıçının düşüncəsidir.

- A. Bəs hanı torpaq.
- B. Quşcuğaz darıxdı.
- C. Kim hay verəcək.
- D. Hardasan torpaq.

7. Bunlardan biri təsviri mətnin nəticəsinin xüsusiyyətləri deyil.

- A. Əsas fikir yenidən vurğulanır.
- B. Təsvir edilən əşya hadisə və fikirlə tamamlanır.
- C. Təsvirlər yekunlaşaraq yazını başa çatdırır.
- D. Əsas fikrə zəmin yaradır.

8. Bu cümlələrin birində əsas fikir yenidən vurğulanıb.

- A. Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, vətənini.
- B. Göydən xırda-xırda çiçəklər, ləçəklər tökülürdü.
- C. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.
- D. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırıdı ağ-ağ.

IV. Obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması üçün KSQ vasitəsi

Mətn:

Gülzar İbrahimova. «Evin kişisi»

Hər tərəf ağappaq qar idi. Qar yağır, hey yağırdı. Nağıllardakı kimi. Yalın ayaqla qarın üstündə yeriyirdik. Yox, bu, yuxu deyildi. Biz, doğrudan da, qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdik. Bəzən isə yüyürürdük. Anamla mən, körpə bacım da anamın qucağındaydı. Şaxta onun yanaqlarını qızartmış, o lap gözəlləşmişdi. Amma elə ürəkdən ağlayırdı ki, onu heç vaxt belə ağlayan görməmişdim. Anam isə elə hey «can» deyirdi — gah bacıma, gah da mənə.

Qar yalın ayağımın altında xırçıldadıqca, ayaqlarımın altını yandırırdı. Heç qar da adamı yandırar? Amma mənim ayağımı yandırırdı.

Mən lap balaca olanda qarda oynayanda əllərim donardı. Tez qaçıb əllərimi sobada qızdırardım. Ya da anam onları nəfəsilə qızdırardı. Amma indi yandırırdı ayaqlarımı qar. Anama dedim. Anam başındakı yaylığını götürüb iki yerə böldü. Yaylığın hər parçasını bir ayağıma bağladı. Qan dayanmırdı. Anam da ayaqyalındı. Amma onun ayaqlarından qan gəlmirdi. O mənə dedi:

— Bax, heç mənim ayaqlarımdan qan gəlmir.

O, ayağını qaldırıb mənə göstərəndə gördük ki, onun da ayaqlarının altı qanayır. Dedi:

— Mənim ayağım ağrımır. Az qalıb, bir az da getsək, çatacağıq.

Mən dözürdüm. Atam ermənilərlə döyüşdə qəhrəman kimi öləndən sonra anam həmişə deyirdi ki, mən evin kişisiyəm. Mən, doğrudan da, böyümüşdüm. Altı yaşım tamam olmuşdu. Bir az da böyüsəm, məktəbə gedəcəyəm, bir az da böyüsəm, anam qoy-masa da, gizlincə gedəcəyəm atamın əsgər dostlarının yanına. Mənə də avtomat verəcəklər, erməniləri qıracağam, gedə-gedə fikirləşirdim.

Bunları yadıma salıb dözürdüm. Amma ayaqlarım elə yanırırdı. Bacım anamın qucağında olmasaydı, mən anamın qucağında

gedərdim, ayaqlarımın bir az ağrısı azalardı. Bir azdan bacımın səsi kəsildi. Anam ağlaya-ağlaya torpağı qazıb onu qarın altında basdırdı. Mən soruşanda ağlaya-ağlaya dedi:

— Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsin. Bir də Xocalıya qayıdanda götürərik.

— Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar, — dedim.

Sonralar, lap sonralar başa düşdüm ki, bacım ölmüşdü. Anam belə deyirdi ki, mən ağlamayım. Çünki bacımı çox istəyirdim.

Bacımı gizlədəndən sonra anam məni qucağına aldı. Sonra ayaqlarım daha heç vaxt ağrımadı. Bakıda, xəstəxanada ayaqlarımı dizə qədər kəsəndə də, sonralar da ağlamadım. Çünki mən evin kişisiydim.

Test:

1. «Mən də böyüyəndə əsgər gedəcəyəm» — bunlardan biri oğlanın düşüncəsidir:

- A. Atasının əsgər dostlarının yanına getmək və erməniləri qırmaq arzusu.
- B. Əlinə avtomat almaq arzusu.
- C. Atasından xəbər tutmaq.
- D. Orduda xidmət etmək arzusu.

2. Qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdilər. Niyə?

- A. İmkansızlıqdan
- B. Qar ayağını yandırdığı üçün.
- C. Ermənilərin hücumuna məruz qalmışdılar.
- D. Evləri yanıışdı.

3. «Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar» deməkdə oğlanın niyyəti nə idi?

- A. Ermənilərin onu görməsi.
- B. Bacısını çox istəyirdi.
- C. Xocalıya qayıtmaq ümidi.
- D. Bacısını çox istəmirdi.

4. Yurdundan qaçarkən oğlanın keçirdiyi hislərdən biri yanlışdır.
- A. Qəzəb
 - B. Dözüml
 - C. Ümid
 - D. Qorxu
5. «Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsinlər» deməklə ana nəyi nəzərdə tuturdu?
- A. Bacısının öldüyünü ona demək istəmirdi.
 - B. Oğlunda gələcəyə ümid yaratmaq istəyi.
 - C. Oğlunu aldatmaq istəyi.
 - D. Uşaq aparmağın çətin olduğunu demək istəmirdi.
6. Qar onun ayağını yandırırđı.
- A. Qar isti idi.
 - B. Şüşə kimi isti buz onun ayağını kəsmişdi.
 - C. Qarın altında qalan sınımış şüşə qırıntıları ayağını kəsmişdi.
 - D. Donmuş ayaqlarını şaxta kəsmişdi.
7. Şaxta onun yanaqlarını qızartmışdı. Bunlardan biri doğru deyil.
- A. Ayaqqabısı cırılmışdı.
 - B. Ayaqyalın idi.
 - C. Şaxta onu gözəlləşdirmişdi.
 - D. Onun üzünü qızartmışdı.
8. Övladlarını qucağında aparan ana hansı hisləri keçirirdi?
- A. Qorxu
 - B. Ümid
 - C. Qəzəb
 - D. Təlaş

V. Hadisələrin ardıcılığının, süjetin və mətnin elementlərinin müəyyən edilməsinə aid KSQ vasitəsi

Mətn: «Qızıl beşik əfsanəsi»

Nurlu kəndində bir ailə vardı. Bunların varı aşıb-daşa da, övladları yox idi. Bir gün tale bu ailənin də üzünə güldü. Zaman kişiye xəbər verdilər ki, Allah səni övladla sevindirəcək. Kişi sevincindən az qaldı qanad açıb ucsun. Dövlətinin bir qismini ayırdı. Oğlu olsa, səxavətini göstərəcəyini bəyan elədi. Vaxt yetişdi. Yaxşı ərini gözəl-göycək bir oğlanla sevindirdi. Ancaq nə bir acın qarnı doydu, nə də bir yetimin könlü alındı. Zaman kişi fikrini dəyişib ayırdığı pula qızıl bir beşik düzəltirdi. Yaxşı ərini əhdinə vəfa göstərməyə çağırırdı, xeyri olmadı. Zaman kişi dedi:

— Arvad, aman-zaman bir oğlum var. Mən onu qızıl beşikdə böyüdəcəyəm. Özünü də hökmən ovçu edəcəyəm. İndidən zağlı bir tufəng alacağam. Gərək mənim oğlumun gülləsinin səsi dərələri, təpələri, meşələri lərzəyə salsın. Gərək o qədər maral vura ki, ev-eşiyi maral dərisinə bürüyəm.

Kişi dediklərini elədi. Amma camaat arasında uşaqdan çox qızıl beşikdən və divardan asılmış zağlı tufəngdən söhbət gedirdi. Bu xəbər oğrulara da çatdı. Bir gecə oğrular fürsət tapıb qızıl beşiyi uşaq da içərisində aradan çıxartdılar. Onlar özlərini sıx bir meşəyə saldılar. Ancaq bir də gördülər ki, kimsə onları qarabaqara izləyir. Qorxuya düşdülər. Gözdən yayınmaq üçün qızıl beşiyi bir daşın dalına qoyub qaçdılar. Dedilər:

— Burdan uzaqlaşaq, sonra gələrik.

Səhər açıldı. Zaman və Yaxşı qızıl beşiklə uşağın oğurlandığını bilib, ah-fəğan elədilər. Onların şivəni bütün elə yayıldı. Hamı uşağı və qızıl beşiyi axtarmağa başladı. Hətta qızıl beşiyi qoyduqları yerdə tapmayıb oğrular da təəccüblə camaata qoşulmuşdular. Qızıl beşik tapılmadı ki, tapılmadı.

Bu hadisədən üç-dörd il keçdi. Bir gün Nurlu kəndinin ovçusu «Qalalı meşəyə» ova çıxmırdı. Onun gözüne bir maral göründü. Marala bir neçə dəfə güllə atdısa da, güllə süzüb yan getdi. Maral nişangahdan yayınmaq üçün yanındakı uşaqla qaçmağa başladı. Ovçu bu sirrə mat qaldı, ancaq gözü qızıl beşiyə sataşanda işin nə verdə olduğunu anladı. Dərhal yadına üç-dörd il

bundan əvvəl olmuş hadisə düşdü. Necə olsa uşağı tutmağa çalışdı. Qorxusundan daha güllə atmadı ki, birdən marala dəyməz, uşağa dəyər. Ovçu haldan-dildən düşdü. Axırda uşağı tuta bildi. Uşağın tutulduğunu görən maral da ovçuya təslim oldu. Ovçu qızıl beşiyi və uşağı kəndə gətirdi. Maral da onlardan ayrılmaıdı.

Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtmışdı. O, arvadı Yaxşıya dedi:

— Zağlı tüfəngi quyla, oğlumuza ayrı sənət seçək. Bundan sonra o, maral vura bilməz.

Deyirlər ki, ana maral ömrünün sonuna qədər uşaq olan qapıdan getməmiş, uşaq da maraldan ayrılmamışdır.

Test:

1. Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.

1. Övlad həsrəti, atasının sevinci, verdiyi vədə əməl etməməsi.
2. Valideynlərin kədəri, ovçunun maral ovuna getməsi, üç-dörd il sonra.
3. Atasının qızıl beşik, zağlı tüfəng almaq arzusu, oğruların uşağı oğurlaması, valideynlərin kədəri.
4. Atanın övladını tapması, ana maralın hərəkətinin atada peşmançılıq hissi oyatması.
5. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi, ana maralın uşağı qovması, maralın hərəkətinin Zaman kişidə peşmançılıq hissi oyatması.

A. 1, 3, 5 B. 1, 2, 4 C. 1, 3, 4 D. 2, 4, 5

2. Bu hadisələrdən biri ardıcılığı pozur.

- A. Övlad həsrəti, ataya şad xəbərin verilməsi, əhdin pozulması.
- B. 3–4 ildən sonra, ana maralın hərəkəti atada peşmançılıq hissi oyadır.
- C. Atanın oğlu üçün qızıl beşik, zağlı tüfəng alması, oğruların beşiyi oğurlaması, valideynlərin kədəri.
- D. 3–4 ildən sonra, ovçunun maral ovuna getməsi, ana maralın uşağı qovması, maralın hərəkətinin atada peşmançılıq hissi oyatması.

3. Hadisələrin girişində bu hadisə baş verir.

- A. Nurlu kəndində xoş güzəran keçirən Zaman kişinin övlad həsrəti, Allahın onu övladla sevindirməsi.
- B. Oğrular Zaman kişinin oğlunu oğurlayırlar.
- C. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi və uşağı görməsi.
- D. Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.

4. Əsərin əsas hissəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Zaman kişinin övlad həsrətinə son qoyması, verdiyi vədi unutmaması.
- B. Oğluna qızıl beşik və zağlı tütəng alması.
- C. Nurlu kəndində xoş güzəran keçirən Zaman kişinin övlad sevincini qarşılaması.
- D. Oğruların uşağı beşik qarışıq oğurlaması.

5. Əsərin nəticəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Ana maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.
- B. Maralın hərəkətindən sonra oğluna başqa sənət seçəcəyinə söz verdi.
- C. Ana maral ömrünün sonuna qədər uşaqdan ayrılmadı.
- D. Ağalar, yoxsullar, qərib adamlar arzu edirdilər ki, Zaman kişinin oğlu olsun.

6. Bu birləşmələrdən biri hadisələrin ardıcılığını pozur.

- A. Övlad həsrəti, şad xəbər, əhdin pozulması.
- B. Qızıl beşik, zağlı tütəng.
- C. Oğrulara çatan xəbər.
- D. Maralın meşədə qalması.

7. Hadisələrin düzülməsi hansı cərgədə düzgün verilmişdir.

- A. Övlad sevinci və atanın arzusu.
- B. Ovçunun maral ovuna getməsi, atanın kədəri.
- C. Oğruların uşağı oğurlaması, ana maralın hərəkəti.
- D. Atanın oğrunu tapması, oğruların uşağı oğurlaması.

8. Hadisələrin girişində bu hadisələr baş vermir.

- A. Zaman kişinin oğlunun dünyaya gəlməsi.
- B. Verdiyi vədləri unutmaması.
- C. Oğluna qızıl beşik və zağlı tütəng alması.
- D. Ana maralın hərəkəti onu düşündürürdü.

Yazılı KSQ mövzuları

1. Təsviri esse: nəzərdə tutulmuş ideyanın kiçik fikirlərin köməyi ilə yaradılması

Mövzu: — Azad ölkəmin azad vətəndaşıyam. (Konstitusiya Günü ərəfəsində)
— Sevdiiyim məkan — evimiz

2. Təsviri esse: bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsvir edilməsi

Mövzu: — Dünya azərbaycanlıları bir yumruq kimi (Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü ərəfəsində)
— Qış tətili necə keçirəcəyəm?

3. Təsviri esse: ayrı-ayrı hissələrinin yaradılması ilə mətnin tərtibi

Mövzu: — Azərbaycan gənciyəm: arzum, məqsədim, vəzifələrim (Azərbaycanın Gəncləri Günü ərəfəsində)
— Mənim dostlarım

4. Nəqli esse: nəqli mətnə obrazın, hadisələrin ardıcılığının, süjetin komponentlərinin və mətnin elementlərinin yaradılması

Mövzu: — Ətraf aləmi qorumaq üçün nə etmişəm (özüm, dostlarımla, ailəmlə). (Beynəlxalq Yer kürəsi Günü ərəfəsində)
— Səndən qayğıkeşlik tələb edən bir əhvalat haqqında

DƏRS LİK K O M P L E K T İ N D Ə İ S T İ F A D Ə O L U N M U Ş Ə D Ə B İ Y Y A T

HƏFTƏ	DƏRS LİK ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	MÜƏLLİM VƏS AİTİ ÜÇÜN MƏTN LƏR
Həftə 1-6	1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə. II cild. Bakı, «Öndər» nəşriyyatı, 2004, 264 səh.	1. Azərbaycan dünyam mənim. Azərbaycan şairlərinin Vətən haqqında seçmə şeirlərindən ibarət toplu. «Çinar-çap» nəşriyyatı, Bakı, 2008. 72 səh. 2. Nətiq Rəhimov. Həzrəti İsmayıl. Quran əhvalatları. Bakı: Darul-Huda, 2005. 144 səh.	Diaqnostik qiymətləndirmə.
	2. Qürbətə düşən daş», Bakı. «Ozan» – 2008, 120 səh.		
	3. S.Rəhimov. Gülsabah.-B., «Gənclik», 1968.		
	4. B.Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1974.		
	5. Yaşıl yarpaqlar. «Gənclik», 1974. 232 səh.		
	6. N.Gəncəvi. «İsgəndərnamə» («Şərəfnamə»). Bakı, 1964. «İsgəndərnamə» («İqbalnamə»). Bakı, 1967.		
	7. S.Rüstəm. Mənim günəşim. Şeirlər və poemalar. B., «Yazıçı», 1980, 377 səh.		
Həftə 6-12	8. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, «Sərq-Qərb», 2005, 248 səh.		KSQ. Oxu Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu.

HƏFTƏ	DƏRSLİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSƏİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
	9. Rus uşaq ədəbiyyatı. Birinci kitab. Bakı, «Öndər» nəşriyyatı, 2005, 328 səh.		Karaoke: Azərbaycan klassik poeziyası, Yüz şairin yüz şeiri, «Apostrof» çap evi, Bakı, 2011.
	10. Əliağa Kürçaylı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq- Qərb», 2004, 400 səh.	3. Mikayıl Rzaquluzadə, «Yaz günəşi» kitabı, «Gənclik», Bakı-1977, 364 səh. 4. Günəşə qovuşmaq istəyirəm mən! Azərbaycan şairlərinin ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr olunmuş şeirləri. Bakı. «Çinar-çap» nəşriyyatı-2008. 60 səh. 5. C.Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005, 328 səh.	
	11. Google.az (Açar söz-Heç kəsi qınamayın) (Mövzu-«Heç kəsi qınamayın») Google.az (Açar söz-İnsansevərlik) (Mövzu «İnsansevərlik») Google.az (Açar söz-Daş) (Mövzu-«Daş» hekayəsi)	6. Mirəli Vəkilovlu. Salam, Ulu Öndər, salam, Komandan. «Borçalı» NPM, 2007. (səh.45) Həmrəylik bayramın mübarək olsun! 7. Məmməd Araz «Bizi Vətən çağırır».səh.128. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, «Lider» nəşriyyatı., 2004, 232 səh. 8. El çələngi (xalq şeirindən seçmələr). Bakı, «Şərq-Qərb», 248 səh.	
	12. Allaha şükr edən şikəst. islamadogru.biz Google.az		
	13. Böyük ömrün dastanı. - Bakı-XXI-YNE, 2004-152 səh.		
Həftə 12-17	14. Eyvaz Zeynalov Qarabağ hekayələri, Bakı-Şirvanəşr-2009, 176 səh. 15. Sabir Əhmədov. Yanvar hekayələri, «Azəməşr», 1992, səh. 126. 16. Sabir Əhmədov. Yanvar hekayələri, «Azəməşr», 1992. 17. İsmayıl Şıxlı. Mənim rəqibim (hekayələr), «Gənclik», Bakı-1975, 190 səh. 18. Mustafa Cəməli. «İgid Mübariz» hekayəsi.		KSQ. Oxu. Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar. Mədinə Gülgün. Seçilmiş əsərləri. «Şərq-Qərb», Bakı, 2004, 224 səh.

HƏFTƏ	DƏRSLİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSƏİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
Həftə 18-30	19. Azərbaycan nağılları. «Mərdlə Namərdin nağılı». Beş cildə, I cild, Bakı, «Şərq-Qərb», 2005, 360 səh. (səh.174). 20. Əzizə Əhmədova. O günlərə baxıram. Povestlər və hekayələr. Bakı, «Yazıçı», 1982, 308 səh. «Ana laylası» (səh.178) 21. Teymur Elçin «Qarğanın məktəbi». Mənim kiçik ulduzlarım. B., «Gənclik», 1985, 352 səh. (səh.148)	9.İbrahim Təlbəyəqli (Vahabov), «Qisas» hekayəsi, 295-saylı məktəbin müəllimi, Bakı təhsili qəzeti, «Azərbaycan Nəşriyyatı», 7 fevral 2012-ci il, N-4(173) 10. Oqtay Rza. Adlı, ünvanlı misralar. Azəməşrin qırğı ilə nəşr olunub. Bakı, 1999, 312 səh. 11. Yaşıl yarpaqlar. «Gənclik», 1974. 232 səh. 12. Mir Sabir. Ağıllı daş. Bakı.: «Gənclik», 1992, 120 səh. 13.Quluzadə Mobil. Mənim gül balam. «Gənclik», Bakı, 1991. 88 səh. 14. Aşıq Şəmşir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Avrasiya press», 2006, 400 səh.	KSQ. Mətnin hissələri. Nəriman Süleymanov. Tərççək. Bakı, «Gənclik», 1979 KSQ (Oxu) Obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması. Gülzar İbrahimova. «Evin kişisi» Mən uşaq deyiləm. Nağıllar və hekayələr. I kitab, «Oskar» NPM
	22. Cəfərzadə Əzizə. «İki ana» Anamın nağılları. Bakı: «Gənclik», 1982. 176 səh. (səh.94) 23. Sədi Şirazi. «Ana ürəyi». Köhlən, Sədi Şirazidən seçmə hekayələr. «Xəzər nəşriyyatı» MMC, 2008, 78 səh. (Səh.16)		
	24. Azərbaycan folkloru. «Çillələr» (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, «Şərq-Qərb», 2005, 360 səh. (səh.222)		
	25. Azərbaycan xalq əfsanələri, «Qaranquş». Bakı, «Yazıçı», 1985, 286 səh. (səh.100) 26. Azərbaycan folkloru. Şirlə tülkü. (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, «Şərq-Qərb», 2005, 360 səh.(səh.296) 27. «Ayı və qarışqa» internet 28. Rəşid bəy Əfəndiyev. «Uşaq və qarışqa». Seçilmiş əsərləri, Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, 120 səh. (səh.74) 29. Fuad Tanrıli. «Mən Azərbaycanlıyam» Arzuların qanadında. Bakı, 2007, 300 səh. (səh.7)	15. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2005, 296 səh. 16. Oqtay Rza. Adlı, ünvanlı misralar. Azəməşrin qırğı ilə nəşr olunub. Bakı, 1999, 312 səh.	

HƏFTƏ	DƏRSLİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSƏİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
Həftə 31-32	30. Zəlimxan Yaqub. Böyük ömrün dastanı. – Bakı-XXI-YNE, 2004, -152 səh.		KSQ. (Oxu) Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi, süjetin müəyyən edilməsi, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi. Azərbaycan xalq əfsanələri. Bakı, «Yazıçı», 1985, 286 səh.

Çap üçün deyil

**Əlavə oxu materiallarının əsər müəlliflərinin
elektron ünvanları**

M.Şəhriyar	az.wikipedia.org/wiki/Məhəmməd_hüseyn_Şəhriyar
Mikayıl Rzaquluzadə	az.wikipedia.org/wiki/Mikayıl_Rzaquluzadə , www.translit.az/ , www.translit.az/ELEKTRON%20KITABXANA/.../ Ismixan-1.pdf , www.kkoworld.com/kitablar/Rabindranat_Taqor_Bagban-aze.pdf , sabail-mks.az/449-mikaydl-rzaquluzady.html , youtube.com
Leyla Əliyeva	az.wikipedia.org/wiki/Leyla_Əliyeva ,
Cəfər Cabbarlı	az.wikipedia.org/wiki/Cəfər_Cabbarlı , www.cafarcabbarli.org/ , www.azerbaycaninsesi.com/index.php?option=com , www.cabbarli.az/ , ayzen.az/blog/edebiyat/1483/cəfər-cabbarlı.html , www.adam.az/az.php?subaction=showfull&id...start... , youtube.com (açar söz Cəfər)
Məmməd Araz	az.wikipedia.org/wiki/Məmməd_Araz , az.wikipedia.org/wiki/Məmməd_Araz_ (film,_2001)
Aşıq Şəmşir	az.wikipedia.org/wiki/Aşıq_Şəmşir
Əhməd Cavad	az.wikipedia.org/wiki/Əhməd_Cavad .
Əliağa Kürçaylı	az.wikipedia.org/wiki/Əliağa_Kürçaylı , gunaz.tv/aze/35/videoCatID/2/videoID/246-Dunya...Kurayli.../40 youtube.com (açar söz Əliağa Kürçaylı)

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
-------------	---

I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu

1.1. Ümumi təlim nəticələri.....	3
1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması	4
1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri	5
Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar	6
Standartların reallaşma xəritəsi	8
5-ci sinif Ədəbiyyat dərsləri üzrə illik planlaşma	10
Dərslərə daxil edilmiş mətnlərə dair bəzi məsələlər	26
Biz oxu haqqında nə bilirik?.....	28
Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu	28
Müxtəlif üsullarla dərk etmə üzrə test	35
Qiymətləndirmə cədvəli	37
Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər	42
Mətn nəzəriyyəsi	45
Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqəsi.....	46
Təsvirətmənin strukturu (quruluşu).....	47
Nəqlətmənin quruluşu.....	50
Mühakimə mətnlərinin quruluşu	51
Ədəbiyyat dərslərində İKT-dən istifadə.....	54

Oxu üsulları

1. «Ucadan düşün» üsulu.....	57
2. Sual vermək üsulu	61
3. Nəzərdən keçir, Oxu, Voxla, Çalış (NOYÇ) üsulu.....	62
4. Hissetmə üsulu	64
5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu.....	66
6. Anlayışın çıxarılması üsulu.....	69
Strategiya ilə oxu sahifəsinin qiymətləndirilməsi qaydası.....	70

Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar.....	72
Oxunun təşkili üçün İş vərəqi	73
Mən necə oxucuyam. Test.....	74
Oxu testləri üzrə işin təşkili	75
Test	77
Dərs nümunələri	78
Layihə	178
Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərs planı	180
Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi	182
Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları	184
Yazılı KSQ mövzuları	199
Dərslik komplektində istifadə olunmuş ədəbiyyat	200
Əlavə oxu materiallarının əsər müəlliflərinin elektron ünvanları.....	204

Redaktoru *Gülər Mehdiyeva*
Bədii və texniki redaktoru *Abdulla Ələkbərov*
Kompüter tərtibatçısı *Səadət Quluzadə*
Korrektoru *Ülkər Şahmuradova*

Kağız formatı 70x100^{1/16}.

Ofset çapı. Ofset kağızı. Məktəb qərnituru. Fiziki çap vərəqi 13,0.

Uçot nəşr vərəqi 14,1. Sifariş 64. Tiraj 4000. Pulsuz.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» MMC
Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121A

*Afət Yaqub qızı Süleymanova
Təranə Böyükxan qızı Bağırova
İlhamə İbrahim qızı Muradova*

ƏDƏBİYYAT

*(Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
«Ədəbiyyat» fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait)*
Bakı, «Təhsil», 2016.